

АНТОЛОГІЯ

ПРИГОДИ Й ПОДОРОЖІ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ЛІТЕРАТУРИ

7

Антологія.
Пригоди й подорожі
в шкільному курсі літератури

Посібник серії «Шкільна бібліотека» для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
«Грамота»
2020

УДК 821'07-93(075.3)

А-72

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист Міністерства освіти і науки України від 13.10.2020 № 1/11-7059)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Упорядники:

Наталія Богданець-Білоskalенко, Олена Фідкевич

Рецензенти:

О. М. Горошкіна, докторка педагогічних наук, професорка, завідувачка відділу навчання української мови і літератури Інституту педагогіки НАПН України;

І. В. Сухініна, учителька Одеського ліцею № 82, учителька вищої категорії, учителька-методистка.

Умовні позначення:

— читаємо, аналізуємо,
розмірковуємо;

— запитання для формування
читацької компетентності;

— художній світ твору;

— література і мистецтво;

— творчі завдання;

— завдання для допитливих.

Антологія. Пригоди й подорожі в шкільному курсі літератури :
А-72 посібник для 7 кл. закл. заг. серед. освіти / упоряд. Н. Богданець-
Білоskalенко, О. Фідкевич. — Київ : Грамота, 2020. — 192 с. : іл. —
Серія «Шкільна бібліотека».

ISBN 978-966-349-844-7

Посібник адресований учням 7 класу й містить твори класиків української, зарубіжної та літератур національних меншин України. Матеріал видання спрямований на розвиток особистості учнів, формування ключових і предметної (філологічної) компетентностей.

Основним методологічним принципом посібника є діяльно-компетентнісний підхід, який реалізовано через принципи діалогізму й текстоцентризму.

Важливим завданням посібника є розвиток читацької компетентності учнів, що реалізується за допомогою системи запитань і завдань до тексту.

УДК 821'07-93(075.3)

ISBN 978-966-349-844-7

©Богданець-Білоskalенко Н. І.,
Фідкевич О. Л., упорядкування, 2020
©Видавництво «Грамота», 2020

Дорогі друзі!

Перед вами посібник-хрестоматія, який містить твори, об'єднані темою «Пригоди й подорожі». Сподіваємося, що ви любите подорожувати й уже маєте деякий досвід мандрівників, а ще любите читати цікаві пригодницькі історії. Саме тому пропонуємо вам поринути у світ сміливих і цілеспрямованих людей, які в складних обставинах не підкорюються долі, а досягають своєї мети, кидаючи виклик таємничим явищам природи.

Герої деяких творів є вашими однолітками, але, незважаючи на свій вік, вони проявляють сміливість і винахідливість і знаходять рішення в складних життєвих ситуаціях.

Хрестоматія надасть вам можливість розширити уявлення про письменників, твори яких ви прочитали на уроках літератури, а також ознайомитися з новими творами.

У виданні також подано систему запитань і завдань до кожного художнього тексту, які передусім спрямовані на формування ваших умінь сприйняття та аналізу художнього тексту, на знаходження потрібної інформації та її критичного осмислення, на розвиток ваших творчих здібностей. Вони допоможуть вам перевірити: чи уважні ви читачі, чи зрозуміли мотиви поведінки героїв, їхні характери, особливості сюжету. Перед тим як почати працювати з ними, ознайомтеся із спеціальними позначками, які визначають мету й особливості завдань.

Зверніть увагу, що художні тексти супроводжуються коментарями, які надають інформацію про історичні реалії твору, культурних діячів певної епохи або розкривають складні для вас терміни.

Хрестоматія — це збірка цілком самостійних творів, але вони дібрані й подані так, що кожний наступний є своєрідним продовженням попереднього або за темою твору, або за проблематикою чи характерами персонажів. У такий спосіб створюється своєрідний гіпертекст, об'єднаний спільною темою, який можна читати з першої сторінки до останньої як цілісну книжку про сміливих і винахідливих героїв та їхні незвичайні пригоди.

До речі, автори, які написали ці цікаві оповідання, повісті й романи, схожі на своїх героїв. Вони також багато подорожували, мріяли пізнати таємничий світ природи, зрозуміти її закони. А головне — намагалися зробити наш світ кращим, утверджували у своїх творах любов до людини й природи, віру в перемогу добра.

Посібник умовно можна розділити на три частини: твори українських письменників, твори зарубіжної пригодницької класики та письменників — представників національних меншин України.

Сподіваємося, що запропоновані твори розширять ваш читацький досвід, нададуть інформацію для роздумів, підтримають ваші устремління до високих шляхетних цілей.

Упорядники

УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ ПРО ПРИГОДИ ТА ПОДОРОЖІ

... А ти ж знаєш, що словом можна смакувати навіть краще, ніж цукеркою. Бо цукерки, як би їх багато не було, рано чи пізно закінчуються, а слова не закінчуються ніколи. І кожне з них має свій смак.

І. Андрусяк

ІВАН АНДРУСЯК
(1968 р. н.)

Іван Андрусяк — сучасний український письменник. Автор цілої низки поетичних, прозових і літературно-критичних книжок. Написав багато поетичних і прозових творів для дітей.

Його повість-казку для дошкільнят і молодших школярів «*Стефа і її Чакалка*» відразу ж полюбили юні читачі. У ній автор використовує фольклорний образ Чакалки — казкової істоти, якою на Слобожанщині й Полтавщині в давнину батьки лякали своїх неслухняних дітей: прийде вночі, забере таку дитину в мішок і понесе в темний ліс...

Дітям молодшого й середнього шкільного віку адресовані веселі пригодницькі повісті «*Сорокопуди, або Як Ліза і Стефа втекли з дому*» (2009) і «*Кабан дикий — хвіст великий*» (2009–2010).

Старшокласників зацікавить книжка біографічних оповідань «*Іван Андрусяк про Дмитра Туптала (св. Димитрія Ростовського), Григорія Квітку-Основ'яненка, Тараса Шевченка, Ніла Хасевича й Олексу Довбуша*» (2008) і психологічна повість «*Вісім днів із життя Бурундука*» (2012).

Проте сам письменник головним своїм дитячим твором вважає невеличку повість «*Дядько Барбатко сміється*» (2008), у якій у формі поетичної казки легко й доступно оповідається дитині про тонкощі людських взаємин, про неповторність кожної людини у світі, про любов і біль, про глибинний зв'язок людини та природи, про красу та складність життя.

Літературознавчий коментар

Останнім часом набуває популярності історико-пригодницький жанр. Для пригодницького твору характерні мотиви викрадення та переслідування, атмосфера таємничості й загадковості, ситуації припущення та розгадування. Сюжет пригодницького твору насичений незвичайними подіями й характеризується їхнім несподіваним поворотом, великою динамікою розгортання.

Історично-пригодницька повість містить елементи пригод, що нанизані на історичні події, а головні персонажі — це історичні постаті. В історичну канву вплетені пригоди.

СІРКА НА ПОРОХ

Повість
(Уривки)

Розділ I

Кіт Безсмертний і пес Журба

У двох величезних казанах тихо булькало землисте в'ариво — брудне, з іржавцем.

Сірка час від часу підкладала поліно туди, де прогоріло, і ворушила жар. Із-під казана тоді порскали вгору іскри й губилися в небі поміж зірок — так що інколи годі було збагнути, чи то іскра злітає, чи зірка падає. (...)

Сірка відмахнулася від комара, проганяючи разом із ним і докучливі запитання, на які все одно не придумуються відповіді. Поворушила палицею дрова: спершу під одним казаном, тоді під іншим — важливо, щоб вони прогорали плавно та рівномірно й вода не випаровувалася надто швидко, — і вже хотіла потягнутися за торбиною, де лежали припасені з дому четвертина хлібини та шматок сала. Аж тут раптом накоїжився пес Журба. Звісно, він завжди поживався, коли Сірка тягнулася до торбини — знав-бо, що і їм із котом Безсмертним неодмінно перепаде щось ласеньке. Але цього разу він не змахнув хвостом, як зазвичай, і не тицьнув носом у бік свого пухнастого приятеля, щоб розбудити його до вечері. Кіт Безсмертний прокинувся сам — від того, що пес Журба раптом припіднявся на передніх лапах, звів голову до зірок, якимось дивно понюхав повітря та нашорошив вуха.

Кіт Безсмертний потягнувся й невдоволено фиркнув — звісно, він же вгрівся під боком у друга, а тут і на нього війнуло нічним холодком від Недри¹. Та цього разу друг на нього не зважив. Він ще дужче нашорошив вуха, а тоді тривожно зиркнув на Сірку й тихенько загарчав.

— Чужий? — здивувалася Сірка. — Гм... Дивно...

Сірка прислухалася. Від лісу з боку Коржів² ледь долинав глухий перестук. Кінь. Ні, коні — мабуть, не менше чотирьох. Хоч і в темряві, а швидко йдуть...

Невже свої? Тим паче, що там, під лісом, болота — чужий не пройде, стежок не знаючи. Та зі своїх, березанських, козаків учора ніби ніхто не виїжджав. Хіба гості з Баришівки... Ну, ці теж нібито свої, але хто їх знає...

Журба загарчав голосніше й знову запитально зиркнув на Сірку: вирішуй уже, мовляв!

Справді — від того, хто в таких місцях поночі шастає, добра не жди. Тим паче в наш неспокійний час...

Сірка кивнула Журбі й Безсмертному, схопила торбинку й, пригнувшись, щоб зайві очі не завважили її при світлі багаття, миттю зникла за купою землі від розко-

¹ *Недра* — річка, що протікає через містечко Березань, де відбувається дія повісті. Неподалік від Березані впадає в Трубіж. На ту пору була оточена великими болотами, зараз висушеними. (Тут і далі прим. автора.)

² *Коржі* — давнє козацьке село на лівому березі річки Трубіжа, між сотенними містечками Березанню та Баришівкою.

пу. А відтак, недовго думаючи, шаснула в самісіньку розкопану могилу¹. Бо хто-хто, а вона добре знала, що нічого страшного там немає. Тисячолітній мрець, струхлявілі кістки якого були акуратно складені в куточку, жодного зла заподіяти не здатний. Зрештою, вони з дяком Безсмертним помолитися за його хай і нехрещену, але все одно безсмертну душу — і Сірка щиро вірила, що невдовзі він знову спочиватиме в мирі за огорожею цвинтаря; отець Василь уже визначив місце для перепоховання. (...)

Тупіт копит чувся дедалі ближче — вершники рухалися просто сюди, до розкопу. Сірка вибрала зручне місце й визирнула з могили — помітити її тут було годі, а вона між насипами глини добре бачила звідси й казани, і весь освітлений багаттям майданчик перед ними.

Раптом хтось м'який тихенько потерся об її ногу.

Серце тьохнуло!

Та за мить вона збагнула — то ж кіт Безсмертний! Звісно, він воліє ховатися разом із господинею, а його друг пес Журба, найпевніше, принишкнув неподалік у кущах.

Ну, тепер побачимо, чистий чи нечистий несе тих вершників...

Їх було п'ятеро.

Точніше, п'ятеро коней, але вершників — лише чотири: через круп п'ятого коня були перекинуті й прив'язані якісь клунки.

Той, хто їхав другим, зупинився просто перед казанами, роззирнувся та владно змахнув коротким батіжком — гляньте, мовляв, чи нікого тут немає. Очевидно, він був головним і його слухалися без слів. Двоє відразу ж роз'їхалися довкола розкопу, зазираючи за насипи й обстежуючи кущі. А ще один спішився й заходився розв'язувати ті клунки — схоже, доволі важкі. Але роздивитися Сірка не встигла, бо той, хто їхав першим, спрямував свого коня до могили, оминаючи насип.

Сірка миттю забилася в куток, принишкла там навпочіпки й затамувала подих. Лише міцно притиснула до грудей kota Безсмертного й слухала, як тріпоче його серце. І молила Бога, щоб він не нявкнув чи не спробував вириватися.

Кінь зупинився просто над її головою, аж тонесенькі цівки глини посипалися на неї з-під копит. Кіт Безсмертний невдоволено змахнув хвостом, і серце Сірки тьохнуло. Але вершник, схоже, нічого не завважив і рушив далі довкола могили. З протилежного боку був насип, доволі високий, так що вершник мусив його оминати — на щастя для Сірки, бо місяць, який перед тим завбачливо сховався за хмару, саме в цю мить визирнув, і його бліде мертве світло полилося на селітряницю. Та вершникові, схоже, теж від цього стало моторошно, бо він лише неохоче зиркнув у яму з-за насипу, похапцем перехрестився та рушив обдивлятися далі насипи з уже відпрацьованою землею.

Аж тоді Сірка зважилася глибоко вдихнути, але ще кілька довгих хвилин так і сиділа, відчуваючи, як земля страшно холодить її вкриту раптовим потом спину.

¹ Відколи на наших теренах почала поширюватися вогнепальна зброя — мушкети, пістолі, пицалі, перші гармати — постала гостра потреба в поросі, головним складником якого є селітра. У XVII–XVIII ст. селітру в Україні добували, розкопуючи стародавні могили й вали давніх поселень. Вибирали з них землю, теплою водою вимивали з неї хімічні сполуки, відтак виварювали ту воду у величезних казанах, на стінках яких селітра й осідала. На ту пору це був дуже поширений, прибутковий і, зрозуміло, жорстко контрольований владою «бізнес» — нині можна сказати, що з нього розпочиналася українська хімічна промисловість. На такому селітряному промислі, який тоді активно вівся, зокрема, і в Березані, і працює Сірка.

Відтак від казанів почулося:

— Усе тихо, пане-товаришу.

— Х-х-хараш-ш-шо, — якось майже по-зміїному просичав, мабуть, головний серед нічних зайд, і цей дивний голос вивів Сірку із заціпеніння. Вона м'яко випустила з рук kota Безсмертного, тихенько звелася на ноги й ледь-ледь висунула голову з могили.

Головний і далі сидів на коні — доброму, міцно збитому, із широким крупом і маленькою головою. Таких коней у Березані не було ні в кого — Сірка бачила їх лише в козацької старшини в Переяславі, куди вона іноді їздила з дяком Безсмертним на базар. Та й вершник одягнений був якось не по-нашому: шаровари до смішного вузькі, поверх сорочки дивного покрою каптан, та й шапка не така, як у решти козаків, а дивно присадкувата.

Інші ж були собі козаки як козаки.

Той, хто їхав першим, був, мабуть, уже немолодим, та ще в розквіті сил. Невисокий, худий, проте жиливий, мав довгі й пишні вуса, шапка на поголеній голові сиділа високо, і навіть при блідому місячному світлі було видно, що сорочка його, хоч і полотняна, пошита добротню, ще й довкола шиї та на рукавах ледь оздоблена вишивкою.

Ще один козак, що саме навис над скинутими з коней клунками, виділявся на правду богатырською статурою. Але сорочка в нього була брудна й порвана, вуса лише нещодавно пробілися, а волосся на голові пострижене під макітру. Зате кулачиська мав такі, що міг би, здається, одним ударом укласти трьох або й чотирьох таких, як його товариш, геть іще хлопчак.

Тим часом над клунками схилився і старший, отой жиливий, а тоді гукнув:

— Омельку, а принеси-но води.

Наймолодший тицьнув повід свого коня товаришеві, схопив відро, яких із десяток лежало під насипом неподалік від казанів, і кинувся до Недри.

А жиливий мовив до головного:

— Дихають обидва, але без тями.

— Х-х-хараш-ш-шо, — знову по-зміїному просичав головний, аж Сірці мурашки по спині забігали.

Омелько тим часом прибіг із відром води, і жиливий із розмаху вихлюпнув її на клунки.

І ті раптом... заворушилися.

— Гей, пейсатий, оклигуй! — Дебелий легко, але якось наче брідливо, на витягнутій руці, підняв один із клунків, і виявилось, що то... чоловік.

Миршавий, одягнений у якесь лахміття, простоволосий, зарослий, із брудною, заплутаною бородою, він аж трусився зі страху, судорожно прикривав руками голову й, сапаючи, щось нерозбірливо бурмотів.

— Та годі тобі, Мошку! — хихикнувши, прикрикнув на нього жиливий. — Ніхто тебе більше бити не буде. Ти тільки скажи нам, де сірка, і йди собі додому. Якщо, хе-хе, виберешся із цих боліт...

У Сірки похололо в грудях. З якого це дива її розшуковують якісь незнайомі козаки, та ще й під проводом дивного зміємовного чужинця?! І чому вони розпитують про неї якогось юдея, якого вона ні разу в житті й не бачила — принаймні серед бережанських юдеїв такого точно немає?!

Ні, тут щось не те! Геть не те! Ну, бо такого просто не може бути! (...)

— От тільки не бреш, Мошку! Я тобі зла не бажаю. Навіть пейси тобі, хе-хе, шаблею не поголю, хоч і хочеться. Я добре знаю, що три мішки сірки везли чумаки з Криму на Переяслав і замовляв їх ти. Ось пан-товариш підтвердить, йому про це особисто один із козаків розповів, які з тобою про це змовлялися. Так що не крути, бо не викрутишся.

— Вей-вей! Не кручу я, не кручу... Немає сірки, не приїхала...

— А коли приїде?

— Та приїде... приїде... Гроші за неї треба платити... Великі гроші... А я бідний юдей, вей-вей...

— Тобі ж дали завдаток!

— Але ж то лише завдаток... Треба втричі більше... А ті козаки, що замовляли, мені голову знесуть. Хто ж за ризик заплатить?

— Будуть тобі гроші. Пан-товариш заплатить, як домовлялися, ще й додасть, — жиливий кивнув на чужинця, але той мовчав. — Ти тільки скажи, хто її везе. Яка валка? Звідки ті чумаки?

— Ага, щоб ви їх по дорозі перестріли... Мошко — бідний юдей, Пилипе, але не дурний...

Жилавий запитально зиркнув на чужинця. Той був розлючений, при світлі місяця його лице аж пашіло. Він міцно стиснув повід і вже, здавалося, хотів посунути конем на нещасного юдея, але в останню мить стримався. (...)

І тут почувся ще один голос — різкий, виразний:

— Мошку! Юдо! Мовчи!

Пилип зреагував миттєво: щосили, з розмаху, уперіцив розжареною палицею по іншому клунку. А за мить дебелий урізав по ньому ще й ногою. Клунок заворушився, але не видав ні крику, ні стогону. Сірка здогадалася, що то теж чоловік, але не юдей, а, судячи з голосу, козак, притому доволі молодий. Певно, він був зв'язаний, бо звестися на ноги не міг, хоча ніхто його й не тримав. Одначе його побоювалися — щойно він заговорив, чужинець миттю дістав із піхов шаблю.

— З тобою, зраднику, ми пізніше поговоримо, — гаркнув жиливий.

— То не я, а ти зрадник, Пилипе, — спокійно, мовби й не завваживши ударів, озвався той. — Я козак і присяги не ламаю, а ти за тридцять срібників будь-кому готовий служити. Навіть цьому собаці...

— Хватіт! — скипів чужинець і змахнув шаблею. — Нечево с ним разгаварівать! Тимоха, брось єво в катьол! Пусть ізваріцца!

Дебелий Тимоха — насправді, певно, Тимко — нажахано вирячився на чужинця, не ймучи віри його наказу.

І тут знову почувся звук. Не той, інший, але не менш моторошний. Ішов він від Недри, але зовсім близько — одразу з-за насипів.

То було скажене вовче виття — таке, від якого аж кров застигає в жилах.

І не встигло ще воно відлунати, як із могили — з того боку, де лежали тисячолітні кістки, — знову почувся той перший, нелюдський, чи то крик, чи то плач, чи то стогін...

Але Сірка вже не боялася. На мить їй навіть соромно стало за те, що вона засумнівалася в словах дядка Безсмертного, бо її вже звикле до темряви око встигло вловити в тому закутку могили роздратований змах пишного чорного пухнастого хвоста.

І, допомагаючи друзям, вона старанно заверещала на такій тонкій і високій ноті, яку тільки змогла взяти:

— I-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i...

У цю мить місяць знову випірнув із-за хмари й незворушно вилив на селітряницю добрячий жбан холодного білого мертвого світла. І із цього світла граційно вистрибнув на вершечок насипу вовкоподібний пес Журба, підвів голову на місяць і знову завив.

А за якусь хвилину поруч із ним так само, немов нізвідки, з'явився величезний чорний кіт Безсмертний — і знову видав отой нелюдський, потойбічний звук.

— I-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i-i... — запоєм вела зі свого закутка Сірка, старанно наслідуючи мавок, русалок чи яку завгодно іншу нечисть.

На майдані перед казанами коїлося щось несусвітнє. Коні схарапудилися, виврали поводи з рук козаків, які не дуже й намагалися їх утримати, і кинулися в ніч.

— Вовкулаки!

— Відьми!

— Нечиста сила!

— Рятуйтеся! — репетували козаки, з усіх ніг наздоганяючи коней.

Пилип устиг наостанок кинути страшний погляд на чужинця, але теж не зміг стриматися та притьмом рвонув слідом за хлопцями, похапцем перехрестивши біде обличчя, від якого, здається, зо страху геть відхлинула кров.

А в чужинцеві боролися два почуття — дикий страх і скажена лють.

Ледве стримуючи свого переляканого коня, він таки спромігся вилити лють, перш ніж здатися на волю страху. Уже зірвавшись із місця, він на ходу підняв шаблю, щоб в останню мить опустити її на голову нещасного Мошка.

Але тут знову сталося неймовірне: зв'язаний козак, про якого в цьому гаморі всі забули, якось умудрився вистрибнути назустріч шаблі й, рятуючи Мошка, прийняв удар.

Розділ II

Сірка

Найважче було вичекати ті хвилини, коли з глибини ночі вже не долинатиме навіть найдальшій відгомін тупоту ніг чи копит. Сірка розуміла: якщо козак вижив після того страшного удару, допомогу йому треба надати якомога швидше. Але якщо хтось із нічних гостей раптом наважиться повернутися й побачить, що вся ота «нечиста сила», яка їх так налякала, — це просто дівчинка з котом і собакою, — отоді буде справді кепсько. І повернутися може лише чужинець — козаки дали такого драла, що раніше, ніж у Баришівці, не зупиняться; а ось той зайда справді небезпечний: у нього не лише говірка зміїна, а й у самій постаті є щось холодне й моторошне, ніби він зі справжньою нечистою силою знається. Зрештою, якби він і повернувся, Журба зачує...

І справді, пес Журба був уже на майдані перед казанами й нетерпляче позирив у той бік, де ховалася Сірка, — виходь, мовляв, тут уже безпечно.

Сірка миттю вистрибнула з могили й кинулася до козака.

Рана була страшна. (...) Головний удар припав на плече та груди, буквально розітнувши їх. Щоправда, з правого боку — але від цього не легше... Можливо, була пошкоджена легеня, бо козак злегка хрипів і з кутика рота теж сочилася кров. Але принаймні він дихав!

— Вай! Вай! Ні! Вовкулака!

Це Журба розколошвав нещасного Мошка, і той зарепетував, як недорізане поросся.

— Мошку! — скипіла Сірка, пораючись біля пораненого. — Побійтеся бога! То ж лише пес. Він нічого Вам не заподіє. Краще допоможіть мені!

Мошко заледве зважився відірвати руки від обличчя та роззирався, помалу відходячи від шоку.

- Ти хто? — запитав урешті.
- Принесіть води! — гаркнула йому Сірка.
- Води... Га? Якої води?
- Ось відро. Онде ріка. Бігом!

Утямивши нарешті, чого від нього хочуть, Мошко схопився обома руками за відро й побіг, напівповоз до річки, усе ще злякано косячись на Журбу. А Сірка тим часом узялася відривати полу від сорочки — не дуже чисту після її переховування в могилі, але нічого кращого все одно не було.

Оддалік почувся хруст очерету та голосний хлюп — мабуть, Мошко й сам завалився в Недру. Хоч би не втопився... Та ні — он хекає... Повертається нарешті...

— Ва-а-а-ай! — раптове Мошкове волення заглушило хрускіт перекинутого й розламаного відра. Це кіт Безсмертний невчасно з'явився на вершечку насипу.

— Мошку! Чого ж Ви такий дурний?! — скипіла Сірка. — То кіт! Просто кіт і нічого більше. Ви принесете води чи ні? Він же Вам життя врятував... — Дівчинка примощувала пораненому під голову свою торбину й намагалася вкласти його якимось зручніше.

Мошко щось забурмотів, схопив нове відро й з другого разу таки приніс із річки води, щоправда, по дорозі розхлюпавши половину.

Сірка промивала козакові рану, усе прислухаючись до його дихання й добираючи спосіб, як перев'язати йому плече.

— Треба ще полотна. Маєте сорочку? — гукнула Мошкові. — Рвіть!

Але той уже не поспішав. Пильно приглядаючись до дівчинки, він знову запитав:

- Ти хто?
- Сірка, — недовго думаючи, відповіла вона.
- З-з-з п-пекла? — покосився на могилу Мошко.
- З якого ще пекла? — відмахнулася Сірка. А тоді здогадалась і на мить розсміялася: — Та ні, жива я. Жива.

Проте Мошко й далі дивився на неї з недовою.

— Ось Вам хрест, що жива! — гаркнула на нього Сірка й широко перехрестилася. — Рвіть сорочку! Йому треба рану перев'язати, а в мене нічого більше немає.

Йй аж тоді подумала, що Мошка, який нехристиянської віри, це навряд чи переконає. Проте той ніби заспокоївся — однак для певності запитав ще:

- Звідки тоді ти знаєш, що я Мошко?
- Вони ж Вас так називали, — стенула плечима Сірка. — Ті, що привезли Вас сюди...
- А ти що тут робиш? — не вгавав той.
- За багаттям наглядаю. Хіба не бачите: он селітра випарюється! — І змахнула рукою в бік казанів. Дрова під ними вже геть прогоріли, незле було б підкласти нових, але зараз їй було не до того.

Мошко врешті, здається, заспокоївся, відійшов за найближчі кущі й заходився поратися зі своїм дрантям. Відтак приніс їй цілу сорочку, яка під тим дрантям, мабуть, ховалась у нього на тілі.

— А його як звати? — показала очима на пораненого. І силкувалася розірвати добротне полотно.

— Байка Семен. Козак він.

— Бачу, що козак. Допоможіть-но його припідняти, щоб я перев'язала.

Мошко врешті опустився на коліна перед пораненим і тремкими руками схопився за його плече. Але так незграбно, що козак застогнав, закашлявся, і з його рота випорснув згусток крові. Мошко відсахнувся, кинувся до кущів, але його знудило ще на півдорозі.

Сірка гірко зітхнула.

Користі з Мошка не було, а сама вона ради пораненому не дасть.

І тут хтось легенько торкнувся до її плеча.

— Ох, Журбо... Це ти...

І за мить здогадалася:

— Біжи до Борошила, Журбо! Буди його! Буди всіх! Хай негайно мчать сюди! До Борошила, Журбо! До Борошила! Він найближче живе...

Пес Журба лизнув дівчинку в замазаного кров'ю носа, тихенько гавкнув на знак згоди й зник у темряві.

А Сірка, як могла, заходилася перев'язувати козакові рану...

...Під ранок Семена Байку на возі доправили до хати дяка Безсмертного — той свого часу й сам бував у боях, коли потрапив на Січ; а перед тим, замолоду, сховався в Європі, пізнаючи різні науки, тож трохи знався на лікуванні — як, зрештою, і на всьому іншому.

Сірка кинулася гріти воду та шукати чисте полотно, але дяк покликав собі на допомогу бабу Думитрациху, місцеву відьму, а їй наказав умитися й перекусити, а тоді дав заспокійливого відвару й відправив на сіно спати.

— Не ображайся. Ти своє діло зробила добре. І щоб могла робити й далі, мушиш відпочити.

Із Сіркою подався на відпочинок і кіт Безсмертний, а пес Журба ліг на порозі хати й приготувався нікого чужого не впустити.

Мостячи собі в сні зручне кубельце й пригортаючи kota, дівчинка ще трохи дулася: їй хотілося побачити, що дяк робитиме з такою страшною раною, як даватиме їй раду. Хоча насправді й розуміла, що дяк має рацію: від пережитого вночі руки в неї досі тремтіли, та й у грудях розливався якийсь невтолимо гарячий трем. І лице пашіло так, що навіть холодна вода з колодязя не могла вгамувати цієї барви — здавалося, вона ось-ось спалахне.

З нею від самого народження так: щойно якась тривога — і вона миттю зібрана, уся на нервах; а коли тривога минає — вона відразу мов «спалахує», і тоді дяк Безсмертний запарює заспокійливого зілля. Через це «спалахування» її, зрештою, і прозвали Сіркою...

Хоча насправді вона Серафима — таке ім'я дав їй отець Василь, сказавши, що її врятував серафим. Справді, без божої помочі — і, звісно, без дяка Безсмертного — вона побачила б цей світ лише мигцем...

Їх було троє друзів: Софрон Журба, Іван Безсмертний і Полуян Биченко. Побраталися, як водиться, на Січі — і дружбу свою гартували в січах. А коли наспіла пора повертатися — після битви під Хотиним, де вони рубалися пліч-о-пліч зі славетним гетьманом Сагайдачним, — осіли тут, у Березані. Софрон і Полуян знайшли собі дівчат до пари і швидко оженилися; а вчений Іван, з-поміж них найстарший, (...) заприятелював з отцем Василем і став дякувати.

За кілька років Софрон і Полуян уже й синами розжилися, уже їхні жінки й удруге на порі стали — аж тут посунули в Україну ляхи на чолі з клятим Станіславом Конецпольським. Марко Жмайло закликав край боронити, і козаки пішли, бо вони ж козаки. Лише Іван Безсмертний не пішов, бо ж дяк уже, відкозакував своє.

А тим часом на Березань напали татари. Не орда — орду із Січі помітили б і перехопили, — а якийсь мандрівний загін, невеликий та прудкий — хтозна, як він міг аж так далеко від Дикого Поля зайти. Зрештою, багато шкоди не наробив — тільки й устиг, що спалити кілька хат на Заріччі¹. Але захопив із півтора десятка жінок і дітей — і чкурнув кудись у бік Семенівки², так що йому навіть не встигли як слід дати одкоша. Загинуло двоє: старий козак Боронило, синка свого Миколу таки вборонивши, й Одарка Журбиха.

Аж пізньої осені прийшли з походу козаки. І Полуян повернувся, а Софрон — ні. Наклав головою безпутно — у якійсь дрібній, випадковій сутичці з ляхами. Немов щось відчував...

Биченко все горював, що не вберіг друга.

— Не знав, як Одарці в очі дивитися. А тут маєш тобі...

Так і залишилася немовлям Сірка в дяка Безсмертного.

Запитання та завдання

1. Чому повість має таку назву?
2. Чи цікаво вам було її читати? Чому?
3. Що на початку твору налякало головну героїню? Як їй вдалося сховатися?
4. Про яку таємницю довідалася Сірка?
5. Як вона врятувала полонених від розправи?
6. Чому головна героїня має таке прізвище? Яке її справжнє ім'я? Які риси характеру притаманні головній героїні?

7. Які історичні постаті згадано в повісті?

8. Прочитайте інформацію в рубриці «Літературознавчий коментар». Поясніть, чому автор визначив жанр свого твору як *історично-пригодницька повість*.

9. Якою ви уявили головну героїню? Чи збігається ваше уявлення із зображенням дівчини на поданій репродукції картини?

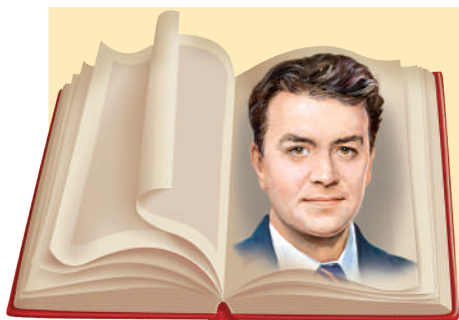
10. Чи хотіли б ви опинитися поруч із Сіркою? Як би ви діяли?
11. Як ви думаєте, чим завершиться твір? Напишіть власне продовження повісті.
12. Якщо вам цікаво дізнатися, що трапилося з героями та як розвивалися події далі, завітайте до найближчої бібліотеки й прочитайте твір до кінця.

В. Проклов. Дівчина-Україна. 2011 р.

¹ *Заріччя* — село на правому березі Недри, а Березань — на лівому; фактично вже тоді сприймалось як частина Березані.

² *Семенівка* — давнє козацьке село неподалік від Березані.

Моя мета — запалити юних читачів бажанням стати дослідниками Арктики, моряками, що не бояться штормів, авіаторами, які зуміють повести літаки на тисячкілометрові відстані, інженерами та вченими, котрі дізнаються про всі таємниці природи й переможуть усі стихії.

М. Трублаїні

*МИКОЛА ТРУБЛАЇНІ
(1907–1941)*

Микола Трублаїні (справжнє прізвище — Трублаєвський) — український письменник, журналіст, невтомний мандрівник, автор фантастичних творів для дітей.

Псевдонім Трублаїні з'явився після того, як у 1927 р. до Харкова приїхала делегація робітників з Італії. Супроводжувати делегацію доручили Миколі Трублаєвському. Італійці швидко потоваришували з молодим журналістом, а важке й довге для вимови прізвище Трублаєвський вони замінили на італійський манер — Трублаїні.

У 1930 р. М. Трублаїні вирушає в експедицію на острів Врангеля в Арктиці на криголамі «Ф. Літке». Оскільки місце журналіста в експедиції було вже зайняте, письменник опановує професії кочегара, механіка, вантажника й улаштовується на судно котельним днювальним. За участь у цьому рейсі М. Трублаїні нагороджено медаллю. Враження від подорожі взято за основу книжок «До Арктики через тропіки», «Людина поспішає на Північ», «„Ф. Літке“ — переможець криги». Згодом, у 1932 р., письменник знову відвідав Арктику як учасник експедиції на криголамах «Сибіряков» і «Русанов». Не дивно, що люди Півночі та їхнє життя є темою багатьох його книжок, зокрема першого великого твору — повісті «Лахтак».

Пропонуємо вам прочитати уривки із цього захопливого твору.

«ЛАХТАК»

Повість
(Уривки)

Частина перша НІМИЙ ПАРОПЛАВ Розділ I

Вітер налетів несподівано. З неймовірною швидкістю запінилися хвилі. Збурений простір наближався до пароплава, що стояв за милю від берега. Між реями щогл, у надбудовах капітанського містка, чулось уривчасте й грізне вищання.

Хвилі захитали пароплав із боку на бік, повертаючи його носом проти вітру. Натягнувся ланцюг якоря. Раптовий шторм нагадував грім з ясного неба. Штурман Кар вибіг широкими східцями трапа на капітанський місток і глянув на обрій.

З норд-весту йшов шаленої сили шторм. Море лютувало, але сила хвиль ще відставала від сили вітру. Вітер рвав пароплав з якоря, розірвав прапор на кормі, позносив із палуби порожні ящики, мотуззя, шматки парусини. Штурман Кар зашорчав у свисток. Але то було непотрібно: біля нього вже стояли боцман Лейте й обидва вахтові матроси.

— Боцман, на брашпиль¹!

¹ Брашпиль — лебідка, якою піднімають якір.

— Напоготові! — гукнув Кар у рупор.
— Єсть на брашпиль! — долетіло крізь вітер.

Боцман із матросом Котоваєм за хвилину опинилися на півбаку й посідали навпочіпки, ховаючись од вітру.

На місток вискочив у засмалцьованій робі другий механік Торба.

— Отто Рудольфовичу, що це? — схвильовано спитав він.

— Гукни в машину, щоб приготувалися... Негайна готовність! — прокричав йому штурман, нахилиючись проти вітру.

— А капітан?

Кар у відповідь, наче стверджуючи щось, труснув кошлатою шапкою і підніс руку вгору, щоб потягнути мотузок.

З тоненької трубки біля димаря з хрипом вирвалася пара. Спочатку чути було лише шипіння, а потім, перемагаючи бурю, розлітаючись по вітру, загуло. То був довгий тривожний сигнал.

Штурман не випускав із руки канат. Далеко, на горби острова, вітер ніс гудок. На палубу з кубриків і кают вибігали люди.

Тим часом механік припав до свистка машинного телефона й, подувши туди, щосили загукав у трубку:

— Машину на негайну готовність!

Облишивши телефон, кинув оком на запінені вали, що вже сягали корми, і, крикнувши: «Полундра», прожогом скотився по трапу вниз. Він поспішав до машинного відділу.

Штурман потягнув шкертик¹ — гудок став переривчастий: — Гууу-гууу-гу-гу! Гу! Гууу!

Нарешті штурман випустив шкертик, і знову свист вітру між снастями покрив усі звуки на пароплаві.

Кар обернувся до підвахтового матроса Соломіна:

— Негайно сповістіть усіх, щоб приготувалися до авралу. Усім на палубу!

Васька Соломін побіг по кубриках і каютах.

Кар підніс великий морський бінокль і, зіпершись ліктями на фальшборт², припав очима до скла об'єктивів. Він дивився на острів, відшукуючи там людей.

Обривистий берег ламався перебитим хребтом і вибігав у море піщаною косою. Похмурістю віяло від сірих пустинних горбів. Де-не-де по ярках білили залишки торішнього снігу. На косі, край самої води, чорніла шлюпка.

У шлюпці стояло двоє людей. Один із них притискав рушницю до плеча, націляючись угору.

«Мабуть, стріляє, щоб поспішали до човна», — здогадався Кар.

Його турбувало, чи всі на острові чули гудок. Він перелічив, скількох людей видно на острові. Штурман бачив дев'ятьох. Скільки всіх зійшло на берег, він не знав, але був певен — більше, ніж дев'ять. У бінокль уперто розшукував решту... Його погляд перебігав по купах плавникових дерев на березі, по покручених щілинах ярків і повертався до маленької лагуни. Там, де берег завертав на захід, виднілась якась жива істота, простуючи в протилежний від шлюпки бік. Кар пильно стежив за тією істотою. Від напруження засльозились очі. Витер їх зігнутих паль-

¹ Шкертик — мотузочок.

² Фальшборт — дерев'яна огорожа капітанського містка.

цем і перевів бінокль в інший бік. З горба, праворуч, спускалося ще двоє людей. Із шлюпки їх, мабуть, не бачили, бо купка людей, що зібралися там, лагодилася їхати.

А вітер скаженів. Хвилі підносили свої гребені вище й вище. Як запінені звірі, вони мчали до берега та розбивалися там, де стояла шлюпка.

Люди біля шлюпки, скориставшись із набіглої хвилі, штовхнули посудину на воду. Забігши, хто по коліна, хто по пояс, у воду, хапалися за борти. Хвиля відкотилася, одкинувши шлюпку в море. Гребці скільки було сили вдарили веслами, рятуючись від могутнього прибою.

Кар із тривогою глянув на двох людей, які вийшли з рівчака й бігцем поспішали до берега.

Розділ II

Підхоплена хвилями, шлюпка вилетіла в море. Одразу ж її підкинуло на пінявий гребінь грандіозного валу, а потім кинуло в прірву між двома височезними хвилями, заховавши від очей Кара. Штурман побілів, спостерігаючи боротьбу шлюпки із хвилями. Ось її знову винесло на гребінь водяної гори, щоб за якусь мить кинути в нову прірву темно-зеленої води полярного моря.

Відчуваючи, як б'ють хвилі в борт пароплава, Кар жахався за долю маленької шлюпки. Його менше непокоїло майбутнє двох людей, які підходили вже до моря: на березі вони мали почувати себе безпечніше. Штурман навіть шкодував, що дав тривожний гудок. Він мусив би знятися з якоря та відразу ж виходити в море. Нехай би всі залишилися на час шторму на острові. Найгірше, що було з ними, так це довелося б трохи поголодувати — день-два, доки пароплав повернеться до острова.

Такі думки промайнули в голові штурмана, бо всю його увагу притягла шлюпка, що акробатично підплигувала на хвилях.

Люди в шлюпці мали шестеро весел і, хоча звичайно вона ходила під чотирма веслами, тепер вони налягали на всі шість.

Вітер заливав шлюпку дощем бризок, зриваючи їх із вершків хвиль.

На фоні похмурого острова, що виступав із полярного моря, дев'ятеро людей змагалися з розлюченими хвилями за своє життя. Той, що сидів на кормі, уп'явшись руками в стерно, скеровував шлюпку до пароплава. Та навряд чи знайшлася б така залізна рука, яка спромоглася би скерувати шлюпку проти навіженого вітру, що здіймав одинадцятибальний шторм.

Тим часом двоє відсталих бідолх вибігли на берег. Їх, мабуть, охопив відчай, коли побачили шлюпку вже на середині між островом і пароплавом. Вони притуляли приклади рушниць до плеча й стріляли в небо. З пароплава можна було розгледіти, як блискали постріли, але звуки пострілів не долітали, — усе губилось у ревінні бурі. Хто знає, чого хотіли ті хлопці? Може, незважаючи на розбурхане море, вони вимагали, щоб за ними вислали шлюпку. А може, хотіли лише нагадати про себе, щоб після шторму їм швидше прислали допомогу.

Кар перестав дивитися на них. Стиснувши щелепи, він із непорушною увагою стежив за шлюпкою.

А. О. Фішер.
Корабель під час шторму.
1939 р.

Шторм переходив в ураган. Пароплав відкидало чимраз дужче, і щосекунди можна було сподіватися, що якір не втримає судна, що його зірве й тоді понесе просто на берег, де розіб'є об прибережне каміння.

Лейте й Котовай лежали на півбаку, учепившись руками за брашпиль. Вони наготувалися пустити пару, щоб лебідка потягла ланцюг якоря. Море вже обливало хвилями півбак, але Кар не подавав знаку піднімати якір. Штурман чекав на шлюпку, де мусили бути капітан і майже половина команди. Даремно Торба свистів у свисток переговорної трубки. Механік хотів сказати, що пару піднято й машина наготовові, але до телефона ніхто не підходив.

Лише раз озирнувся Кар, коли шлюпка пройшла вже приблизно дві третини важкого шляху. Він обернувся до матроса Соломіна та хрипким голосом прокричав крізь вітер:

— Усіх вільних до шлюпбалки! Приймайте шлюпку!

Ніс пароплава дедалі вище заливало хвилями. Боцман і матрос, які лежали на півбаку, геть вимокли, хоч і були в гумових плащах. Вони дрижали від холоду й із непевністю поглядали на хвилі, коли ті то підносили півбак угору, то плескали спіненими верхівками на палубу. Обидва неспокійно зиркали на Кара й мовчки поглядали один на одного.

Шлюпка дедалі повільніше наближалася до пароплава. Супротивний вітер велетенськими хвилями відганяв її назад до берега. Уже неозброєним оком можна було розрізнити людей у шлюпці. Гребці напружували всі сили, стерновий заляк біля стерна. Двоє людей вичерпували воду, бо, незважаючи на всю спритність стернового, хвилі вже її заливали. Злітаючи на високі гребені хвиль чи провалюючись між ними, шлюпка, здавалося, стояла на одному місці.

Аж ось із присвистом гарматного снаряда шарпнув вітер, і, здавалося, затріщали щогли на пароплаві. Боцман і матрос притиснулися до брашпиля. Запінилась уся поверхня моря, і штурман Кар відчув, як ураз пароплав рвонувся кормою вперед.

Лейте нахилився до Котоя, дико блимнув очима й прокричав на вухо:

— Тікай!

Обидва метнулися на спардек¹.

Усі зрозуміли, що пароплав зірвало з якоря.

— Праворуч стерно! — закричав Кар, підбігаючи до Соломіна.

Він рвонув важіль машинного телеграфу, перевівши його на повний вперед. Парова машина запрацювала. Торба не гаяв часу. А Кар давав часті тривожні гудки. Цим він хотів сповістити шлюпку про нещастя. Та там, очевидно, уже зрозуміли, і від того враз послабли руки гребців. Шлюпка затанцювала на місці, і її почало зносити вітром.

Тепер настала страшна хвилина для пароплава. Шторм підхопив пароплав і, заливаючи хвилями, поніс до берега.

Даремно Торба закликав кочегарів тримати пару вище від червоної риски монومتра, даремно, ризикуючи зірвати котли, він намагався боротися з вітром і хвилями.

Єдине, що залишалось, — це скерувати пароплав понад берегом у відкрите море. Соломін затиснув ручки штурвального колеса. На щастя, пароплав чудово слухав стерна. Кар стояв біля матроса й показував, куди стернувати, думаючи: «Дев'яносто дев'ять проти ста, що розіб'ємося...»

¹ *Спардек* — одна з верхніх палуб, де звичайно буває кают-компанія.

Він озирнувся на шлюпку, що вже повернула до берега. І тут же побачив, як величезна хвиля, наздогнавши, підняла її високо вгору. У ту ж мить друга хвиля вдарилася в неї з неймовірною силою і наполовину затопила. Третя хвиля не забарилася — і шлюпка пішла шкереберть. Двоє чи троє вхопилися за перекинуту шлюпку, і їх разом із нею високо піднесла грізна хвиля.

Кар зблід. І не лише він зблід. Усі, хто був на палубі, здригнулися. Тільки Солонін не відвів очей від курсу, міцно стискаючи штурвал. Штурман кинувся до бортової надбудови — скидати рятувальні кола. Те саме робили машиніст і боцман на спардеку.

А вітер і хвилі несли й пароплав, і шлюпку на прибережне каміння.

- *Яке ваше припущення: як розгортатимуться події далі?*

Розділ III

В Архангельськ вступила похмура осінь. У міському саду вітер обривав останнє листя, дощ безперервно поливав місто.

Вода Північної Двіни, звичайно темно-зеленого кольору, тепер набувала темно-сірого відтінку й, здавалося, важчала.

До Архангельської пристані причалювали пароплави з Далекої Півночі. Це були останні пароплави, що поверталися з далеких і небезпечних рейсів в Арктику. (...)

У кабінеті начальника порту, крім веселих привітань, їх зустрічало тривожне запитання:

— Чи не зустрічали ви «Лахтака»? А може, чули що про нього?

Але ніхто нічого не міг сказати, крім того, що вже давно знав начальник порту. Чотири тижні тому капітан «Лахтака» передав по радіо: «Підійшов до острова Усамітнення. Думаю сьогодні закінчити зйомку й узяти курс на Архангельськ».

Увечері того ж дня в Карському морі знявся великий шторм. Він одніс на південь «Малигіна», викинув на міліну шхуну «Білуху». Кілька днів електричні розряди в атмосфері не давали змоги береговим радіостанціям зв'язатися із суднами. Але скоро запрацювали всі радіостанції. Один по одному відгукувалися пароплави. Мовчав лише радист «Лахтака».

Усім радіостанціям доручили виклика́ти «Лахтака» і слухати, чи він не обізветься. Усім пароплавам, що плавали на Півночі, наказано стежити, чи не побачать «Лахтака». Але жодних відомостей про цей пароплав не надходило.

10 вересня датовано останню радіограму від капітана «Лахтака» Гагіна. Відтоді ніхто не чув і не бачив цього пароплава. Рівно через місяць, а саме 10 жовтня, в Архангельському порту було скликано нараду найкращих капітанів-льотчиків і штурманів-полярників.

Їх зібралося чоловік двадцять: різного віку кремезні люди з обличчями, дубленими вітром, сонцем і морською водою. Переважали літні. Начальник порту коротко інформував:

— Місяць і кілька днів тому пароплав «Лахтак» із паровою машиною на 800 кінських сил під командою капітана Гагіна залишив східний берег Нової Землі. Там він висадив групу мисливців і персонал метеорологічної станції. «Лахтак» мав завдання підійти до острова Усамітнення і, коли будуть сприятливі умови, зробити картографічну зйомку цього острова. 10 вересня отримано по радіо

повідомлення від капітана Гагіна, що він підійшов до острова Усамітнення. Найпізніше за два дні вони мали закінчити роботу й повертатися до Архангельська. З того часу до сьогодні ніяких відомостей про пароплав ми не маємо. Але знаємо, що 10, 11 та 12 вересня в Карському морі, особливо в його північній частині, бушував великий шторм. Це викликає побоювання, чи не затонув пароплав. Правда, ніхто не чув сигналу SOS. Коли берегові радіостанції в ті дні мали чутність дуже погану, то радисти пароплавів, які плавали в Карському морі, на це не скаржилися. Вони весь час підтримували зв'язок між собою, але ні заклику про допомогу, ні взагалі будь-якого сигналу з «Лахтака» не чули. Ця справа примусила мене скликати вас і порадитися, що треба нам зробити для розшуків «Лахтака» та його екіпажу.

Кілька хвилин тривала мовчанка. Лише дехто стримано покашлював.

Навпроти начальника порту сиділи два дідугани — славетні капітани на Білому морі — височезний Іван Федорович Шеболдаєв і низенький, гарячий як вогонь Федір Іванович Мамуєв. Іванові Федоровичу було років із сімдесят, а Федорові Івановичу, мабуть, вісімдесят. Обидва вони давні друзі, але ніколи й ні в чому один з одним не погоджувалися. Ніхто не пам'ятав випадку, щоб ці дідугани дійшли коли-небудь згоди в якійсь справі.

Начальник порту вирішив запитати їхньої думки:

— Федоре Івановичу, що Ви скажете?

Маленький дідок повернувся до Івана Федоровича й сказав:

— Мабуть, їх розбило об каміння. Треба шукати на півдні понад східним берегом Нової Землі. Тільки тепер темно. (...)

— А що скаже нам Іван Федорович? — спитав начальник порту. (...)

— Навряд чи кого знайдете. Мабуть, розірвало котел. Але коли хочете шукати, шукайте на північ понад східним берегом Нової Землі. Тільки тепер шторми.

Більше старі капітани нічого не сказали. Зате сказав молодий капітан Кривцов:

— Треба негайно відправити рятувальний пароплав із літаком до Карського моря. Він мусить спробувати підійти до острова Усамітнення, а після того, удасться це чи не вдасться, пройти понад східним берегом Нової Землі й із допомогою тамтешніх мисливців обстежити все узбережжя.

На думку Кривцова пристали начальник порту та більшість капітанів.

Лише дідугани щось невдоволено бубоніли, але й вони не заперечували.

Розділ IV

Начальникові порту Архангельська.

Рейсовий звіт капітана шхуни «Білуха» Кривцова Д. П.

12 жовтня ц. р. шхуна «Білуха» під моїм командуванням, узявши на борт літак № 6 із пілотом Барилем, вийшла з Архангельська, маючи своїм призначенням західну частину Карського моря. Наше завдання було: пройти до острова Усамітнення, коли це дозволить крига й погода, обстежити цей маловідомий острів із метою розшукати пароплав «Лахтак» або його уламки, а також екіпаж цього пароплава. Коли б нам не вдалося там нічого знайти або несприятливі обставини не дозволяли підійти до острова Усамітнення, то ми мусили взяти курс на мис Бажання та звідти пройти на південь понад східним берегом Нової Землі, розшукуючи той самий пароплав та його екіпаж. (...)

У протоці, у бухті Білушій, шхуна стояла два дні. Коли вітер знизився до п'яти балів, я підняв якір і вийшов у Карське море. Мусили використати останні короткі дні. Перед виходом у Карське море я віддав якір проти радіостанції Маточкін Шар. На шхуну прибув начальник геофізичної обсерваторії і повідомив, що жодних відомостей про «Лахтак» вони не мають. З бухти Примітка, де «Лахтак» зупинявся, недавно приїздив мисливець. Від нього довідалися, що «Лахтак» залишив Примітку ще 7 вересня і вже не повертався.

Вийшовши в Карське море, я взяв курс на ост до острова Усамітнення. 19 жовтня ранком уже була перша крига. Погода хороша. Абсолютна відсутність хмар і вітру. О першій годині дня пілот Бариль із бортмеханіком Зеленцем вилетіли на розвідку. Через те що на літаку не було радіо, я запропонував їм не віддалятися більше, як за коло видимості зі шхуни. Але, очевидно, вони не зважили на моє застереження та зникли з очей. Тим часом із норд-остової сторони піднявся туман і за десять–п'ятнадцять хвилин огорнув усе навколо.

Не більше як за дві години зовсім смеркло. Протягом довгої осінньої ночі кожні десять хвилин ми пускали із шхуни ракети. Ранок другого дня був туманний. Туман зависав такий густий, що не можна було розгледіти з капітанського містка, що діялося на носі або на кормі. Наприкінці того ж дня подув зойдовий вітер і почав зганяти туман. Заледенілість моря доходила до 6–7 балів. Я вирішив простояти на місці цілу ніч, щоб 21-го йти шукати літак № 6. Але вночі розпочався шторм силою майже 9 балів, який подрейфував шхуну з кригою на північ. Боячись потрапити в затиски криги, я взяв курс на вест до берега Нової Землі. (...)

Хочу ще звернути Вашу увагу на повідомлення з Північної Землі, що його перехопив по радіо мій радист. У вересні під час шторму з островів далеко в морі спостерігалось якесь судно. Можливо, то був «Лахтак», але скоріше якийсь норвежець, що забрався так далеко на полювання. 5 грудня. Капітан Кривцов.

Розділ V

Різким рухом викинувши рятувальні кола, штурман Кар перестав дивитися на шлюпку, яка підстрибнула на хвилях догори дном. Він мусив зберегти своє судно або врятувати хоча б тих, хто залишився на пароплаві. У його розпорядженні було п'ять, шість, максимум — десять хвилин.

— Боцмане! — прогрімів штурман, перемагаючи бурю. Його голос змінився та став гучним, як брязкіт заліза, а звичайно лагідні сіро-блакитні очі палали сталевими блискавками. — Усіх наверх! Одягти пробкові пояси і — до шлюпки!

Лейте двадцять років боцманував, і жодного разу не трапилося, коли б він не плонув перед тим, як виконати будь-який наказ. Але на цей раз навіть язик у роті боцмана не встиг заворушитися, як боцман з'їхав по трапу на нижню палубу.

Кар нахилився до телефона, свиснув у машину, а потім загукав:

— Повний вперед! І всі наверх!

Котовай вихопив із невеликої скрині пробковий пояс, підійшов до штурмана й обв'язав його. Кар того не помічав. Залишивши незакритою трубку телефона-свистка, він, зіпершись руками на фальшборт і примруживши око, наче вираховував момент, коли ніс пароплава вдарить у берег. Котовай, узявши другий пояс, підійшов до Соломіна. Матрос залишався нерухомим. Лише час від часу швиденько перекидав із руки на руку колесо штурвала, дотримуючись курсу на зойд-остовий

кінцевий мисок острова. Тільки б проскочити повз той мисок, і пароплав буде врятовано. Але шторм збивав пароплав із курсу та швидко відносив до берега.

— Два градуси до себе! — крикнув Кар Соломину, нахилиючи до нього голову.

— Єсть! — Соломін швиденько крутнув штурвальним колесом.

На палубі зібрався екіпаж, що залишився на пароплаві. Лейте нарахував одиннадцять. Не вистачало лише механіка Торби та кочегара Павлюка.

— Де механік? — налетів Лейте на машинну команду.

— У машині залишився.

— Чорти б його там лишали, — кинув боцман прокляття та стрибнув до машинного люка.

За пів хвилини він стояв у машинному відділі. Парова машина так гуркотіла й дрижала, що, здавалося, ось-ось вилетить зі свого кріплення. Механік дав повну пару. Але, очевидно, він ще не був зовсім задоволений. Лейте побачив, як Торба й Павлюк, почервонівши від напруження, натискали на якийсь важіль. Вони закривали буквально всі виходи пари, щоб усю її силу пустити на дейдвудний вал¹, який крутить гвинт пароплава. За гуркотом машини Лейте не чув, як механік говорив кочегарові:

— Замість сімдесяти максимальних ми дамо сто двадцять оборотів гвинта...

Може б, запальний механік ще щось сказав, та Лейте не дав йому закінчити, бо знав, що жити їм залишилося навряд чи п'ять хвилин.

— До чорта! — загаласував боцман, хапаючи їх за плечі. — Наверх!

Механік, очевидно, з обличчя боцмана зрозумів усю небезпеку й, підскачівши, крикнув:

— Павлюк, наверх!

— А ти? — І боцман схопив механіка за руку.

— Я останній залишу машину, — вирвав той руку.

Розлючений боцман моргнув Павлюкові. Ураз четверо сильних рук піднесли низенького механіка й, незважаючи на його обурливі вигуки, потягли по трапу наверх.

Машинний відділ спорожнів, лише машина гулко стугоніла, надаючи шаленої швидкості дейдвудному валові «Лахтака».

Находила остання хвилинка. Пароплав наближався до зюйдового миска острова.

Пов'язавшись пробковими поясами, люди готувалися спустити шлюпку в той момент, як «Лахтак» своїм кілем удариться об берег. Лише Котовай, що роздавав усім пояси, забув обв'язати себе. Сумними очима дивився він на корму, що її заливали хвилі, і на піняве, розбурхане море. Поруч нього став юнга Стьопа. Погляд юнги, проминувши борт пароплава, зупинився на канаті лага², що тягся по воді за пароплавом. Ураз він схвильовано повернувся, штовхнув Котоя і показав рукою, куди дивився сам. Матрос випростався та нахмурився.

— Ого! — Він махнув кулаком над своєю головою, а тоді, підбігши до гурту людей, які чекали на спардеку останньої хвилини, загукав: — Боцмане, людина за бортом!

Увесь гурт глянув, стежачи за напрямом руки Котоя, що показував на корму.

¹ Дейдвудний вал — вал від парової машини, на кінці якого насаджено гвинт, що рухає пароплав.

² Лаг — прилад для вимірювання відстані, пройденої пароплавом.

Там, у хвилях, боролася за життя людина. Вона вхопилася за лаг, і пароплав буксував її за собою. Хвилі заливали голову потопаючого, і не можна було впізнати, хто це саме. Та ніхто й не намагався в той момент це зробити. Лейте забув, що за хвилину доведеться самому рятуватися від розбурханих хвиль берегового прибою, і сміливо кинувся на корму. Хвилі гуляли по кормі, заливаючи людей по коліна. Котовай і боцман потягли за лаг-лінь¹. Корма підстрибувала на хвилях, наче м'яч. Моряки ледве стояли на ногах.

Людина, яку підкидало хвилями на кінці лаг-ліня, нагадувала велику рибу на гаку. Матроси боялися, щоб не обірвався лінь, бо тоді людина, безперечно, загине. Та ось вона вже біля самої корми. Найстрашніше, найнебезпечніше місце. Тут хвиля так може вдарити людиною об борт, що й дух виб'є. Крім того, гвинт пароплава утворює вир, який, затягнувши людину під себе, може порубати її гострими лопатями.

Але ж навіжений велетень — кочегар Павлюк! Він вихопив довгий флагшток, що стирчав із корми, обв'язав себе й лаг-лінь корковим поясом і стрибнув за корму, тримаючи один кінець флагштока. Решта моряків тримала за другий. Саме в цей момент вирішувалася доля «Лахтака». Але тепер це бачили лише Кар і Соломін і ще хіба кок, що зі страху заліз під димар пароплава.

Пароплав піднесло під самий мисок і промчало за сто метрів від берега. Карові здавалося, що він чув, як кіль черкнув по дну. Штурман махнув рукою, і Соломін круто повернув стерно. Зюйдовий мисок острова залишився позаду. Тут берег ішов у північно-східному напрямку. Тепер острів послаблював вітер, хвилі відносили пароплав геть від острова. Штурман із полегкістю зітхнув і повернувся до стернового. Очі Соломіна світилися радістю, а руки на штурвалі зовсім послабли.

— Стерновий, не спати! — гукнув Кар. Очі й губи його сміялися.

У цей момент вони зовсім забули про потонулу шлюпку.

Кар проклав курс у відкрите море.

У той час на кормі Павлюк витягав із моря плавця.

Тут теж відчули послаблення вітру, хоча хвилі все ще заливали палубу. Людина з моря зомліла, але не випускала з рук лаг-ліня. Руки в неї наче задерев'яніли. Боцман ножем розрубав лінь і підхопив на руки людину. Усі бачили її обличчя і впізнали мисливця Вершомета, який плів шлюпкою на берег. Значить, він був у шлюпці, коли вона перекинулася.

Боцман подумав, що Вершомет, певно, немало наковтався води, і відразу разом із Котоваєм потяг мисливця на спардек витрушувати з нього воду. За ними поспішала решта рятувальників.

У цей час серед них з'явився Кар.

— Ей, там! На місця!

Цей вигук примусив усіх озирнутися, і тоді побачили, що пароплав швидко віддалявся від острова. Його відносило на схід.

Розділ VI

Усі повернулися на свої місця. Ішов час другої вахти, але відпочинку ніхто не мав. Уся підзмінна вахта зійшла з капітаном на берег. Дехто там залишився,

¹ *Лаг-лінь* — лінь — мотузок; лаг-лінь — мотузок від лага, який викидають за корму у воду.

а більшість загинула під час аварії шлюпки. Перед Каром і Торбою стояло завдання розподілити людей так, щоб хоч частина пішла зараз же відпочити. Штурман відіслав у кочегарку кока та юнгу, щоб підсилити машинну команду.

Тим часом боцман і Павлюк так потрусили мисливця, що вся вода з нього вийшла, і він опритомнів. Мисливець тихо стогнав. Штурман звелів перенести бідолашу до кают-компанії, покласти на софу. (...)

Вершомет (...) хотів підвестися, але слабкість у руках, ногах і всьому тілі не дозволила цього. Він знову поклав голову на шкіряну подушку й заплющив очі, прислухаючись до глухих ударів хвиль об борти пароплава. Часом він здригався, бо йому здавалося, що хвилі накочуються і давлять.

— Будеш здоровий, — підбадьорююче сказав йому матрос і вийшов із кают-компанії.

А море не втихомирювалося. Грізні вали, що їх здіймав ураганний вітер, ставали ще грізнішими. Вітер шаленів, збиваючи зливу бризок із морської поверхні й піднімаючи їх у повітря. Цей дощ бризок заливав палуби «Лахтака».

Кар одягнув гумовий плащ і на голову зюйдвестку. Він заховався в ганкову надбудову на капітанському містку й думав про те, як захиститися від цієї навали хвиль, що мчали навздогін за пароплавом. Штурман вирішив хвилини із двадцять—тридцять триматися цього курсу, а потім для безпеки повернути та йти в протилежний бік.

«Буду триматися проти вітру», — думав він.

Вітер, що несподівано налетів дві години тому, нарешті приніс хмари й почав заволікати обрій димовою завісою сірих полярних туманів. За туманом мишачого кольору зникли береги острова Усамітнення. Навколо був лише схвильований морський простір.

Над головою штурмана з мідної трубки біля димаря пароплава із шумом вирвалася хмара пари. «Пару садять», — здогадався Кар.

Справді, то Торба звелів випустити зайву пару, бо механік боявся, як би не злетіли в повітря старі котли разом з усім пароплавом.

Кар спокійно озирнувся на море та підніс до очей великий дванадцятикратний бінокль. Але крізь пасма туману й за допомогою бінокля нічого не міг побачити.

Він поволі обернувся, не відводячи очей від бінокля, і глянув по інший бік капітанського містка. Перед ним постала якась фігура, що величезним обличчям уперлась у бінокль. Штурман одвів бінокль від очей. На капітанському містку проти нього стояла знайома постать гідролога Запари.

Запара трохи здивовано дивився на Кара.

— Отто Рудольфовичу, хіба зараз Ваша вахта? — запитав гідролог.

Але Кар дивився на Запару ще з більшим здивуванням, ніж той на нього:

— Дмитре Петровичу, звідки Ви?

— Як звідки? З каюти. Чого Ви так здивувалися?

— Хіба Ви не були на березі?

— Та в тім-то й справа. Гордій Іванович, наш радист, обіцяв мене збудити, коли підуть на берег... Але де острів? — Запара оглянувся навколо. — У тумані?

Кар мовчки дивився на гідролога, зрозумівши, що він не був на березі, увесь час проспав та уявлення не має про ту трагедію, яка сталася кілька годин тому під вестовим берегом острова Усамітнення.

Кар глянув на море, а потім запросив гідролога до штурманської рубки.

У маленькому приміщенні рубки він розповів Запарі про всі ті події, які видалися гідрологові важким кошмарним сном.

Охоплений жахом, сидів Запара перед штурманом, слухаючи його. Отже, він ніколи не побачить тих прекрасних людей — капітана Гагіна, радиста Гордія Івановича, другого штурмана Михайлова, кочегарів, матросів, мисливця Вершомета.

— Невже всі загинули?

— Ні, не всі. У шлюпці було дев'ятеро, решта залишилася на острові... Хто саме, про це нам, мабуть, скаже Вершомет.

— Він? Не розумію... Як?

Штурман розповів про чудесне врятування мисливця. Коли він закінчив, гідролог схопився руками за голову й завмер у мовчанці.

Кар вийшов із рубки на місток.

Надходила ніч. Туман, перемішаний із темрявою, стінами оточив пароплав. За бортом ревіло море, і пароплав здригався від ударів хвиль, а коли вони заливали його палуби, то, здавалося, він задихався, наче жива істота. У просторі малознаного моря, у невимовній темряві ледве помітно то підносились угору, то падали вниз, то хилилися з боку на бік топові вогні на щоглах.

Де перебував пароплав — визначити не було змоги. Якби на небі була хоч одна зірка, Кар зумів би це зробити. Адже астрономію він знав чудово. Якби був радист, вони вдвох зробили б це за допомогою радіопеленгування¹, але сам він на радіо не знався. Раптом у нього промайнула в думці назва для «Лахтака» — «Німія корабель».

Облишивши всі надії на визначення місцеперебування, Кар покликав боцмана й, наказавши змінити стернового, залишив його на вахті замість себе, а сам, загорнувшись у плащ, ліг на софу в капітанській каюті.

Він одразу заснув як убитий. Штурман Кар мав залізні нерви. Але та нещаслива доба ще не закінчилася. За півтори години його збудив Лейте:

— Зіпсувалася штурвальна машина. Стерно не працює.

Розділ VII

Кар умочив перо в синє чорнило й почав записувати в судновий журнал:

«12 вересня північно-східна частина Карського моря. Точно координати місцеперебування пароплава встановити не можна, — третій день у густому тумані. Сьогодні шторм стих. Потрапили в дев'ятибальну кригу. Після того як зіпсувалося стерно, керувати пароплавом під час шторму було майже неможливо. Поставили тимчасове дерев'яне стерно. Керувати ним дуже важко. Дано розпорядження механікові докладно з'ясувати пошкодження стерна, щоб, користуючись тихою погодою, зробити потрібний ремонт.

Сьогодні мисливець Вершомет пригадав прізвища тих, хто був у шлюпці під час загибелі. За його словами, це: 1) капітан Гагін, 2) штурман Михайлов, 3) радист

¹ *Радіопеленгування* — спосіб виявляти за допомогою радіо місцеперебування пароплава в морі.

Соловей, 4) машиніст Содін, 5) матрос Дерев'янка, 6) матрос Панін, 7) кочегар Зубко і 8) кочегар Ботман.

Отже, на острові Усамітнення залишилося п'ятеро людей, а саме: 1) механік Столяренко, 2) машиніст Ген, 3) матрос Орлов, 4) кочегар Ліп і 5) кочегар Фурман. У них є рушниця, невеликий запас патронів і запас хліба, консервів і шоколаду на два-три дні».

Штурман поклав ручку й задумався. Трохи подумавши, знову взявся писати. Писав твердо, як завжди, наче щось давно обдумане. Закінчивши, перечитав написане: «Сьогодні мною дано по судну такий наказ:

Через те, що капітан пароплава “Лахтак” Гагін загинув, вважати, що я взяв на себе виконання обов'язків капітана судна з 10 вересня о 13-й годині. Своїм першим помічником призначаю механіка пароплава Торбу. Другим помічником призначаю боцмана Лейте. До складу машинної команди переводиться юнга Черлак.

Гідролога Запару й мисливця Вершомета включити до складу екіпажу. Першого призначаю штурманом-практикантом, а другого — боцманом.

Оголошується авральний стан. Усім пропоную дотримуватися дисципліни й виявити максимум енергії та ініціативи, щоб зберегти пароплав, який є державним майном.

Виконуючий обов'язки капітана пароплава “Лахтак”, штурман далекого плавання Кар».

Розуміючи велику відповідальність, Кар скликав загальні збори команди, де й оголосив цей наказ. Стомлена команда тихим гулом ухвали зустріла розпорядження.

— Товариші, — звернувся до екіпажу Кар, — становище наше надзвичайно серйозне. Із зіпсованим стерном ми потрапили в кригу, вибратися з якої для нашого пароплава було б важко, хоч би й мали добре стерно. За першої ясної години я повинен точно визначити, у якому місці моря ми знаходимося. Тоді, користуючись прогалинами між крижинами, постараємося підійти до найближчої землі й там стати на якір. Найстрашніше для нас — це небезпека потрапити в крижані затиски. У такому разі крига може так затиснути «Лахтак», що він лусне, як горіх в обценьках. А коли й не розчавить, то яка радість залишитися на волю морських течій та нестійких вітрів? Вони можуть носити нас разом із кригою і два, і три роки. Чого доброго, занесе до самого полюса. Щоб цього не сталося, ударними темпами ми мусимо відремонтувати стерно. Нас залишилося мало, а тому й роботи на кожного вдвоє більше. Значить, більше напружуйте сили, щоб урятувати пароплав, щоб урятувати своє життя, а можливо, і тих п'ятьох товаришів, які залишилися на острові Усамітнення. Нарешті, через те що голова суднового комітету матрос Орлов і дехто із членів комітету загинули, у мене є пропозиція обрати новий судовий комітет. Це мусить бути бойовий комітет, або, як у цьому разі ми можемо сказати, авральний. Такому комітетові доручимо порядкувати громадськими справами на пароплаві.

— Згода! — подав репліку Павлюк.

— Виліземо із цієї халепи, Отто Рудольфовичу, — додав безапеляційно Котовай.

Соломін уже мав конкретну пропозицію, кого обрати до судкому. Він ніколи не вступав у жодні дискусії, але завжди виступав із пропозиціями. Йому навіть кличку дали Васька Пропозиціонер.

— Я хочу запропонувати, — почав він, підводячи високо голову та підносячи руку, — не гаяти час на балачки й обрати до судкому Шелемеху, Лейте та Черлака.

— Чекай!.. — закричали одні.

— Який швидкий!.. — заперечили другі.

— А кого чекати? — виступали треті на оборону Соломіна.

Голосували недовго. Проти кандидатів, виставлених Соломінім, ніхто не заперечував, лише кок запротестував проти сімнадцятилітнього Стьопа Черлака, з яким був у давній незгоді. Та кока ніхто не підтримав.

Проголосували, і збори оголосили розпущеними на авральну роботу з ремонту стерна.

Торба виявив, що біля самого стерна у воді обірвався штуртрос¹. Звичайно, полагодити таке пошкодження можна лише за допомогою водолаза. Але водолаз пароплава, матрос Дерев'яно, загинув, а крім нього, спуститися під воду не міг ніхто.

На думку Торби, був лише один спосіб зарадити лихові.

Цей спосіб полягав у тому, щоб усі вантажі з корми перенести до носового трюму. Тоді ніс пароплава зануриться у воду, а корма, навпаки, підніметься, і стерно виступить із води. Тоді лише можна його полагодити.

Кар погодився з пропозицією Торби. Негайно команда, поділившись на дві зміни, по сім чоловік у кожній, почала роботу. На чолі однієї зміни став Вершомет, а на чолі другої — Павлюк. Тільки Кар не працював там. Він не залишав капітанського містка.

Розділ VIII

Павлюк оголосив п'ятихвилинну перерву (...).

— Коли ж ми подужаємо цей вантаж? — поставив перед бригадою запитання Котовай і сам же відповів, незадоволено покрутивши головою: — Тут на місяць роботи.

— Уже й на місяць! То для таких тухтіїв, як ти, на місяць, — відгризнувся Стьопа Черлак.

Стьопа лежав горілиць на мішках із вугіллям, стараючись під час перепочинку не ворухити ні ногою, ні рукою. На його глибоке переконання, це був найкращий спосіб зберегти енергію. Обличчя юнга було вимазане масним вугіллям, наче сажею. Лише зуби блищали, коли він скоромовкою розсипав слова. (...)

Тепер, почувавши на собі відповідальність, як член суднового комітету, Стьопа вирішив довести Котоваєві необґрунтованість його твердження, ніби на роботу, за яку вони взялися, треба цілий місяць.

— У нас на кормі є, — сказав Стьопа, — триста тонн вугілля, у кормовій цистерні — сто двадцять тонн води, вантажу різного, який мусимо перенести, — тонн із двісті. Усього шістсот двадцять тонн. З них сто двадцять тонн води механік перекачає помпами. Це нас не стосується... Значить, п'ятсот тонн. Нас працює тринадцятеро. Скільки це на кожного виходить? Га? Мм... Майже сорок тонн на кожного... (...)

¹ *Штуртрос* — металевий канат, що з'єднує стернову машину із стерном.

Запитання та завдання

1. Які відчуття у вас виникли під час читання першого й другого розділів?
2. Чому пароплав «Лахтак» не давав про себе знати та чому вчасно не повернувся в порт?
3. З якою метою було скликано нараду найкращих капітанів-льотчиків і штурманів-полярників у порту? Доведіть це словами з тексту.
4. Що запропонував молодий капітан Кривцов? Чи було це безпечно?
5. Про що йшлося в рейсовому звіті капітана шхуни «Білуха» Д. Кривцова?
6. Що відбувалося на пароплаві «Лахтак» під час шторму?
7. Як ви думаєте: чи вдасться відшукати пароплав «Лахтак», що зник? Обґрунтуйте своє припущення.

8. Які засоби художньої виразності використовує автор для створення неспокійної ситуації під час шторму?

9. Розгляньте подану репродукцію картини. Якому фрагменту твору вона відповідає?

*І. Айвазовський.
Дев'ятий вал. 1850 р.*

10. Що ви дізналися про дослідження Півночі й особливості роботи моряків і капітанів?

11. Об'єднайтеся в мінігрупи та створіть буктрейлер до прочитаного твору М. Трублаїні «Лахтак» і презентуйте в класі.
12. Якщо вам цікаво, чим завершаться пошуки пароплава «Лахтак», знайдіть твір в інтернеті чи в бібліотеці й прочитайте.

Багато не треба: рюкзак, та намет, та якби ще надійні друзі — ото й досить для пригод і яскравих, незабутніх вражень.

З. Мензатюк

ЗІРКА МЕНЗАТЮК (1954 р. н.)

Зірка Мензатюк — українська дитяча письменниця, журналістка, казкарка. Авторка понад п'ятнадцяти книжок казок та оповідань. Її твори розповідають про українські звичаї (збірка «Макове князювання»), народні мистецтва (оповідання «Катрусині скарби»), про нашу славетну золотоглаву столицю («Київські казки»), українські храми (книжка нарисів «Наші церкви: історія, дива, легенди»), старовинні фортеці й захопливі мандри рідною країною (казкова пригодницька повість «Таємниця козацької шаблі»). Письменниця прагне передати дітям той найдорожчий скарб, який дістала від своїх мудрих батьків, — уміння любити. Любити Бога, Україну, людей, давнину й сучасність, пташку та квітку, бо ж без любові, на думку письменниці, життя порожне й нікчемне.

У попередніх класах ви прочитали повість «Таємниця козацької шаблі». А зараз пропонуємо вам помандрувати до Криму з пригодами — це продовження повісті із знайомими героями.

Літературознавчий коментар

Пригодницька повість — це епічний (розповідний, рідше віршований) твір, у якому описано незвичайні або небезпечні події. У пригодницькій повісті сюжет розвивається швидко, є таємниця, інтрига, діють яскраві герої. Повість має однолінійний сюжет, посідає проміжне місце між романом та оповіданням.

ДИКЕ ЛІТО В КРИМУ

Пригодницька повість
(Уривки)

Розділ 1. Хто на собі свій дім носить

У Наталоччиній душі звучали радісні оркестри: трам-пам-пам! Вона з батьками їде на море, як справжні туристи. Це означає, що житимуть вони в наметі на самому березі — на дикому березі, і то буде майже піратське життя з пригодами, небезпеками, таємницями та ще хтозна з якими несподіванками. (...)

Їхня Машка (автомобіль-легковичок вітчизняного виробництва) злегка «поцілувалася» з вантажівкою, і тепер у неї розбита фара й пом'яті ліві дверцята. Полагодити її вже не встигали, тому від омріяної, старанно спланованої автомобільної мандрівки довелося відмовитися. Батьки були майже в розпачі, і от тоді до них подзвонив татів приятель пан Богдан і запропонував:

— Ваше авто в ремонті? Не біда! Їдьте з нами! «Дикунами»! Я знаю розкішну улоговину в Криму за Алуштою, там і станемо табором.

Це звучало майже як пісня.

Тож Наталочка збиралася, а збираючись, наспівувала:

Їдьмо з нами, «дикунами»!
З «дикунами» за скарбами!

— Гай-гай, — супилася мама, — побачимо, якої ти на морі заспіваєш. Коли доведеться вогонь палити, та воду носити, та дрова збирати, та ще як сколопендра вкусить!

Наталочка тільки всміхнулася тихенько. Сколопендр вона не боялася. Тато пояснив їй, що то такі чорні повзучки, невеличкі й не страшні. Щоправда, кусючі. Але трошки небезпеки не завадить. З нею навіть цікавіше.

— І про які ото скарби ти виспіваєш? — спитала мама. — Дивися мені, не здумай нишпорити та що-небудь вишукувати. Від того самі неприємності. Не шукай їх на свою голову, вони самі тебе знайдуть. Чуєш, що я кажу?

— Ум-мгу, — відізвалася Наталочка, запахаючи в рюкзак складену вчетверо полотняну торбинку.

Торбинка їй украй потрібна. Про всяк випадок. Часом можна знайти щось несподіване, навіть коли його не шукаєш. Бо що роблять туристи? Копають! Обкопують рівчаками намети, щоб стікала дощова вода; загрибають шкуринки й огризки, бо в справжніх туристів не заведено засмічувати природу, цього вони собі не дозволяють. Тато навіть купив спеціальну лопатку. А копаючи день при дні, можна що-небудь і викопати. У тому Криму стільки давніх міст процвітало, стільки народів перейшло! Таври, скіфи, сармати, греки, алани, Боспорське царство, Хозарський каганат, генуезькі міста-фортеці, татарське ханство... Щось та від них залишилося, не самі лише кам'яні мури. Щось та знайдеться. У Наталочки передчуття. Їй аж запахло пригодами, хоча, може, то пах димом казанок, який мама дістала з антресолі.

Ще Наталочці потрібний ось цей блокнот із кольоровими рибками на палітурці. Вона ніколи не вела щоденників, але тепер вестиме. Записуватиме все, що траплятиметься з нею, — пригоди й туристські премудрості.

Фотоапарат також потрібний. Особливо в поході на Тай-Кобу. Пан Богдан сумнівається, чи здолає Наталочка важкий перехід. Але навіщо їхати, якщо не підніматися на вершину?

Шорти, кросівки, футболки, купальники, окуляри від сонця, кухлик для чаю.

— А мобільний навіщо? — це знову мама. — Він розрядиться. Відклади його.

— Добре, добре, — мовила Наталочка, ховаючи телефон у бічну кишеню рюкзака: подалі від маминих очей.

Мобільник теж украй потрібний. Його тільки недавно купили, вона ще ним не натішилася. Треба похвалитися ним Северинові. Бо — трам-пам-пам! — з ними їде Северин зі Львова та його батьки теж. Із Северином Наталочка познайомилася на Козацьких Могилах у Берестечку. О, то неабиякий хлопець! Високий, вродливий, розумний, сміливий, загартований у «Пласті» — сокіл, а не хлопець! Тепер і Наталочка набереється гарту, стане спритною, вмілою і, звичайно, по-справжньому подружиться із Северином, бо інакше в туристів не буває.

Її мрії рожеві, як фламінго. Її думки малюють пригоду за пригодою.

— Ох, уся хата догори дригом, — нарікає мама.

У хаті, справді, розгардіяш. Речі зрушили зі звичного місця, намагаючись протовпитися до туристських рюкзаків. На столі, на стільцях, на підлозі, на дивані — безліч украй необхідних у мандрівці речей. Намет, що його тато позичив у добрих знайомих, рушники, спальники, мило, спідниці, кофтинки, ложки, миски, капелюшки, мамина косметика, плащі-дощовики... Мовби в хаті розпочалося велике переселення народів. (...)

Теленькнув Наталоччин мобільний у рюкзаку: прийшло SMS. Невже від Северина? Ні, з прихованого номера: «ШУКАЙ, ДЕ ТІНЬ КИПАРИ». «Що це? Від кого?»

— Тату, що таке «кипара»? — спитала Наталочка, ніби між іншим.

— Кипара? Не знаю, не чув такого слова.

— «Тінь кипари», — уточнила Наталочка.

— Може, кипариса?

— Може... Мабуть...

— Збирайся хутчіше та не мороч голову, а то запізнимося на поїзд, — сердито нагадала мама.

Наталочка заходилася складати речі, а її душа трепетала. Ось воно! Пригоди розпочинаються! Северин розбереться з тією кипарою чи, може, кипарисом. На те він пластун із багатьма відзнаками за різні вміння.

(...) Раптом задзвонив хатній телефон.

— Так... розумію. Звичайно, чекатимемо. Хай швидше одужує. До зустрічі, — казав тато, піднявши слухавку. — Це Северинів батько. У них захворіла бабуся, тому вони приїдуть пізніше.

— Як захворіла? Чому захворіла? — перепитала Наталочка.

Тато знизав плечима: зі старенькими таке трапляється.

Це було мов сніг на голову. Може, також відкласти поїздку?

Але речі нарешті с'як-так спаковані. А на вокзалі чекали пан Богдан та їхні спільні друзі — дядько Михайло з тіткою Тетяною.

Зітхнувши, Наталочка натягнула на себе лямки рюкзака. Тато підсадив рюкзак мамі, тоді вдягнув свій, пірнувши під нього, мов у печеру, — і, важко зігнувшись, вони рушили з дому.

Ворона, що сиділа на тополі біля будинку № 8, від подиву ледь не впала з гілки. З під'їзду вийшли три рюкзаки. Перший, найбільший, мав міцні ноги в татових черевиках, під другим ступали стрункі мамині ноги, а в третього, найменшого, ніжки були взуті в білі кросівки з рожевими шкарпетками. Подивившись на рюкзаки правим оком, ворона повернула голову, щоб подивитися ще й лівим, але й ліве бачило те саме: рюкзаки, похитуючись, крокували до метро.

— Кра! — озвалася ворона.

На її воронячій мові це означало, що можна сподіватися чого завгодно.

Розділ 2. Чи важка голка

Сонце! Гаряче, спекотне. Його й у Києві не бракувало, але тут — сліпуче, усе-переможне сонце півдня!

А повітря! Сухе й тепле кримське повітря!

З ранкових поїздів, мов горох із мішка, висипали курортники та квапилися до автобусів і тролейбусів, щоб швидше дістатися до морського узбережжя. Руснаки зі своїми друзями теж попростували до тролейбусної зупинки. Тато пішов по квитки, а Наталочка роззиралася по сімферопольському привокзальному майдану. Недалеко від них зупинилося ще троє відпочивальників, і то були... о, ні! То був Антипко зі своїми батьками. Таки він: як завжди, модний та пихатий. Сторонній людині могло здатися, що то сім'я столичного крутеліка їде на відпочинок. Але Наталочка знала, хто вони насправді. Під фірмовою бейсболкою в Антипка ховалися округлі, як у молодого бичка, різки. Антипко був чортиком. Ну, усе! Пропав відпочинок! З Антипком, як і із Северином, Наталочка познайомила під час поїздки в Берестечко, і він шкодив їй усю дорогу. Та врешті зазнав програшу, за що неабияк розізлився на Наталочку. Тому краще не потрапляти Антипкові на очі. Краще йому й не знати, що Руснаки стоять табором на дикому березі. Інакше він не прогавить нагоди помститися. Йому аж різки свербітимуть, щоб заподіяти капость.

Між Руснаками й Антипковою сім'єю сидів за розкладним столиком продавець сувенірів, і Наталочка сховалася за його широкою парасолею. Тепер їй було видно тільки Антипкові ноги.

— Дівчинко, відійди, якщо нічого не купуєш. Не заступай товар, — озвався до неї продавець сувенірів.

— Я купую. Я вибираю, — відповіла Наталочка, сама ж дивилася не на старі кримські фотографії, а на Антипкові кросівки.

Недоречно тельнюкнув мобільник: прийшло SMS. Чи, бува, не від Северина? Вони переписувалися всю дорогу, обговорюючи незрозумілу «тінь кипари», і Северин застерігав її, щоб не довіряла невідомо чиему повідомленню. Але тепер писав не він: «СОВА І МЕТЕЛИК НА КАМЕНІ». «Знову з прихованого номера. Що б це означало?»

Наталочка зиркнула на Антипка, але край парасолі закривав його руки. Він міг спокійнісінько відправити SMS, стоячи майже поруч із нею.

Продавець сувенірів знову просив відійти. Аби він не сердився, дівчинка купила перше-ліпше фото з гірським краєвидом, яке виявилось недешевим. Антипкова сім'я і далі стовбичила на тротуарі. Щоб виграти час, дівчинка попросила поміняти краєвид на фото молодої татарки. Довше стояти біля нервового продавця не випадало. Сховавшись за гуртом курортників, який саме надійшов, Наталочка перебралася за газетний кіоск на іншому боці тротуару. Хильцем, щоб її не видно кризь вітрини, обігнула кіоск і визирнула з-за нього. Бумц! З очей посипалися іскри.

— Це ти! — зойкнула Наталочка, бо лоб у лоб зіткнулася з Антипком.

— А це ти, — захихотів той.

Вони дивилися одне на одного, він — зухвало, Наталочка — розлючено.

— Чого стежиш за нами? — накинулася вона на Антипка.

— Я? За вами? Забагато честі! — пирхнув той.

— Ти підглядав з-за кіоска!

— Ти теж підглядала, ха-ха-ха!

Від злості Наталочка почервоніла:

— Слухай, ти! — прошипіла вона в нахабні Антипкові очі. — Хочеш нашкодити нам? Не вдається!

— Не бійся, мала! — зареготав Антипко. — Мені не до справ. У нас відпустка. Їдемо на курорт. Але те, що я задумав, ще й як удасться!

— Ніколи у світі!

— Поб'ємося об заклад?

— Іди до дідька з твоїми закладами!

— До дідька — тобто до татуса? Я не спішу. Мої старі ще не зловили таксі.

— Тримайся від нас подалі!

— Ха-ха-ха!

Різно крутнувшись, Наталочка покрокувала геть. Краєм ока вона бачила, як Антипкова мати зупинила таксі. Інші водії теж поспинялися, мабуть, прийняли її вогненне волосся за червоний сигнал світлофора. Сімейка повантажилася в машину й поїхала, а Наталочка залишилася сповнена тривоги. Тільки Антипка їй бракувало! Тепер чекай капостей.

До Алушти Руснаки дісталися під полудень. Потім пливли катером і висадилися в невеликому селищі. Тепер ще мусили дійти до улоговини. Упрігшись у рюкзаки, рушили берегом. Попереду ступав пан Богдан, наступними крокували тітка Тетяна та дядько Михайло. За ними хекала мама. Її рюкзак обвис, мов гарбуз, хляпаючи по крижах. За мамою йшла Наталочка, а позаду, зігнувшись у три погібелі, сунув тато. Стежка вилася під розпеченими на сонці горами. Ноги грузли в гальці, лямки врзалися в плечі. І ні тобі затінку, ні вітерцю. З таким же задоволенням можна гуляти по гарячій сковорідці.

— Ще довго? — стогнала Наталочка.

— Ще о-о-он за виступ.

З блідого від спеки неба спливало сонячне полум'я. Лямки пекли, ноги мліли. Рюкзак дедалі важчав, мовби в нього хтось докладав по каменю. Удома він здавався майже легким, а тепер пригинав до землі, аж дух спирало. Що в ньому важкого? Футболки? Заколки? На біса було набирати їх, ще й Северин не приїхав, немає перед ким красуватися.

З гіркою бідою дочвалали до човнової станції. Зупинилися спочити, покидавши рюкзаки. Мама з червоним, розпашілим лицем дуже промовисто мовчала. «Я ж казала вам, — означала її мовчанка. — Усе так і є, не відпочинок, а каторга. Бачили очі, що вибирали, тепер їжте, хоч повилазьте».

Мандрівники донесхочу напилися, набрали води в бачки, які додалися до їхніх вантажів. В улоговині води немає, доведеться носити здалеку. І знову потрюхикали берегом, попри гарячі скелі.

— Поміняймося рюкзаками, — зачекав на тата пан Богдан.

Татові найважче. У нього найбільший рюкзак. Його футболка потемніла від поту. Та він уперто ступав далі:

— Я донесу.

— Давай, давай!

Зваливши на себе татів рюкзачисько, Богдан із натугою покрокував берегом.

Наталочка насилу переставляла ноги. Не скаржилася — що то pomoже? Усім важко. Тільки міцніше стисла губи.

Ні, то не гори над стежкою — то вогнедишні дракони. Вони стережуть долину скарбів. Опівдні їх зморила спека, і дракони заснули, проте їхній сон неміцний. Тому не збуду їх, пильнуй, щоб ні скарги, ні звуку.

Цей дракон триголовий. То не пташка хитнула гілкою — то ворухнулася його повіка. Але звір не прокинувся, і ти щасливо минаєш сонну пащу.

За ним — дракон шестиголовий, і ти йдеш, мов по лезу, обходячи хижі голови: одну... другу...

— От і прийшли!

Руснаки попадали, хто де стояв. Поскидали рюкзаки. Віддихувалися.

— А Наталочка — молодчина, — сказав пан Богдан. — Перше туристське випробування витримала. Не нарікала, не скиглила.

«Он як?» — Переможним поглядом дівчинка окинула драконів, що знову стали скелями.

Стій-но, а де улоговина? Перед туристами здіймався стрімкий, майже прямовисний рудий обрив. По ньому серпантином виляса стежечка. Тоненька, ледь помітна. Ото туди лізти? Наталоччина душа скотилася в п'яти.

— Це якась козяча стежка! А я не коза, панове, — обурилася мама. — І як цим обривом має ходити дитина?

— Ходитиме вистрибом, коли звикне, — відповів тато.

— От-от! Вистрибом! Перевертом! Сторч головою! Я так і знала, що без травм не обійдеться, — посуворішала мама. — Мій друже, ми не можемо стояти тут із дитиною. Вертаймося в селище. Знімемо квартиру.

Від її слів Наталочку обсіпало холодом, дарма що пашіла спека. Плуганитися берегом назад?

— Я... спробую піднятися, — жалібно пролепетала вона.

Учепившись за татову руку, Наталочка ступила на жакливу стежку. Ноги приростали до землі. Тато казав не дивитися вниз і легенько підштовхував — уперед, вище, вище... Вилізли! Наталочка вдихнула на повні груди. Незважаючи на все, вона залишилася жива й стояла в улоговині.

З трьох боків місцину оточували гори, на них росли деревця чи то кущі, від яких падала негуста тінь. Мабуть, тут недавно зупинялися туристи. Попід схилом залишилися утрамбовані латки землі з-під наметів. Серед улоговини темніло місце вогнища, обкладене закіптюженим камінням. Біля нього зосталася купка хмизу, а на кущі висіла целофанова торбинка. У ній виявилися сірники, сільничка із сіллю, пів пакета вермішелі, стільки ж цукру, у який налізли мурахи. На камені був залишений старий закіптюжений чайник, який, вочевидь, уже не раз переходив із рук у руки. Незнайомі туристи мовби передавали естафету: «Привіт-привіт, ми відпочили, тепер ваша черга, приємних вам вражень!» І Наталочці якось одразу стало по-домашньому затишно.

Потім усі купалися (ох, знову стежка по кручі — то якийсь натуральний жаж!). Зате ще ніколи Наталочка не занурювалася з такою приємністю в прохолодну та ласкаву воду. У морі й на березі громадилося каміння, об яке вона ледь не позбивала ноги. Але чоловіки збиралися розчистити безпечну доріжку.

Потім... вона знову була Наталочкою-помагалочкою, Наталочкою-виручалочкою. Подай-позбирай-принеси-застели-розклади й так далі. Хотілося їсти, але котлети зіпсувалися, а пиріжки прокисли.

— Нічого, нічого! — підбадьорював тато, кріплячи розтяжки до намета. — От розпалимо вогнище та наваримо каші. Буде романтична вечера при місяці з найрозкішнішим видом на море.

І. Айвазовський. Місячна ніч у Криму. 1839 р.

Вогонь довго не розгорявся, вода не закипала. Та нарешті каша зварилася, наповнивши улоговину солодкими молочними пахощами (бо мама, виявляється, увіпхнула в татів рюкзак ще й банку згущеного молока).

— Не каша, а золото! — прищомкнув тато, знімаючи казанок із вогню.

Дужка зачепилася за хворостину, казанок нахилився і... найкраща у світі каша плюхнулася в попіл.

У пана Богдана знайшлася диня, у тітки Тетяни — хліб і копчена ковбаса. Тим і повечеряли, ощадливо поділивши бутерброди.

Після вечері Наталочку послали закопати шкуринки від дині. Ніби вона ще мало помагала! Дівчинка понуро попелелася на пагорб. Мама мала рацію. Тут була безкінечна робота; була спрага, яка не минала, скільки не пий теплуватої води; та ще спека, та втома — безмірна солена втома. Пékло, а не відпочинок!

Сяк-так прикопавши рештки дині, Наталочка випросталася і — завмерла від несподіванки. По той бік яру височів кипарис, темний, аж чорний на тлі призахідного неба. «Шукай, де тінь кипариса!»... Звичайно ж, тінь кипариса! Якби не сутеніло, Наталочка негайно подалася б шукати під ним камінь із совою та метеликом, про який мовилося в есемесці. На radoщах вона жваво збігла з пагорба й розтягнулася навznak, перечепившись за корінь, що виступав уперек стежки.

— Чи я не попереджала? З гори не можна бігти, — докоряла мама, змазуючи йодом обдерті лікті. — От тобі й перша травма.

«Мамина правда: “дикий” відпочинок — то не мед», — міркувала Наталочка, улігшись у наметі.

— Ма-а-а... на нас не нападуть грабіжники? — пошепки спитала вона.

— Не вигадуй! Спи, — сонно пробубоніла мама.

Шуміло море. Лежати було твердо, у бік муляв корінь чи, може, камінь. Пекли обдерті лікті. Усе тіло нило від утоми. І щось пахло, аж заважало заснути. Духмяніло тонко й терпко. Так пахнуть тільки мандри.

Розділ 3. Асіє

Грабіжники все ж напали. Крізь сон Наталочка відчула, як щось накинули їй на лице. Холонучи від жаху, вона шарпнулася вбік і тут же дістала удар палицею по голові.

— Ря... ря... рятуйте! — зарепетувала вона, намагаючись вивільнити руки.
— Га? Що? — завовтузився спросоння тато. Мабуть, його також зв'язали.
Знадвору почувся якийсь рух, зблиснуло світло електричного ліхтарика.
— Що там у вас?

Яке щастя! То був голос пана Богдана, а не злочинця.

— На нас напали! Грабіжники! — закричала Наталочка.

— Де вони, ті грабіжники? — у Богдановім голосі чувся сміх. — А намет завалився. Ставили наспіх, а вітер подужчав, то й завалив.

Затріщав відкриваючись замок-«блискавка», і над Наталочкою засяяли густі-прегусті зорі.

— Були грабіжники! Мене вдарили палицею по голові, — наполягала дівчинка.

— Стовпчик від намета впав, то й ударив.

Гуртом напнули намет, присвічуючи Богдановим ліхтариком.

Потім Наталочка ще довго прислухалася до нічних звуків, зводячи докупи сьогоднішні загадки. Зустріч з Антипком, незрозумілі есемески. Хто посилав їх? Невже Антипко? Він преспокійно міг написати про сову. Але їй не вірилося, що то він. Радше навпаки. Він хотів зіпсувати їхній відпочинок. І, може, це якраз він, сам чи з батьком, старим чортом, завалили їхній намет? А тепер, заховавшись у темряві, задоволено потирали руки? Наталочка сторожко слухала, але не чула нічого підозрілого. Тільки шуміло море та сюрчали цикади. Так голосно сюрчали, що не давали спати.

Уранці з'ясувалося, що їх обікрали. Поцупили ковбасу, залишену на сніданок.

— Їжак або пес, — угадував злодія пан Богдан.

Тітка Тетяна заперечувала, бо вона повісила ковбасу на дерево, зависоко для пса чи їжака.

Наталочка мала свої підозри. То, мабуть, таки Антипко! Виживав їх з улововини. Щось за цим крилося. Тільки що?

Снідали вермішелью, яку залишили незнайомі туристи. Мама підсолодила її Наталочці рештками вчорашнього згущеного молока, але воно виявилось з мурашками, що налізли в солодке. Вермішель довелось викинути.

Після убогого й несмачного сніданку чоловіки подалися в селище за продуктами.

— А ти, голубонько, піди й закопай учорашні шкуринки, — суворо звеліла мама. — Сказано було закопати їх, а не кинути де попало!

— Я закопала, — здивувалася Наталочка.

— Що за вперта дитина! Ще й заперечує, — розсердилася мама. — Піди й подивися сама.

Довелось лізти на гору. Шкуринки валялися розкидані. Хтось їх вигріб. Хтось нашкодів. І то явно не їжак, бо навіщо їжаківі шкуринки з дині?

Справжні туристи не розкидають шкуринок. Ті гнитимуть, до них злетяться мухи й оси. Справжні туристи підтримують чистоту. Наталочка повернулася за лопаткою і прикопала шкуринки на дні рівчака, де земля була м'якша.

— Що ти робиш? Щось шукаєш? — раптом пролунало над нею.

Над рівчаком стояла дівчинка, на вигляд її ровесниця.

— Скарб шукаю, — буркнула Наталочка, посоромившись сказати, що вона, мов Попелюшка, прибирала сміття.

— Ска-арб? — перепитала незнайомка. — Звідки ти знаєш про скарб?

Вони стояли й дивилися одна на одну. Отже, скарб існував насправді? Ця незнайома дівчинка щось про нього знала! Треба було розговоритися з нею.

— Як тебе звати? — спитала Наталочка, вилізши з рівчака.

— Асіє. Не Ася, — зиркнула з-під чорних брів незнайомка.

— А я Наталочка. Асіє... Що за ім'я таке?

— Татарське ім'я.

У затінку під розлогим кущем лежав широкий валун із рудою плямою. Наталочка сіла на ньому. Асіє сіла поряд. То була струнка, тоненька дівчинка з темно-карими очима під довгими чорними віями, з двома кісками за спиною. Одягнута в шорти й блузочку з дрібними кольоровими метеликами на білому тлі. З метеликами? Може, то про неї есемеска? Вона — той метелик на камені? Принаймні вона щось знала про скарб.

— Ми приїхали з Києва. Стоїмо з наметами ген в улоговині, — обізвалася Наталочка, аби зав'язати розмову.

— А я живу в селищі. Недалеко звідси, — мовила татарка.

Наталочка знала, де селище. Навряд чи то недалеко.

— Тут гарно, — сказала вона.

Перед ними, скільки сягало око, синіло блискуче від сонця море.

— Так, гарно... Я люблю це місце. Тут стояло татарське село. Колись у ньому жили мої рідні.

— Село? — перепитала Наталочка.

Вона обвела поглядом пагорб, на якому вони сиділи, гору, що піднімалася позаду темною високою короною, тоді яр, за яким струменів у небо кипарис. Від села мало б щось залишитися: хоч би якийсь слід від вулиць, дворів, будинків. Тут не було нічогосінько. Навколо лежала дика, укрита поодинокими сосонками та сухою травою місцина.

— Куди воно поділося, оте село?

Асіє нахмурилася:

— Сюрґюн... — і, зиркнувши на Наталочку, додала: — Вигнання.

А й справді: колись давно татар вивезли з Криму.

— Розумію, — кивнула головою Наталочка, — людей забрали — і село зруйнувалося.

— Село зруйнували! Будинки валили бульдозерами, місце розрівнювали й утрамбовували гусеницями, а зверху посадили ліс. Щоб не залишилося ні сліду! — у чорних очах Асіє блиснув гнів. — Але ми повернулися.

— Сюрґюн, — і собі мовила Наталочка, ніби пробуючи слово на смак. Воно було протяглим, наче голосіння.

— Вивезли мою прабабусю, — обізвалася Асіє, — і бабусю, з братиком і сестричкою, ще зовсім малих.

— А прадіуся?

— Прадідусь воював на фронті. Там і загинув.

Наталочка здригнулася. Який пекельний розум це придумав — забирати жінок і дітей, руйнувати домівки, поки чоловіки на фронті?!

— Асіє-е! — долинуло здалеку.

Гора Аю-Даг (Південний берег Криму)

— Я тут! Іди сюди! — Підхопилася Асіє та замахала руками. На схилі гори стояв хлопець, який теж помахав їй. — То Абдюль, мій брат, — пояснила вона Наталочці.

Абдюль спустився, і Наталочка зрозуміла, що зараз ці діти підуть геть, і вона вже нічого не дізнається про скарб, який десь тут захований. (Тепер вона не сумнівалася в його існуванні. Імовірно, його заховали татари перед тим, як їх вивезли.)

— Ви не хочете купатися? Покупаймося разом! — рішуче запропонувала вона.

— Яхши, — сказав Абдюль.

— Так, добре, — переклала з татарської Асіє.

Діти зійшли в улоговину, і тут Наталочка згадала: стежка! Жахлива стежка над урвищем! Але Абдюль уже спускався, упевнено крокуючи вниз, Асіє подалася за ним, і Наталочці нічого не залишалось, як і собі рушити слідом. Не могла ж вона показати себе боягузкою. Ноги тремтіли, але ступали крок за кроком. Дівчинка відстала; на стрімкому закруті Асіє зачекала на неї і мовчки подала руку. Хороша людина ця Асіє!

Вони довго купалися. Плавали, пірнали, бризкалися солоними бризками, ганяли зграйки рибок у темних кучерявих водоростях між валунами. Грілися на сонці. І знову плавали, хлюпалися, пустуючи й сміючись.

Було гарно ось так гуртом купатися і лежати на гарячій гальці. Абдюль розказував, як називалися далекі виступи гір:

— Ота блакитна смужка, ледь помітна, — Аю-Даг.

— Хіба то не Ведмідь-гора?

— Татарською — Аю-Даг.

— Яхши, Аю-Даг, — погодилася Наталочка.

— Ближче, за виступом гори — селище Туак.

— Туак? Там Рибаче.

— Його татарська назва — Туак.

— Яхши, Туак.

— А ген там, на сході, ледве мріє — мис Меганом, — показував Абдюль.

— Це його татарська назва?

— Грецька. У Криму жило багато греків. Їх також вивезли.

Тільки про скарб не говорили, хоча думалося саме про нього, бо не можна так зопалу, бо то чужа таємниця.

Море ряхтіло сонячними зблисками; гаряче проміння обсушувало шкіру, залишаючи на ній дрібні кристалики солі. І вже не заважали камені-валуни, навіть крута стежка майже не страхала. Нарешті це був той привільний, чудовий відпочинок, який Наталочка собі науявляла.

— Прийдете завтра? — спитала вона, коли Асіє з Абдюлем стали збиратися додому. — Приходьте, разом веселіше!

Асіє запитливо глянула на старшого брата.

— Яхши, — сказав той. — Ярингадже!

— До завтра! — переклала Асіє.

— Ярингадже! До завтра! — радо повторила Наталочка.

Розділ 4. У пастці

Тато з Богданом і Михайлом повернулися із селища на рідкість задоволені життям. Вони натрапили на невеличкий татарський ресторанчик і наїлися та-аких чебуреків! Цілу гору їх принесли із собою: з м'ясом, з картоплею, з помідорами, та найдужче Наталочці посмакували ті, що із солоним татарським сиром сюзьмою.

— А які вони в Рустема! — прихвалював тато. (Рустемом звали власника ресторанчика.) — Гарячі, хрусткі! Їх подавали просто з вогню. Пальчики оближеш! А яка в Рустема кава!

Маму брали завидки. Вона також хотіла Рустемової кави.

— Ну, усе! Завтра я теж іду в селище! — заявила вона.

Крім чебуреків, чоловіки принесли всілякої всячини, і мама з тіткою Тетяною взялися давати тому раду. Овочі склали в тінь за наметом, солодкі булочки повісили на дереві, щільно зав'язавши в целофановий кульок, щоб не добралися мурахи. Ковбасу теж повісили якомога вище. Дерево тепер скидалося на різдвяну ялинку. Крім кольорових торбинок із хлібом, цукром, печивом, на ньому білів рулон паперових рушничків і поблискувало мамине дзеркальце. Гілка з ним похитувалася, і дзеркальце гоїдалося, пускаючи на всі боки веселі сонячні «зайчики».

Наталочці загадали роботу: назбирати хмизу для вогнища. Удвох із татом вони піднялися на пагорб, що височів на схід від улоговини, і дівчинка ахнула від захоплення: за пагорбом розкинувся крутий схил, який укривали кущі скумпії. Її пухнасті кетяги світилися проти сонця, тому здавалося, ніби схилом стелиться легкий білий димок. Вище стояв дубовий ліс із низькорослими покрученими деревцями, під якими валялося скільки завгодно сухого гілля. Та тільки Наталочка стала збирати його, як навколо неї закружляли розлючені оси, а одна вшпилила її в литку. Дівчинка ненароком наступила на нірку, яка виявилася осиним гніздом. З вереском вона побігла геть. Тато кинув біля осиної нірки оберемок хмизу, позначивши небезпечне місце, щоб надалі обминати його.

Наталочку знову лікували. Добре, що в тітки Тетяни була мазь від укусів комах. Мама докоряла, що Наталочка надто неухважна. Адже можна наступити на хтозна-що!

— Тут і змії водяться, — зітхала вона.

Потім усі купалися. Наплававшись, Наталочка лежала на гарячій гальці й дивилася на кипарис. Зеленою свічкою він стримів на схилі гори, притягуючи її

погляд, мов магнітом. Шукай, де тінь кипариса... Деся там біля нього лежить камінь із зображенням сови й метелика. Треба лише піти й знайти його.

Її відпустили прогулятися берегом під вечір, коли спала спека. Завернувши за обривистий виступ, на якому стояв кипарис, Наталочка знайшла стежку на гору. Вона виявилася набагато зручнішою, ніж та, що вела до їхньої улоговини. Але і звідси дівчинку відділяв від кипариса яр: дерево росло на вузькому гірському гребені з глибокими ярами обабіч. Якщо піднятися вище, яр можна обійти. Щоправда, стежка занадто відхилялася вліво; довелося зробити чималий гак. Та нарешті Наталочка дісталася до кипариса. Він був високий і старий, з густою темно-зеленою кроною. Під призахідним сонцем від дерева падала довга тінь, що сягала яру, у якому зливалася з тінню гори. Але жодного каменя, із совою чи без сови, під деревом не виявилось. Було багато дрібних колючих камінців, як то звичайно в горах.

Тінь лежала на схід від кипариса. Уранці вона падатиме в протилежний бік, поступово пересуваючись до теперішнього місця. Наталочка обнишпорила гребінь, доки могла сягати тінь, позаглядала в обидва яри. Проте все марно. Не було жодної прикмети, яка б позначала місце скарбу.

Дівчинка розгубилася. А порадитися не мала з ким.

Сонце заходило, простеливши по морю золотосяйну доріжку. Тонка хмарка, рожева, мов малинова карамель, відбилася в морі, забарвивши воду червонястим відтінком.

Сонце заходило! Наталочка надто затрималася. Чого доброго, батьки почнуть хвилюватися, що їй довго немає. Треба чимшвидше повертатися.

Щоб зрізати гак, який робила стежка, дівчинка пішла навпростець. Дорогу перетнув крутий схил. Не надто високий, тож Наталочка злізла. Далі стелилася рівна місцинка, а ген за кущами вже, напевно, і стежка. Проте за кущами було приховано урвище. Тому стежка огинала це місце.

Картаючи себе за згаяний час, Наталочка повернулася до схилу. Але вилізти виявилось непросто. Сухий кущ, за який вона трималася злізаючи, тепер, на лихо, висмикнувся із землі від її ривка. А більше не було за що вхопитися, щоб вилізти. Тільки голий крутосхил, тільки суха глина, яка осипалася з-під рук. Ноги зісковзували, не знаходячи опори. Якби хто-небудь подав згори руку! Тоді Наталочка видряпалася б. Але нікого не було.

Вона потрапила в пастку.

Це був невеликий трикутний виступ, що різко видавався в яр. Вибратися яром теж не вдасться — там осип, що поповзе донизу, якщо на нього ступиш. Та й невідомо, куди виведе яр. Біля моря він, однак, переходить в обрив. Можна опинитися в ще гіршій пастці. Залишалось єдине: кликати на допомогу. Від батьків, звичайно, влетить, але що робити?

— Еге-гей! Ма-а-мо-о! Та-а-ту-у! — щосили закричала Наталочка.

Відповіді не було. Тільки море шуміло. За шумом прибою в улоговині її навряд чи почують.

Накричавшись до знемоги, Наталочка сіла на землю, обнявши руками коліна. Її шукатимуть. Треба чекати.

Сутеніло. Може, нарвати сухої трави та зробити собі постіль? На випадок, якщо доведеться заночувати тут. Трава стояла густа й висока, а в ній... Мовби пе-

реливався, перетікаючи з місця на місце, тонкий сірий струмочок. Змія! Не вуж, бо голова без жовтих «вушок». Наталочка вмить зірвалася на ноги. Змія підповзла до схилу, на який дівчинка не змогла вилізти, і втягнула своє довге тіло в дірку під кущем глоду. У неї там нора! У Наталочки всередині все похололо. Вона залишилася сама-одна серед гір, що у вечорових сутінках різко, якимось раптом почорніли. А поряд у норі під кущем зачалася змія.

— Ма-а-мо! Та-а-ту! Пане Богда-а-не!

Ані відгуку.

Наталочка перейшла на самий край виступу, щоб подалі від зміюки. Тут вона стоятиме всю ніч. Якщо від втоми не звалиться в урвище. Сісти вона боялася: за спиною шелестіла трава, може, від вітру, а може, то шурхотіла змія. Потемнілі гори мовби насувалися на дівчинку, стискаючись чорним обручем. Тільки попереду, над морем, було світліше. Море єдине все ще не піддавалося сутінкам. Звільна коливалося, мовби дихаючи, — так коливаються людські груди вві сні. Воно здавалося живим, і плюскіт хвиль, що набігали на берег, був його диханням. Та невдовзі й воно розчиниться в темряві, володарка-ніч погасить його світіння.

Наталочку, напевно, уже шукають. Тамуючи відчай, дівчинка слухала сюрчання цикад. Це було звучання південної ночі: шум моря та гучні монотонні цикади. Якби не холодний паралізуючий страх, було б гарно слухати їх. Але страх сковував Наталочку, мов лещата. Ноги гули від втоми. Мучила спрага. Від неї, а може, від крику, горло пересохло, аж пекло. Час, здавалося, зупинився. Тільки темрява чорнішала.

Над головою загорялися зірки. На схилі над морем теж зблиснуло світельце. Упала зірка? Ні, то ліхтарик!

— Ма-а-мо! Та-а-ту! — з новою силою зарепетувала Наталочка.

— Ого-го! Де ти? — відізвилися рідні, найкращі у світі голоси.

— Я тут! Ідїть стежкою! Бо тут яр! Треба обїйти! — вигукувала дівчинка, а по її щоках зрадливо покотилися сльози.

До неї добиралися тато та дядько Михайло.

— Ми вже обшукали весь берег. Навіть до селища дійшли, — казав тато, пригортаючи Наталочку, яку нарешті витягли з пастки. — Ти що, переплутала стежку?

— Ні, я... Я подумала, що навпростець ближче... А потім не змогла вилізти... — лепетала Наталочка. Це була майже правда.

— Ох ти ж, бідо моя! У горах не можна ходити навпростець!

Тато з Наталочкою подалися в улоговину, а дядько Михайло ще пішов до туристів на сусідню гору — повідомити, що загублена дитина знайшлася (бо вже й ті шукали її).

Було багато докорів і вичитувань. І була запізнїла вечеря під зорями. Борц на пригаслому жару тримався теплим і смакував неймовірно.

— А чому вивезли татар? — спитала Наталочка, щоб перевести набридлу розмову про її вечірні пригоди на щось інше. — Тут же в них село стояло...

— Стояло, однак зрівняли із землею, — кивнув головою дядько Михайло. — Чому вивезли? Як то кажуть, горе переможеним. Відколи Росія завоювала Крим, у татар почалося «чорне столїття». Їх так гнітили й переслїдували, що чимало з

них кидали домівки й утікали за кордон, у тодішню Османську імперію — Туреччину. Крим знелюднів, особливо степ. Російська влада тільки раділа з того. Прекрасну південну землю царі роздаровували своїм вельможам. Потім у Росії сталася революція.

— А в татар після «чорного століття» настало ще чорніше, — докинула мама.

— Саме так. Під час Другої світової війни, коли Крим звільнили від німців, «батько народів» Сталін вирішив, що настав підходящий час назавжди «звільнити» півострів і від кримських татар. Татарські чоловіки воювали на фронті, отже, серйозного опору можна було не боятися. У Криму залишалися жінки, старі та діти. Татар звинуватили в зраді — мовляв, вони підтримували німців. І в один день — 18 травня 1944 року — усіх примусово вивезли геть, — оповідав дядько Михайло.

— То був Сюрґюн... — зітхнула Наталочка.

— Так, Сюрґюн — вигнання. Переселяли татар у різні місця, розкидавши в Казахстані, Узбекистані, у віддалених областях Росії, щоб вони змішалися з місцевим населенням. Вивезли їх майже двісті тисяч. Серед голого степу від голоду і хвороб ледь не половина з них померла.

— Кажуть, Сталін хотів вивезти й українців, — обізвався пан Богдан. — Та нас виявилось забагато. Не вистачало на нас ешелонів.

Над морем сяяв місяць-підпівня, простеливши мерехтливу срібну доріжку. Чорніли силуети гір. Дзвеніли цикади.

Такий гарний, такий трагічний Крим...

Уже лягаючи спати, Наталочка за звичкою перевірила мобільний, що давно розрядився. І — о диво! — телефон раптом увімкнувся, щоб через хвилику знову безнадійно згаснути. На екрані висвітилося нове повідомлення. З єдиного слова: «ДУЛЯ».

Розділ 5. Срібний пояс

Ніч знову видалася неспокійною. За наметом хтось ходив. Наталочка виразно чула тупотіння. Розбудила тата, він виліз надвір і довго світив ліхтариком по схилу гори, але нікого не побачив. Тільки їжак згорнувся клубочком біля немитого казанка.

— То їжак ходив, — вирішив тато.

Але то не міг бути їжак. Тупотів хтось важкий і великий. Проте Наталочка настільки втомилася, що не мала сил заперечувати й за хвилику провалилася в сон, мов у безодню.

Коли вона прокинулася, дорослі стояли біля кам'яного стола та ламали собі голови, хто познущався над їхніми сливами: одні з'їв, інші понадкушував. Надкушені сливи валялися навколо каменя. Ковбасу теж поцупили, дарма що вона висіла високо.

— Гаразд, ковбасу міг украсти пес. Може, вітер нахилив гілку, — розмірковувала тітка Тетяна. — Але сливи? Слив собаки не їдять, а їжак не дістав би!

І знову хтось розкидав шкуринки від учорашнього кавуна. Це страшенно обурило маму:

— Що за нестерпна дитина! Робить, що здумає, хоч ти їй кіл теши на голові! — нарікала вона.

Марно Наталочка запевняла, що шкуринки закопала. Мама не вірила, і це було образливо.

Мусила закопувати їх заново. Упоравшись, Наталочка сіла на камені з рудою плямою. Тут їй гарно сиділося: у затінку й з морем перед очима.

Їй треба було все обміркувати.

Хто викопував шкуринки? Уже ж не Асіє з Абдюлем. Не так вони вчора поводилися. І не вони ходили вночі біля наметів, цуплячи ковбасу.

Хто відправляв есемески? Друг чи ворог? Можна йому вірити чи навпаки? Бо чого зловтішався, мовляв, ось тобі дуля! Ніби Наталочка сама не знала, що знайшла дулю з маком...

Їхню компанію хтось переслідував. Морочив загадками, крав і псував харчі, улаштовував пастки. Хто то — невідомі зловмисники чи, може, Антипко? Якимсь чином дізнався про скарб і хоче вижити їх звідси, щоб нічого не знайшли.

Прийшла Асіє, але не з Абдюлем, а з меншою сестричкою, яку звали Халіде. Дівча собі тихенько гралося, копирсаючи паличкою землю біля каменя — то воно садило сад. Асіє сіла біля Наталочки, і несподівано для себе та виклала їй геть усе: і про невідомо чий есемески, і про вчорашню пастку, і про пластуна Северина, який зумів би розплутати загадки, але коли ж то він приїде! Асіє слухала, не зводячи з Наталочки уважних темно-карих очей.

— Чого ти вважаєш, що то була пастка? — спитала вона. — Ти втрапила в неї, бо поверталася навпростець. Якби трималася стежки, нічого не сталося б. — Асіє замовкла, допитливо дивлячись на Наталочку, і раптом додала: — Я вірю твоїм есемескам. Скарб був. Він десь тут захований.

Наталочці аж дух перехопило. Отже, її здогади правильні!

Асіє розповіла про все по порядку. То була коштовність її прабабусі Гульнари, тієї, яку вивезли. Прабабуся походила з роду ювелірів. Ювеліром був її батько, її дід, її прадід — і так багато поколінь. Вони жили в Бахчисараї, — чи Наталочка знає, що таке Бахчисарай? То давня татарська столиця, колись там жив хан. Він дуже цінував своїх майстерних ювелірів, тому подарував їм гору в Бахчисараї, щоб вони на ній селилися та виготовляли знамениті татарські філігранні прикраси. Минали століття, ханів не стало, а ювеліри залишилися, і слава про них сягала аж за море. Та коли прийшла радянська влада, ювелірам заборонили працювати в їхніх майстернях. Вони мали вступати в артіль і жити, як усі радянські люди. Ювеліри не поступалися, найупертіші ховалися в лісі й де-небудь на пеньку виготовляли свою знамениту філігрань. Але дзенькіт молоточків чувся далеко, видаючи, де працював майстер. Працював, поки надворі тепло. А взимку на холоді, під снігом і дощем, у лісі не посидиш. Тому батько Гульнари зібрав сім'ю і втік із Бахчисараю. Оселився в маленькому селі над морем. Сподівався, що там ніхто не знайде ювеліра.

У татар був звичай: коли дівчина виросла, батько справляв їй срібний пояс.

То найкоштовніша татарська прикраса, без якої ніяк не обійтися. Без пояса не було в чому на люди вийти. Без пояса ніхто й заміж не брав! Гульнарі дістався пояс, гідний султани: найкраще творіння її батька. Усе своє вміння, усі дідівські таємниці мистецтва філіграні майстер уклав у пояс-шедевр. Це була єдина коштовна річ, яка в нього збереглася. Решту він продав, потратившись на переїзд.

Гульнару посватав рибалка із сусіднього Туаку. Молодята жили тихо-мирно, росли діток, яких дав Бог. Свій пояс, гідний султани, Гульнара майже не носила, боялася — був недобрий, тривожний час.

А тоді настав той чорний день...

— Сюрґюн? — спитала Наталочка.

— Так, Сюрґюн. Найбільша татарська трагедія.

Із самого ранку енкаведисти, яких наїхало до Криму видимо-невидимо, почали виганяти татар з їхніх домівок. У хату до Гульнари теж увалився енкаведист і звелів негайно збиратися: щоб через п'ятнадцять хвилин була готова!

Куди? Чому? У неї троє малих діток! А чоловік на фронті...

Що взяти із собою? Як блискавка, майнула думка: срібний пояс! Не можна, щоб він пропав.

Прикривши пояс краєм накидки-мароми, Гульнара перебігла вулицю — до сусідки Оксани:

— Будь ласка, сховайте це! Нас, татар, кудись забирають... Передайте моєму батькові, якщо його не забрали!

Коли повернулася, застала в хаті іншу сусідку — сварливу Клаву, що обдивлялася каструлі, відставляючи найкращі.

— Що ти робиш, Клаво? — спитала Гульнара, а саму аж холод пройняв, бо зрозуміла, що та робила. — Побійся Бога, Клаво!

— Так все одно ж, — відповіла Клава. — Як не я, розхапають інші. Де та мідна миска, луджена оловом, що я в тебе завжди позичала? Ні в чому варення не вдається краще, ніж у ній. Не псується, не зацукрується, зберігається роками...

— Ти, Клаво, хоч почекала б, поки мене заберуть із хати... На, тримай! — тремтячим голосом мовила Гульнара.

— Ага, щоб іншим дісталось найкраще? Немає дурних! — буркнула Клава, приміряючи жовті черевички Гульнари. То були нові черевички, Гульнара зувала їх на свята. — Тіснуваті, але розносяться.

Світ потемнів Гульнарі в очах; у вухах стояв дивний лункий гул. Хитаючись, наче п'яна, вона похапала діток, котре в чому було. Навіть документів не взяла, забула про них.

Коли влізали в кузов вантажівки, ніжка малої донечки потрапила в щілину між кузовом і відкинутим бортом. Ніжку дитина витягла, а черевичок упав на землю. Так Гульнару й повезли — з напівбосою дитиною.

Та перш ніж вантажівка рушила, сусідка Оксана винесла торбину з харчами:

— Візьми, дітей погодуєш! — гукнула їй, а коли Гульнара нахилилася по торбину, шепнула, що її син уже побіг до батька Гульнари.

То були чесні й добрі люди, ті її сусіди. На чужу коштовність вони не посягнули б. Отже, пояс потрапив сюди, у село над морем. Але чи встиг старий ювелір сховати його? Чи надійно сховав? Чи не забрали коштовність енкаведисти?

Гульнару з дітьми вивезли в Узбекистан. Її батька — на Урал, і там він невдовзі помер. Вони навіть не встигли обмінятися листами.

— Тому я вірю твоїм есеєскам, — повторила Асіє. — Хтось щось знає.

Наталочка слухала мов заворожена. Сумна розповідь зворушила її, а все ждесь глибоко-глибоко бриніла щемка радість: скарб є! І вони мусять знайти його, щоб бодай цим відновити справедливість.

— Хіба ви, коли повернулися, не розпитали сусідів про пояс? — поцікавилася Наталочка.

— Нікого з них немає. Їх потім заарештували. У їхній хаті живуть інші люди... У нашій також, — зітхнула Асіє. — У тій, що залишилася в Туаку. Ми збудували собі нову.

Перед ними синіло море. Берег дихав теплом і сумішню пахощів: кипарису, чебрецю, живиці, полину, сухої трави й ще невідомо чого. Тут було гарне місце, щоб жити.

— Де саме стояла хата твого прапрадідуся-ювеліра? — спитала Наталочка.

Асіє здвигнула худенькими плечима:

— Це знала прабабуся Гульнара, але вона померла до повернення. Прапрадідусь міг заховати пояс не вдома, а наприклад, у винограднику. Тому ці прикмети... Кипарис... Сова й метелик... Це саме те! Ми з Абдюлем так і подумали, що ти щось знаєш. Ми могли б шукати пояс разом... Якщо ти не проти, — Асіє запитливо глянула на Наталочку.

— Звичайно, Асіє! Шукатимемо його разом! Шкода, що немає Северина. Ви ж не заперечуватимете, щоб він, коли приїде, також шукав скарб, якщо ми до того часу не знайдемо? Він пластун, тому вміє розплутувати всілякі загадки.

Асіє не заперечувала, і дівчатка почали складати план пошуків. Насамперед вирішили ще раз оглянути місцину біля кипариса.

Вони спустилися до моря, скупалися, щоб прохолодитися, а тоді піднялися на гребінь із кипарисом. Невеличка Халіде ступала стежкою впевнено й легко, наче гірська кізка. Хороше дівчатко ця Халіде. Не надокучала, до розмови не втручалася, ще й он яка спритна! Видно, звикла до гірських стежок. Й Асіє хороша. З нею легко доходити згоди. Коли приїде Северин, їм буде добре гуртом.

— Он те місце! — показала рукою Наталочка. — Звідти я не могла вибратися. О, і змія є, бачите?

Сіра змія преспокійно грілася під крутосхилом.

— То жовтопузик, — усміхнулася Асіє. — Жовтопузики — не змії, а великі безногі ящірки. Вони не кусають.

Маєш тобі! І пастка — не пастка, і змія — усього лиш ящірка...

— Ти хоч Абдюлеві не кажи, — попросила Наталочка. — І Северинові теж, коли приїде.

— Не хвилюйся, не скажу. Це кримська ящірка, звідки тобі було знати.

За ніч біля кипариса нічого не змінилося. Його тінь покортшала й лежала вздовж гребеня, але ні в ній, ні навколо не було нічогісінько вартого уваги.

Дівчатка почекали дванадцятої години, щоб подивитися, куди вкаже кипарисова тінь рівно опівдні. Навіть спробували покопати там. Але копалося важко, бо в землі траплялося багато дрібного каміння. Дівчатка навпереміну довбали туристською лопаткою щільний, неподатливий ґрунт, проте ні до чого не доко-

палися. Скидалося на те, що цю тверду, кам'янисту землю ніхто не порушував, ховаючи скарби.

Повернувшись до моря, діти попрощалися, домовившись продовжити пошуки під вечір, коли спаде спека.

Запитання та завдання

1. З яким настроєм збиралася головна героїня на відпочинок у Крим? Які пригоди її очікували?
2. Знайдіть і ще раз прочитайте правила для туристів, які подає авторка в першому розділі.
3. Яке SMS-повідомлення отримала дівчинка, збираючи речі для подорожі? Чи налякало воно Наталочку? Доведіть це словами з тексту.
4. Перекажіть стисло події, які відбуваються в третьому та четвертому розділах.
5. Що так уперто розшукувала Наталочка та її нові друзі?
6. Хто перешкодив пошукам реліквії — коштовного срібного пояса?
7. Як ви думаєте, чи вдасться відшукати скарб Наталочці з друзями? Обґрунтуйте своє припущення.

8. Які слова Наталочка кілька разів повторює в першому розділі? З якою метою авторка використовує цей прийом?
9. Прочитайте інформацію в рубриці «Літературознавчий коментар». Поясніть, чому письменниця визначила жанр свого твору як *пригодницька повість*.

10. Роздивіться репродукцію поданої картини. Чи відповідає вона описаним фрагментам у творі? Знайдіть і прочитайте відповідні рядки з тексту.

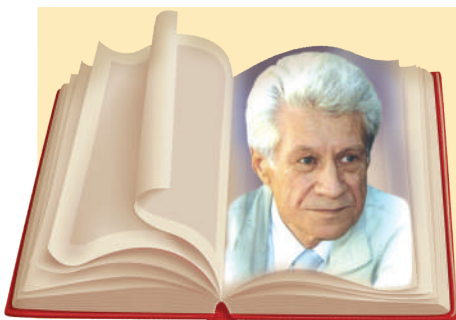
А. Куїнджі. Кипариси на березі моря. Крим. 1887 р.

11. Що ви дізналися про життя кримських татар, як називалася їхня давня столиця? Який звичай пов'язаний зі срібним поясом? Чи були для вас новими відомості про те, як татар примусово вивозили з батьківщини?

12. Спрогнозуйте, як далі будуть розгортатися події у творі. Напишіть продовження повісті.

Скільки їх, ще не відомих нам, реальних законів існує в природі?! Якщо ми чогось не знаємо, то це не означає, що воно не може існувати — бодай і в паралельних із нами світах.

В. Чемерис

ВАЛЕНТИН ЧЕМЕРИС
(1936–2016)

Валентин Чемерис — український письменник.

Почав друкувати свої твори з 1962 р., у тому числі й іноземними мовами. Автор понад 30 книжок, серед яких історичні романи: із життя Стародавнього Риму — «Скандал у імператорському сімействі» і Скіфії — «Ольвія» (1983, 1985), «Смерть Атея» (1990); фантастичні — «Приречені на щастя» (1985), «Білий король детективу» (1986) та ін.

В. Чемерис також написав низку гумористичних творів (збірки «Хто на току, а хто на боку», «Урок виховання», «Коли спокушає диявол», «Сватання по телефону», «Гуморески», «Вуса № 3», «Операція “Земфіра”»; роман «Родина Гордія Залізняка»; лірико-гумористичну повість «У понеділок після вибуху»).

У 1993 р. вийшов друком роман письменника «Фортеця на Борисфені», у якому розповідається про боротьбу за незалежність України. Цій же темі присвячено роман-есе «Президент».

Для дітей писав повісті й оповідання. Найпопулярнішим твором є «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання», який ви прочитаєте наступного року.

Літературознавчий коментар

Оповідач — це особливий образ у системі художніх образів твору.

Основним засобом створення цього образу є мовна манера, яка розкриває індивідуальний характер, спосіб мислення та світогляд. Автор також може надавати оповідачу пряму характеристику, розповідати про його життя і вдачу.

Розповідь від першої особи підсилює достовірність подій, створює особливу емоційну атмосферу причетності до подій.

ЧОРНА БЛИСКАВКА

Оповідання

— Ця історія, — мені досі здається, що вона фантастична, а тому, як і кожна фантастика, незбагненна й у той же час ніби реальна, а тому й збагненна, хоч і виходить поки що за межі наших знань. Так ось, ця історія сталася зі мною в далекому від нашого часу році й у далекому від Києва місті...

Отож 1966 рік, квітень місяць, Ташкент...

26 квітня того року, якщо ви пригадуєте, в узбецькій столиці відбувся надзвичайно потужний землетрус. У ту пору року в Середній Азії традиційно настає період найбільшої спеки, що по-місцевому називається *саратан*. Дихати було нічим навіть уночі, а тут землетрус, руйнації, пил стовпом, і ти почувашся в тому

пилові, як на сковорідці, та ще й час од часу під тобою все трясеться, усе тріщить, сиплеться і руйнується...

Софія Віталіївна на мить замовкає, пригадуючи давню подію, що збиралася при нагоді мені розповісти, але нагоди якось не траплялося, усе було ніколи, а тут мовби випала при нашій черговій зустрічі вільна часинка. Це як у нас зайшла мова про незвичайні чи не містичні випадки, що час од часу трапляються з людьми та не мають ніякого пояснення, пані професорка й пригадала обіцянку розповісти на цю тему один випадок з її життя.

Замислившись, Софія Віталіївна пальцями правої руки помацала для чогось браслет, що його не одне десятиліття носила на зап'ясті лівої руки (це характерна для неї звичка, коли задумавшись, то перебирає браслет). Штуковина та (власниця її називала *бранзолеткою*) була з якогось гарного коштовного матеріалу. Збоку на ланцюжку висів маленький брелок у вигляді скрученої напівкільцем змійки, явно екзотичної, що звела голівку... Гм... Вельми оригінальний брелок — змійка. (Я, зізнатися, терпіти не можу змій, і вони — у будь-якому вигляді, бодай і в невинному зображенні, викликають у мене миттєву відразу, що я з нею не можу впоратися.) Щось мені — хоч я й не знавець плазунів і взагалі ними не цікавлюся — видалося знайомим у тій змійці. Придивившись, згадав: десь ніби я бачив таку змійку із світлим хрестоподібним малюнком на пласкій голові...

— Я з нею в Ташкенті, м'яко кажучи, здибалася. Хоча б краще її до віку не знати! — пояснила мені оповідачка. — А познайомилась ось за таких обставин.

Тоді, у 1966 році, як я вже казала, в узбецькій столиці стався землетрус. Правда, не такий руйнівний, як в Ашхабаді в 1947 році, але все ж відчутний, адже більша частина міського житлового фонду тоді опинилася в аварійному стані. Їх спеціальні бригади доруйновували, бо руїни становили небезпеку. Особливо багато залучили студентів і солдатів, які з танків знімали гармати та танками трошили недоруйновані стіни. (...) Потрібні були тисячі й тисячі робочих рук, техніка. Будівельники прибували з усієї країни, мешкали в основному в наметах, посеред вулиць, площ і скверів. Крім будівельників, потрібні були, ясна річ, і медики. Ось я, тоді молодий лікар, тільки-но закінчивши інститут, зголосилася поїхати в Середню Азію. (...)

Землетрус, що стався тоді о 5 годині 23 хвилині, не вгамувався, ще кілька днів відчувалися досить потужні поштовхи — майже щогодинні. Час од часу трясло відчутно, ще руйнувалися стіни й осідали, усе тряслося, і під ногами наче гойдалки сюди й туди ходили. Сейсмологи запевняли, що це останні поштовхи, але вони все одно не ставали чомусь останніми.

Проте люди працювали, розбирали завали, розчищали майданчики, закладали підвалини нових будинків — усі трудилися. Нам, медикам, вистачало роботи. Загиблих на нашій ділянці, слава богу, не було, але поранених зібралось багато. Їх рядами складали прямо на вулицях. І там же й надавали їм першу допомогу. (...) Усе б нічого, але в Ташкент я, тоді двадцятип'ятилітня, приїхала зі своєю маленькою донечкою. Це не схвалювали, тож довелося чи не потай привезти із собою мою Віруньку — ні на кого було вдома залишити: чоловік мій, на той час молодий спеціаліст, був у довготривалому закордонному відрядженні. Тож я й захопила із собою в Ташкент Вірусю, їй тоді лише півтора року виповнилось — тільки-но почала ходити, на ніжках ще не міцно тримаючись.

Землетрус у Ташкенті. 1966 р.

Медпункт знаходився в наметі. Віруся була постійно біля мене. Колеги її полюбili й усі гуртом за нею доглядали. У сусідньому наметі була їдальня, а митися ми ходили до ближнього зруйнованого особняка, у дворі якого був хауз-басейн.

Але швидко вода забруднилася від пилу та сміття, що літало в повітрі, і ми змушені були ходити до дальнього арику — зрошувального каналу, що його випадково знайшли неподалік околиці. Він тихо жебонів у тіні яблунь, груш та урюку — так по-місцевому називають абрикоси (абрикоси, висушені з кісточками). Ще понад ариком росла ліщина, цілі хащі малини. Якось я привела до малини донечку, хай поласує ягідками, духмяними, наливними. Та й сама заходилася смакувати. Невдовзі мене погукали. Я залишила дочку рвати ягідки, а сама пішла до колег.

Відвернулася на якусь хвилинку, а коли повернулася — отетеріла. Ледь чи не в ступорі опинилася. Донечка моя, цікавенька до всього Вірусенька, стояла над ариком і простягала до когось чи до чогось рученята та щось ласкаве до того, спершу мені невидимого, лепетала.

Я глянула вниз, під її ніжки, і знову обімліла. На піщаному згірку перед дочкою звивалася... змійка. Правда, невелика, але від того мені легше не стало. Я вже знала, що в Середній Азії — найотруйніші змії. Серед них кобра, гюрза й ефа, усі — смертельно небезпечні. Кобру я знала по малюнках, особливо з надутим кашпоном. Вона товста й здорова. А тут перед донечкою звивалася менше метра змія. Якась вохриста, з білуватим візерунком, на голові — світлий хрестоподібний малюнок. По ньому я впізнала, що то ефа, піщана ефа, змія з родини гадюкових. Як і кобра та гюрза, теж смертельно отруйна, від укусу якої спасу немає. Як і кобра та гюрза, ефа — теж основне джерело зміїної отрути. Усі три охороняються законом. І ось одна твар із тієї жахливої трійці, звиваючись, підповзала до босих ніжок моєї донечки...

Сміючись і щось лепечучи, Вірунька саме зробила крок назустріч ефі, присіла й простягла до неї ручки — як до барвистої цяцьки...

У якому я тоді опинилася стані — не буду пояснювати. У мене не знайдеться потрібних слів, аби передати мій моторошний ляк. Здавалося, що страх паралізував мене в ту мить і я не здатна була й ворухнутися, не те, що кинутися рятувати дочку. Правда, я закричала, хриплий голос ще в мене зберігся:

— Віру-унько!!! То — змія!!! Не смій чіпати! І замри на місці!

Але донечка не звернула уваги на мій крик і простягала до зміюки рученята, пропонуючи їй рубінові ягоди малини.

Між мною і донечкою відстань була метрів із десять.

Безконечно довгих десять метрів, що мені в ту мить видалися довгими за сто-метрівку, яку я, будучи студенткою, не раз бігала й навіть брала якісь там призи. Отже, метрів із десять відділяло мене від донечки.

А донечку від змії — менше метра. Та й ту відстань вона скоротила, наблизившись до змії. Те наближення змія сприйняла як загрозу нападу на неї, зашипіла й почала піднімати голову з розкритою пащекою, з якої висовувався тремтливий язик...

Мені здалося, що очі її горять злобним вогнем. Вона загрозово піднімалася перед моєю донечкою, і до того чудовиська Вірусі було зовсім близько.

Ефа піднялася вгору сантиметрів на тридцять і стояла на хвості, з боку в бік розкачуючись... Вона готувалася до стрибка.

Я знала, що буде далі: кидок уперед, що його навіть поглядом не встигнеш зафіксувати, удар, укуси...

І — все. Донечки в мене немає.

А я, наче паралізована, застигла від неї за десять метрів, розуміючи на рівні підсвідомості, що випередити змію я аж ніяк не встигну, для цього мені не вистачить кількох секунд. А змії вистачить і десятої частки секунди.

Отож я із жахом збагнула, що мені просто не вистачить кількох секунд першою добігти до Віруньки, схопити її на руки й відскочити вбік. Або загородити її собою — тоді мені доведеться гинути.

Усе. Кінець. Я була вже мертвою, але ще живою. А може, навпаки, ще живою, але вже мертвою. І в ту мить мене наче струсонувало й настав блискавичний провал у пам'яті...

Не пам'ятаю, що було далі, навіть приблизно. Розум ніби відключився, і моїми діями, здається, почала керувати якась невідома мені сила, але аж ніяк не моя воля...

У тім провалі — миттєвий спалах чорної — хіба буває така в природі? — блискавки.

Отямилась я не знаю через якусь мить, мабуть, не підвладну людській свідомості. Отямилась я з донечкою на руках. Боже мій, я першою встигла добігти до неї. Схопивши крихітку на руки, відскочила з дитиною вбік, а ефа, уже приготувавшись, стрибнула вперед. На те місце, де стояла моя донечка. Але там її вже не було. Вона була в мене на руках, а я, схопивши її, відскочила вбік.

Устигла, здолавши десять метрів швидше, як змія один метр.

Звиваючись, ефа швидко поповзла геть до малини й зникла в її заростях.

І досі не можу пояснити той феноменальний стрибок, коли за частку секунди я пододала десяток метрів, підхопила на руки дочку й за цей час відскочила вбік. І все це в провалі пам'яті, коли мене полосонула чорна блискавка. Це так і залишилося незбагненим. Я безсила пояснити той мій, швидший за блискавку стрибок до дочки, коли я випередила навіть змію, у якої реакція — надлюдські можливості...

І — нічого не пам'ятаю.

Тільки чорний провал, під час якого я і порятувала свою крихітку...

Нині їй сорок три роки, вона, як і я, медик, виховує двох діток.

А я й досі не можу втямити, як її тоді врятувала від найотруйнішої змії Середньої Азії.

Софія Віталіївна знову помацала свій браслет із брелоком у вигляді зігнутої півкільцем змійки з піднятою головою...

— Так, це вона, ефа, — пояснила мені пані професорка.

Запитання та завдання

1. Як оповідачка характеризує події, що сталися з нею в Ташкенті? Чому вона почала про них розповідати?
2. Чому Софія Віталіївна опинилася в Ташкенті?
3. Чому пані професорка носила брелок у вигляді скрученої напівкільцем змійки? Чи їй подобалися зображення цих плазунів?
4. Як професорка згадує початок того трагічного дня? Чи було в неї передчуття цих подій?
5. Як оповідачка описує події, які відбувалися того дня в Ташкенті?
6. Якою є, на вашу думку, позиція автора щодо поведінки людини в екстремальних умовах?

7. Який момент в оповіданні є *кульмінаційним*? Які емоції викликав у вас цей епізод?
8. Чому автор розповідає про землетрус у Ташкенті від першої особи?
9. Яку художню роль виконує образ оповідача у творі?
10. Чому оповідання називається «Чорна блискавка»? Чим воно вас зацікавило?

11. Роздивіться світлину. Що ви дізналися про ефу з оповідання В. Чемериса? Знайдіть інформацію про неї і підготуйте повідомлення. Зверніть увагу ваших однокласників на те, як має діяти людина під час зустрічі із зміями.

Ефа

12. Чи доводилося вам або комусь із ваших друзів або знайомих опинитися в екстремальних ситуаціях? Опишіть їх. Відтворіть свої відчуття або відчуття ваших знайомих під час цих подій.

ЗРУБІЖНІ ПИСЬМЕННИКИ ПРО ПРИГОДИ ТА ПОДОРОЖІ

З дитинства я не був таким, як інші: не бачив так, як бачили всі.

Е. А. По

ЕДГАР АЛЛАН ПО
(1809–1849)

Едгар Аллан По — відомий американський поет, новеліст, критик, один із засновників жанру детективу та наукової фантастики. Писав оповідання, вірші й критичні статті.

Основу прозаїчної спадщини Е. А. По становить новелістика. Саме в ній він досягнув вершин художньої майстерності. Тема надзвичайних, інколи страшних і містичних подій і пригод є однією з провідних у творчості Е. А. По. Розповіді про морські подорожі, подорожі по суші й на повітряній кулі представлені в таких його творах, як: «У полоні Мальстрему»¹ (1841), «Повість про пригоди Артура Гордона Піма» (1838), «Щоденник Джуліуса Родмена» (1840), «Незвичайні пригоди такого собі Ганса Пфаала» (1835), «Історія з повітряною кулею» (1844).

Літературознавчий коментар

Новела (іт. *novella*, від латин. *novellas* — новітній) — невеликий за обсягом прозовий твір, за основу якого взято надзвичайну життєву подію, пригоду з несподіваним фіналом. Сюжет новели, зазвичай простий, нерозгалужений, динамічний, містить момент ситуаційної чи психологічної несподіванки.

Новелі притаманні стислість, лаконізм, невелика кількість персонажів, яскравість художніх засобів, психологічна несподіванка. Героями новели є особистості, що потрапили в незвичайні життєві обставини.

У ПОЛОНІ МАЛЬСТРЕМУ

Новела

Шляхи Господні в природі, як і в промислі Його, зовсім не такі, як наші шляхи; ані подоби, що їх ми створюємо, ніяким чином не відповідні з величчю, глибиною та неосяжністю Його творінь, адже вони незглибиміші й за Демокритів колодязь.

Джозеф Гленвілл²

Нарешті ми видерлися на вершину найвищої скелі. Старий так зморився, що кілька хвилин не міг вимовити й слова.

— Не так давно, — заговорив він нарешті, — я провів би Вас по цій стежці, мов наймолодший із моїх синів, не гірше. Але десь років три тому зі мною сталася така

¹ *Мальстрем* (норв. *Malstrom*) — вир у Норвезькому морі біля північно-західного узбережжя Норвегії.

² *Джозеф Гленвілл* (англ. Joseph Glanvill, 1636–1680) — англійський письменник, церковний діяч, філософ.

пригода, якої досі не зазнав ще жодний із смертних... чи то, може, не пережив, аби про неї розповісти, і ті шість годин смертельного жаху, що його я тоді переніс, зламали мене — дух мій і тіло. Вам я здаюся старезним дідом, але ви помиляєтеся. Вистачило менше, ніж пів дня, щоб ця чуприна, доти чорна, мов гагат, стала молочно-біла, щоб руки-ноги мої ослабли, а нерви так розладналися, що я тремчу від найменшого зусилля та сахаюся від кожної тіні. Знаєте, у мене паморочиться голова, коли я гляну вниз через край цієї невеликої кручі!

«Невелика круча», на пружі якої він простягся перепочити й так недбало, що більша частина його тіла зависла над прірвою, і він би туди й звалився, коли б не впирався ліктем у самий крайній слизький крайчик, — тож ця «невелика круча» чорним лискучим громадям вигналася на п'ятнадцять чи й шістнадцять сотень футів вище за решту скель, що юрмилися ген унизу, безсилі позмагатися з її стрімким злетом. Нізачо у світі не підступився б я бодай на п'ять-шість кроків до краю того урвища. Сказати чесно, мене дуже непокоїла небезпека, що загрожувала моєму супутникові, я аж припав усім тілом до ґрунту, ухопившись руками за довколишні кущики та не сміючи навіть глянути вгору, на небо, — а тим часом марно силкувався побороти в собі нав'язливе враження, ніби люті вітри розгойдують усю гору, від вершини до самих її основ. Нескоро зумів я вмовити себе й насмілився сісти та подивитися вдалину.

— Вам треба перемогти ці химери, — мовив мій провідник, — бо ж я на те й привів Вас сюди, щоб Ви могли якнайкраще бачити обшир, де сталася лиха моя пригода, та й розповісти Вам її так, щоб уся місцина була перед Вашими очима. Зараз ми перебуваємо, — продовжував він у властивій йому манері відтворювати кожну обставину якнайдокладніше, — зараз ми перебуваємо зовсім близько від норвезького узбережжя, на шістдесят восьмому градусі довготи, у великому краї Нордланд і в моторошній окрузі Лофоден. Оця гора, на вершині якої ми сидимо, називається Гельсеген, тобто Хмарна. Підведіться лишень трохи вище — тримайтеся за траву, якщо Вам паморочиться в голові... отак... і подивіться, ген за пояс імлі, що під нами, у море!

Запаморочено я глянув туди, і погляд мій увібрав широкий океанський простір, чії води мали такий чорнильний відтінок, що відразу згадав звіт нубійського географа про Mare Tenebrarum. Людській уяві годі витворити отаку безвідрадно пустельну панораму. Направо й наліво, наскільки сягало око, простягалися, мов мури всього світу, обриси страшливо-чорного й навислого урвища, моторошну суть якого ще й посилював бурун, що здіблював супроти нього свою примарно-сиву гриву, голосячи та завиваючи від віку й до віку. А навпроти виступу, на гостряку якого ми сиділи, і на відстані миль п'яти-шести ген у морі видно було невеличкий, відкритий усім вітрам острівець; коли ж висловлюватися точніше, він ледь мрів крізь бурунне диковисько, що огортало його. Десь на дві милі ближче до берега стримів ще менший острівець, голий і потворно-скелястий, а довкола нього то тут, то там немов стояла на сторожі жменька темних каменів.

Щось вельми незвичайне було в океані, у тому його відтинку, що лежав між дальшим островом та узбережжям. Незважаючи на те, що з моря до берега саме дув дужий, шквалистий вітер, — аж самотній бриг ген у широкому морі, узявши два рифи триселя й лігши носом до хвилі, щезав, поринаючи з поля зору, — поверхня чомусь не здувалася валами, як звичайно, а тільки маса води короткими, бистри-

ми, лютими кидками розліталися навколо, навіть проти вітру. Піни видно було небагато, хіба що попід самим скеллям.

— Отой найдальший острів, — знову заговорив старий, — норвежці називають Вуррг. Котрий посередині — Моске. Той, що на милю далі на північ, — Амбарен. А оті — Іслезен, Готгольм, Кейльдгельм, Суарвен і Букгольм. Ще далі, між Моске й Вурргом, — то Оттергольм, Флімен, Сандфлезен і Стокгольм. Отакі справжні назви цих острівців, але навіщо треба було комусь придумувати всім їм назви, того не збагнути ні Вам, ні мені. Чи Ви чуєте що-небудь? Чи бачите якусь переміну в морі?

Ми вже пробули хвилин десять на вершині Гельсеггену, куди піднімалися із середини Лофодену, навіть краєм ока не бачивши моря. Старий ще й не договорив, коли я почув дужий і поступово наростаючий звук, подібний до реву неозорого стада буйволів десь в американській прерії, і тієї самої миті завважив, як те, що моряки називають «легким хвилюванням» моря, унизу, під нами, стало швидко змінюватися, стаючи течією, що прямувала на схід. Просто на моїх очах цей потік набув страховинної швидкості. Щомиті швидкість наростала — це вже була шалена стрімливість. За п'ять хвилин усе море, аж ген до Вурргу, сколотилося невгамовною люттю, але найдужче розколихалося воно, розревілося поміж Моске й узбережжям. Тут широчезне ложе вод, досі пошрамоване-позшиване протиборством тисячі потоків, зненацька скрутилося божевільним скорчем, що піднімався, кипів і шипів, обертаючись незліченними велетенськими нуртами, і всі вони, кружеляючи, ринули на схід зі швидкістю, якої вода не набуває ніколи — якщо тільки не падає прямовисно з висоти.

Минуло ще кілька хвилин, і на місці події зайшла інша разюча зміна. Загальна поверхня трохи ніби пригладилася, і вири один по одному пощезали, а з'явилися натомість дивовижні пасмуги піни, хоча досі не видно було ніякого шумовиння. Ці пасмуги помалу поширилися далеко-далеко й, в'яжучись у візерунки, узялися кружеляти замість притлумлених нуртів — вони неначе утворили зародок іще одного, куди більшого виру. Раптом — зовсім раптово — той зародок набув чітко окреслених, відчутних рис живого явища, ставши кругом, який мав понад милю в діаметрі. Край тієї кружби можна було розпізнати завдяки широкому поясові блискотливих бризок, але жодна бризка не потрапляла в отвір жахливої лійки, яка всередині, наскільки вглиб можна було сягнути зором, була гладенькою, лис-

Вир Мальстрем біля Лафонтенських островів у Норвезькому морі

кучою та гагатово-чорною стіною води, нахиленою до небокраю під кутом сорок п'ять градусів, крутячись і крутячись запаморочливо, із гойдливими, ніби від знемоги, вихилясами, посилаючи вітрам свій моторошний гук — напівзойк, напівревіння; нічого подібного навіть могутній водоспад Ніагара нездатний у своїй агонії піднести до небес.

Тора задрижала вся, від підніжжя до шпиля, сколихнулися скелі. Я простягся долілиць, хапаючись від надмірного хвилювання за миршаві кущики трави.

— Це ж, — озвався я нарешті до старого, — це ж не що інше, як великий водокрут Мальстрем!

— Еге ж, так його іноді називають, — відповів той. — А для нас, норвежців, це Москестрем — від острова Моске, що стирчить посеред тієї водоверті.

Звичайний опис цього виру аж ніяк не підготував мене до того, що я побачив. Розповідь Йонаса Рамуса, чи не найдокладніша з усіх інших, не дає навіть найменшого уявлення ані про велич, ані про жахіття цього явища... ані про дике, моторошне відчуття незвичайної новизни, яке приголомшує споглядача. Я не певний, з якого місця чи о якій порі згаданий автор спостерігав його — але тільки не зі шпиля Гельсеггену й тільки не під час бурі. Одначе в тому описові є певні місця, що про них можна розповідати заради важливих подробиць, хоча у відтворенні того враження, яке справляє це неповторне видовище, його розповідь надзвичайно слабка.

«Між Лофоденом і Моске, — пише він, — глибина тутешнього дна сягає від тридцяти шести до сорока морських сажнів, але по той бік, до Веру (Вурргу) дно піднімається настільки, що утруднює прохід кораблям, які ризикують розбитися об підводні камені, і таке трапляється навіть у найтихішу погоду. Під час припливу потік рине між Лофоденом і Моске із шумливою швидкістю, але рев, коли він ураз щосили відкочується в море, навряд чи можна порівняти з найгучнішими та найстрашнішими водоспадами: гук його чути довкола. А нурти, чи то ями, тоді такі великі й глибокі, що коли туди притягне корабель, його неминуче засмокче та жбурне на дно, де розтрощить на друзки об каміння; коли ж сила водяного потоку ослабне, рештки будуть викинуті на поверхню. Але це затишшя настає лише в проміжку між припливом і відпливом, та й то хіба в хорошу погоду, і триває воно всього чверть години, після чого помалу починає знову наростати буйство стихії. Коли потік розбушується, та ще й буря додасть йому лютості, небезпечно наблизитися до того місця на відстань норвезької милі. Човни, яхти й кораблі, які не завважили вчасно небезпеки, заносить, бува, течією і затягує на дно. Часто ще трапляється, що кити підпливають занадто близько до тієї пастки й стають жертвами лютого виру: неможливо описати, як вони виють і ревуть, марно силкуючись виборсатися із страшного полону. Якось ведмедя, що надумав перепливти від Лофодену до Моске, підхопив і затяг вир, а ревів звір так жахливо, що чули на березі. Величезні стовбури ялин і сосон, поглинені течією, виринають потім такі побиті й поскубані, що скіпки стирчать на них щетиною. Це з усією очевидністю свідчить, що дно тут усуніць покрите гострими рифами, об які водокрут б'є все, що потрапляє в його обійми. Вир цей виникає у зв'язку з припливом і відпливом, які чергуються через шість годин. 1645 року, рано-вранці на Вербну неділю, стихія лютувала з такою гуркотнечею і силою, що від прибережних хатин каменя на камені не залишилося».

Щодо глибини, то я не уявляю, як можна було взагалі визначити її в безпосередній близькості до вирви. «Сорок сажнів» стосуються, мабуть, глибини проходу біля самих берегів Моске й Лофодену.

Глибина посередині Москестрему має бути незмірно більшою. І для цього не треба ніяких особливих доказів — досить лише глянути, кинути скісний погляд у бездонну водоверть із найвищої скелі Гельсеггену. Споглядаючи із цього шпиля ревучий унизу Флегетон, я не міг не осміхнутися тій простодушності, з якою шановний Йонас Рамус оповідає, мов про щось малоюмовірне, про анекдотичні

випадки з китами й ведмедами, адже мені самому, по правді, видавалося цілком очевидним, що й найбільший лінійний корабель, опинившись у межах смертоносного притягання, міг би опиратися йому не більше, ніж пір'їнка буревієві, і враз був би поглинений з усім своїм начинням.

Спроби пояснити це явище, наскільки я їх пригадую, видавалися мені досить переконливими, поки я про них читав, але нині вони мовби геть зблякли й аж ніяк мене не задовольняли. Найбільше вчених схиляється до думки, ніби цей вир, як і троє менших водокрутів поміж островами Ферре, «спричиняється не чим іншим, як зіткненням хвиль під час припливів і відпливів між пасмами скель і рифів, де воді так тісно, що вона звергається подібно до водоспаду; тож що вище піднімається приплив, то більша глибина його падіння, природним наслідком чого стає водоверт чи вир, дивовижна всмоктувальна здатність якого досить добре вивчена завдяки експериментам значно менших масштабів». Такими словами пояснює це Британська енциклопедія. Кірхер¹ і ще дехто припускають, що посеред Мальстрему є незглибима прірва, яка виходить десь в іншому місці, наприклад у Ботнічній затоці, згідно з чийось надто рішучим твердженням. Нині ця безглузда думка, коли я дивився на вир широко розплющеними очима, здалася мені цілком правдоподібною, та коли я поділився нею з моїм провідником, то почув, собі на подив, що, хоча мало не всі норвежці думають про це так само, він із нею не погоджується. Що ж до першого наведеного тут пояснення, то він просто зізнався, що воно йому не вкладається в голову; і в цьому я його підтримав, адже, хоч яке воно переконливе на папері, але тут, серед громового ревища безодні, звучало не доладно, навіть безглуздо.

— Ну, Ви вже досить надивилися на вир, — мовив старий. — А зараз, якщо Ви обережно обійдете цю кручу й сядете з підвітряного боку, де рев води не заглушує голосу, я розповім Вам одну бувальщину, і Ви переконаєтеся, що я таки знаю дещо про Москестрем.

Я примостився там, де він мені радив, й ось що я почув.

— Було нас троє братів, і мали ми одного на трьох добре оснащеного вітрильника, тонн десь на сімсот, і на ньому зазвичай вирушали рибалити до островів за Моске, мало не до Вурргу.

Під час бурхливих припливів у морі завжди буває добра риболовля, треба тільки не прогавити нагоди та ще бути досить мужнім, аби тією нагодою скористатися. Але з усіх лофоденських рибалок тільки ми троє, кажу Вам, постійно ходили на промисел до тих островів. Звичайні рибальські угіддя лежать ген-ген далеко на південь. Там риба ловиться в будь-яку пору, ризику ніякого, через що й віддають люди перевагу тим угіддям. Але тут, серед скелля, є такі місцини, де риби наловиш скільки та якої тільки хочеш, так що ми, бувало, за один день брали стільки, скільки боязкіші можуть нашкребти за тиждень. Сказати правду, це наше підприємство було відчайдушною справою: замість нудної праці ми важили головою, і капітал заміняла нам відвага.

Нашого вітрильника ми тримали в бухточці за п'ять миль звідси ген по узбережжю, і хорошої години зазвичай, користуючись п'ятнадцятихвилинним

¹ *Amauciiū Kірхер* (нім. *Athanasius Kircher*; 1602–1680) — німецький учений і винахідник, монах, автор численних трактатів із найрізноманітніших предметів (фізика, природничі науки, мовознавство, антикваріат, теологія, математика).

затишшям, старалися проскочити головне річище Москестрему, набагато вище від водоверті, і кидали якір де-небудь біля Оттергольму чи Сандфлезену, де не так бушує бурун. Тут ми перечікували, поки настане затишшя, і лише тоді знімалися з якоря та поверталися додому. Ми ніколи не вирушали в цю подорож, якщо не було надійного бейдевінду¹ (такого, на який можна було покластися, що він не вщухне до нашого повернення), і ми рідко помилялися в наших розрахунках. За шість років ми тільки двічі були вимушені простояти цілу ніч на якорі через мертвий штиль, а таке трапляється вкрай рідко в наших місцях. А то якось нам довелося майже тиждень пробути на промислі, і ми ледве не померли з голоду, бо тільки-но прибули на угіддя, як піднявся шторм, і годі було й думати, щоб перетнути розбурханий потік. Нас мало неминуче віднести в широке море, бо вири крутили суденце так несамовито, що зрештою погнувся якір і просто поволікся по дну, але, на щастя, ми втрапили в одну з незліченних перехресних течій, котрі сьогодні тут, а завтра десь, і вона прибила нас до острова Флімена, де нам пощастило зачепитися.

Не переказати мені і двадцятої частини всіх тих труднощів, яких нам довелося зазнавати на «угіддях» (небезпечна то місцина й за хорошої погоди). Але скільки разів ми кидали виклик Москестремові — і щоразу успішно його долали, хоча, зізнаюся, іноді моя душа стрибала в п'яти, коли нам випадало на якусь хвилину раніше чи пізніше опинитися в його водах. От з'ясовувалося, що вітер не такий дужий, як нам видавалося на початку, коли виходили в море, тож вітрильник наш посувався вперед не так швидко, як нам хотілося, і через опір потоку міг щомиті стати некерованим.

У мого старшого брата був син вісімнадцяти літ, і я мав двох добрих парубків. Сини були б нам неабияк придалися в таких пригодах, — і на веслах, і потім у самій риболовлі, — але, хоча ми самі щоразу йшли на ризик, нам не ставало духу піддати небезпеці життя наших дітей, адже, що не кажи, насправді то була страхітлива смертельна небезпека.

За кілька днів виповниться три роки відтоді, як скоїлося те, про що я хочу Вам розповісти. Було це десятого липня тисяча вісімсот... року. Тутешня людність ніколи не забуде того дня, бо тоді зірвався такий жахливий ураганище, якого ще ніколи не посилало небо. Одначе весь ранок і пополудні дув лагідний, стійкий вітерець із південного заходу, яскраво світило сонце, тож і найстарший з-поміж наших рибалок не зміг би передбачити того, що сталося потім.

Близько другої години пополудні ми втрюх — двоє моїх братів та я — проскочили до островів і дуже швидко наповнили наше суденце щонайкращою рибою, якої (і ми це всі зазначили) йшло того дня більше, ніж будь-коли. Була якраз сьома година — за моїм годинником, — коли ми знялися з якоря та рушили у зворотню путь, щоб перетнути найнебезпечнішу ділянку Москестрему під час затишшя, а воно, ми добре знали, мало настати о восьмій годині.

Ми вийшли під свіжим вітерцем, що гнав вітрильник із штирборту, і якийсь час досить прудко посувалися вперед, і гадки не маючи про небезпеку, бо й справді не бачили ані найменшої причини для тривоги. Коли це ні сіло ні впало в лице нам подув вітер від Гельсегену. Це вже було щось зовсім надзвичайне, ніколи такого

¹ *Бейдевінд* — курс морського судна відносно вітру.

не бувало, і мені, сам не знаю чому, стало трохи моторошно. Ми поставили вітрила під вітер, але все одно не могли рушити вперед — не давав вир, і я вже хотів запропонувати братам повертатися назад і стати на якір, але цієї миті ми обернулись і за кормою, на небокраї, побачили якусь незвичайну, геть мідну хмару, що неймовірно швидко росла.

Тим часом вітер, що подув, ущух, запав мертвий штиль, і тільки водокрути носили нас туди-сюди. Але це тривало так недовго, що ми не встигли навіть обміркувати, що воно й до чого. Не минуло і хвилини, як на нас налетіла буря, ще хвилиною — і небо все захмарилося, знялися густі бризки, зненацька стало так темно, що ми вже й не бачили одне одного.

Описати такий ураган, що тоді зірвався, шкода й пробувати. Жодний із найстаріших норвезьких моряків не бачив нічого подібного. Ми встигли відпустити вітрила (вони тільки мелькнули за корму), перш ніж буря підступно нас захопила, але від першого ж подмuhu шквалу обидві наші щогли полетіли за борт, мовби миттєво спіяні, і грот-щогла¹ потягла за собою мого меншого брата, що прив'язався до неї з обачності.

Наше суденце було напрочуд легке, воно, мов пір'їнка, ковзало по хвилях. Палуба на ньому була суцільного помосту, з одним лише невеликим люком у носовій частині, і цей люк ми звичайно задраювали, перш ніж рушати через Москестрем, аби нас не залило «січкою». Коли б не ця осторога, ми б одразу пішли на дно, бо наш кораблик на кілька секунд цілковито занурився у воду. Як мій старший брат уник загибелі, я не можу сказати — мені так і не довелося спитати його про це. А я, щойно в мене з рук вирвало фок, упав ницьма на палубу й, упершись ногами в планшир², учепився обіруч у рим-кільце біля основи фок-щогли³. Зробив я так, звісно, цілком інстинктивно, і це було найрозумніше, що я міг тоді зробити, адже мене так ошелешило, що я не здатний був думати.

На кілька секунд, як я вже Вам казав, нас цілковито затопило, і весь цей час я лежав не дихаючи, міцно тримаючись за кільце. Коли я відчув, що більше вже не витримаю, я звівся навколішки, не випускаючи кільця з рук, і голова моя опинилася над водою. Тут і наше суденце струснулося, як пес, що вискочив із води, і трохи вивільнилося з водяного полону. Я щосили намагався здолати заціпеніння, яке скувало мене, і зміркувати, що ж його діяти далі, аж раптом хтось ухопив мене за руку. То був мій старший брат, і серце моє радісно закалатало — я вже був певний, що його змило за борт; але наступної миті радість моя змінилася жахом, коли він, наблизивши уста до мого вуха, викрикнув одне-єдине слово: «Москестрем!»

Не висловити словами, що я пережив тієї хвилини. Затрусився весь від голови до п'ят, от ніби мене схопив нечувано жорстокий напад лихоманки. Я добре збагнув, що означало в його устах оте одне-єдине слово, збагнув, що він хотів мені сказати. Вітер гнав нас просто туди — у водоверть Стрему, і ніщо не могло нас порятувати!

Ви, певне, завважили, що звичайно, перетинаючи течію Стрему, ми щоразу намагалися триматись якомога вище, чимдалі від виру, і то навіть за найтихішої

¹ Грот-щогла — друга щогла від носа судна.

² Планшир (від англ. *planksheer* — брусова кривизна) — горизонтальний дерев'яний брус у верхній частині фальшборту судна або борту човна.

³ Фок-щогла — перша від носа щогла на суднах із двома чи більше щоглами.

погоди, причому вичікували, пильно стежили, коли ж розпочнеться затишшя, а тепер нас несло в самісіньке пекло, та ще в таку бурю.

«Але ж ми, напевне, потрапимо туди якраз на затишшя, — подумав я. — Є ще невеличка надія!» І наступної ж миті вилаяв себе за те, що дозволив собі таку велику дурість: узагалі на щось надіятися.

Адже я добре знав, що ми все одно були б приречені, навіть коли б сиділи на лінійному кораблі, удесятеро більшому за наше суденце.

На цей час перший несамовитий натиск бурі ніби трохи видихався, чи, може, ми не так його відчували, бо вітер пхав нас у корму, зате ж хвилі, які спочатку стелилися низько, пригнуті вітром, і тільки пінилися, тепер поздиблювалися, вирости в справдешні гори. І в небі теж сталася якась дивна переміна. На всі боки довкола воно було чорне, мов смола, але майже просто в нас над головою зненацька прорвалося кругле віконце — таке чисте, ясне віконце глибокої синяви, а в ньому повний місяць засяяв таким яскравим сяйвом, якого я доти в житті не бачив. Він осяяв усе довкола, але — о Боже! — яке видовище осяяв він своїм світлом!

Раз чи двічі я спробував заговорити до брата, але, незрозуміло чому, шум настільки подужчав, що, хоч я кричав братові в самісіньке вухо, він не міг почути жодного мого слова. Тоді він похитав головою і, блідий мов смерть, підніс пальця вгору, неначе хотів сказати: «Слухай!»

Спочатку я не міг збагнути, що він має на увазі, а потім моторошна думка сяйнула мені в голову. Я витяг годинник із кишені. Він стояв. При місячному світлі я придивився до циферблата й, гірко заплакавши, закинув годинник далеко в океан. Він зупинився о сьомій годині! Ми пропустили час затишшя — вир Стрему якраз лютував на всю силу.

Якщо судно міцно збудоване, добре оснащене й не перевантажене, хвилі у широкому морі за сильного шторму завжди ніби вислизують з-під нього; людям, незвичним до моря, це видається дивним, а в нас морською мовою це називається «осідлати хвилі».

Так от, досі ми досить вдало каталися по хвилях, коли ж це велетенська водяна гора підхопила нас під корму й, виростаючи, потягла вгору — дедалі вище, от ніби до самого неба. Я б не повірив ніколи, що хвиля може піднятися так високо. А потім, крутячись і ковзаючи, ми поринули вниз, і мене аж замлоїло, голова запаморочилася, немовби вві сні я падав із височезної гори. Але, поки ми ще були на горі, я встиг кинути швидкий погляд навколо — і того єдиного погляду мені цілком вистачило. Я зразу ж визначив, де ми перебуваємо. Просто перед нами, на відстані якоїсь чверті милі крутився вир Москестрему, але такий несхожий на звичайний Москестрем, як оцей водокрут, що Ви бачите, на млиновий струмок. Коли б я ще раніше не здогадався, де ми й до чого повинні бути готові, я б нізащо не впізнав цього місця. Від жаху в мене мимоволі заплющилися очі. Повіки мої судомно зімкнулися.

Минуло ще не більше двох хвилин, як раптом ми відчули, що хвилі десь поділися, а довкола нас — саме шумовиння. Суденце круто повернуло на лівий борт і стрілою шугонуло в новому напрямку. Тієї самої миті громохке ревище хвиль геть потонуло в якомусь пронизливому вереску, — уявіть собі, скільки там тисяч пароплавів, що разом видають гудки, випускаючи пару. Це ж ми опинилися в смузі шумовиння, що завжди оточує вир, і я подумав: «Зараз нас

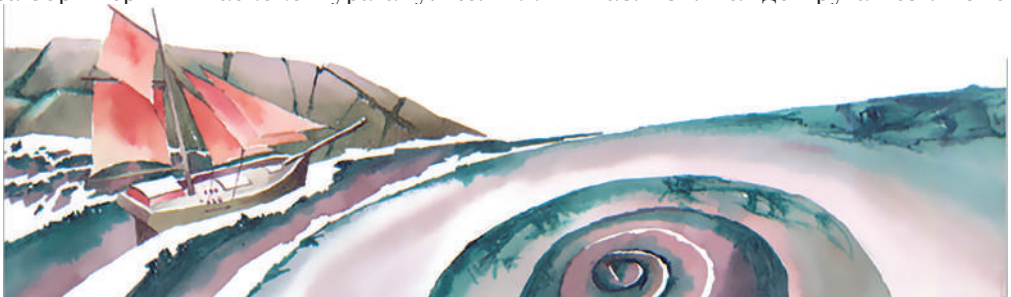

жбурне в безодню! А ми її ледь-ледь розрізняли, бо кружеляли понад нею з неймовірною швидкістю. Суденце наше начебто нітрохи не занурювалось у воду, а ковзало, мов бульбашка, по поверхні брижів. Правий борт був повернутий до водоверті, а над лівим височів безмір океану, який ми щойно покинули. Він піднімався величезною стіною, що судомно здіблювалася поміж нами й небокраєм. Це може видатися дивним, але тепер, коли ми опинилися в самісінькій пащеці виру, я почувався спокійніше, ніж коли ми ще тільки наближались до нього. Запевнивши самого себе, що сподіватися немає на що, я майже позбувся того страху, що спочатку забрав мою мужність. Певне, то відчай розладнав мої нерви.

Ви ще подумаете, ніби я хизуюся, але я кажу Вам щирю правду: я почав думати, яка то велич — загинути отак, і яким дурнем я був, коли б перед цим проявом Божої всемогутності думав про суццю дрібницю — своє життя. Я не сумніваюся, що навіть спаленів од сорому, коли мені сяйнула ця думка. За якусь хвилину вся моя увага була вже прикута до виру — мене пройняло почуття щонайгострішої допитливості. Я достеменно відчував бажання дослідити його глибини, хай навіть ціною власного життя, і тільки за одним жалкував: що ніколи не зможу розповісти своїм товаришам, котрі zostалися на березі, про тайни, які маю неодмінно побачити. Дивно, звісно, що на людину перед смертю находять такі недоладні химери; згодом я часто думав, що то мені трохи закрутилася голова від безнастанного кружляння понад безоднею.

Була, утім, ще одна обставина, що допомогла мені повернути самовладання: ущух вітер — він уже не досягав нас, адже, як Ви самі переконалися, пояс шумовиння знаходиться значно нижче від рівня океану, що височів тепер над нами стрімким чорним кряжем. Якщо Вам ніколи не траплялось опинитися в морі під час лютого шторму, то годі навіть уявити собі, до якої нестями може довести шмалький вітер, що шмагає бризками. Вітер і хвилі сліплять, оглушують, не дають дихнути, позбавляють будь-якої здатності діяти чи міркувати. А ми тепер були майже позбавлені цих прикроців — от як засуджений на смерть злочинець користується у в'язниці дріб'язковими пільгами, що їх не міг мати, поки доля його ще не була вирішена.

Скільки разів описали ми коло по краю водоверті, сказати неможливо. Майже годину нас крутило й крутило, і ми не пливли — летіли, помалу наближаючись до середини пояса, а тоді ближче й ближче до жахливого внутрішнього краю. Увесь цей час я не випускав кільця з рук. Мій старший брат лежав на кормі, тримаючись за порожнє барильце з-під питної води, це була єдина на палубі річ, якої не знесло за борт першим наскоком урагану. Коли ж ми наблизилися до пруга незглибної

Р. Гончар. Ілюстрація до новели Е. По «У полоні Мальстрему». 2012 р.

ями, брат раптом випустив із рук барильце й, кинувшись до мене, сам на себе не схожий від жаху, спробував відірвати мої руки від кільця рима, оскільки вдвох ми не могли надійно за нього триматися. Ніколи й ні від чого в житті не було мені так прикро, як від цього його вчинку, хоч я і розумів: він, певне, схибнувся, зовсім утратив розум із переляку. Одначе я і гадки не мав боротися з ним за те кільце. Я знав: буде все одно те, що буде, хоч би ми й зовсім ні за що не трималися. Тож я поступився йому кільцем і переповз на корму, до барильця. Зробити це було не надто й тяжко, бо суденце наше у своєму кружлянні трималося досить стійко, не кренилося на борт, а лише сіпалося взад—уперед від незмірних ривків і здригань виру. Ледве встиг я обхопити руками барильце, як зненацька ми різко перекинулися на правий борт і сторчголов ковзнули в безодню. Я квапливо пробурмотів молитву до Бога й подумав, що все: це кінець.

Від стрімкого падіння мене замлоло, і я інстинктивно ще міцніше вчепився в барильце, заплющив очі. Протягом кількох секунд я не зважувався їх розплющити — чекав, що ось-ось, ще мить — і ми загинемо, та все дивувався, чого це я досі не у воді, не захлинаюся в останніх корчах боротьби за життя. Але проминала мить за миттю, а я все ще був живий. Я перестав відчувати, що ми падаємо вниз, а ще мені здалося, ніби суденце рухається майже так само, як і раніше, коли воно було в смузі шумовиння, тільки, що тепер воно начебто глибше сиділо у воді. Я набрався духу й розплющив очі, глянув довкола.

Ніколи я не забуду того відчуття святобливого трепету, жаху та захвату, що пройняло мене тоді. Суденце немов повисло, затримане якимись чарами, посеред свого шляху в прірву, на внутрішній поверхні велетенської круглої вирви неймовірної глибини; її гладесенькі стіни можна було б прийняти за чорне дерево, коли б вони не оберталися з такою моторошною швидкістю та не відбивали мерехтливого, примарного місячного сйва, яке потоком золотої величі струменіло вздовж чорних схилів, проникаючи далеко вглиб, у найпотаємніші надра безодні.

Спочатку я був такий приголомшений, що не міг нічого до пуття роздивитися. Сприймав тільки загальний спалах грізно-величавої краси. Коли ж трохи оговтався, погляд мій мимоволі потягся донизу. У цьому напрямку око не натрапляло ні на які перепони, адже суденце висіло на похилій поверхні вирви. Трималося воно зовсім рівно, сказати б інакше — площина палуби була паралельна до площини води, тільки ж вода круто опускалася, утворюючи кут більше сорока п'яти градусів, тож ми ніби лежали на боці. Одначе я не міг не помітити, що й при такому положенні мені не набагато важче було зберігати рівновагу, ніж коли б ми знаходилися на горизонтальній площині, — певне, завдяки швидкості нашого кружляння.

Місячні промені добиралися начебто до самого дна пучини, але я так само не міг нічого там розгледіти, бо все внизу було повите густою млою, над якою зависла препишна веселка, мов той вузький, хисткий місток, що, як твердять мусульмани, править за єдиний перехід із часу у вічність. Ця імла чи водяна курява виникала, безперечно, від зіткнення велетенських стін вирви, коли вони всі зразу зіштовхувалися на дні; але зойк, що здіймався з тієї мли й линув до небес, я описати не беруся.

Коли ми ковзнули в безодню з пояса шумовиння, нас занесло на чималу глибину, але далі ми опускалися вже аж ніяк не розмірено. Ми летіли, але не плавно

й одноманітно, а запаморочливими поштовхами й ривками, які то жбурляли нас усього на кілька сотень ярдів, то змушували враз описати чи не ціле коло. І з кожним обертом ми опускалися дедалі нижче, поволі, але досить помітно. Роззираючись довкола по широчезній пустці рідкого ебену, по якій нас отак крутило, я завважив, що наше суденце було не єдиною здобиччю, захопленою пащекою виру. І вище й нижче від нас виднілися уламки кораблів, величезні купи колод, стовбури дерев і безліч усякого дрібного мотлоху: різне домашнє начиння, розламані ящики, діжки й дошки. Я вже згадував ту неприродну допитливість, що охопила мене, заступивши первинне почуття жаху. Вона ніби дужче оволодівала мною, що ближче й ближче я посувався до своєї страхітливої долі. З незвичайним інтересом я почав приглядатися до незліченних речей, що кружляли разом із нами. Може, то було в мене якесь марення, бо я навіть розважався тим, що загадував, котра із цих речей швидше щезне в пінявому клекоті біля дна.

«Ось ця ялина, — казав я сам собі, — зараз неодмінно зробить фатальний стрибок, пірне і щезне». А тоді розчаровано бачив, як кістяк голландського торговельного судна випередив її і пірнув перший. Урешті, після того, як я кілька разів отак загадував і щоразу помилявся, сам цей факт — факт незмінної хибності моїх здогадів — наштотхнув мене на цілий ланцюг думок, від яких я знову затремтів із голови до п'ят, а серце моє знову несамовито закалатало.

Але затремтів я не від нових жахів — мене схвилював невиразний промінець надії. Та надія зродилася частково з деяких моїх спогадів, а частково — з моїх теперішніх спостережень. Я пригадав увесь той розмаїтий плавучий мотлох, яким усяєне узбережжя Лофодену: усе, що колись поглинув Москестрем і потім викинув назад. То були здебільшого надзвичайно понівечені уламки, такі побиті й пошарпані, що суціль їжачилися скіпками, ніби хтось їх зумисне понавтикав туди; але серед того гамузу траплялись іноді речі, які зовсім не були спотворені. Я не міг знайти цьому ніякого іншого пояснення, крім того, що з усіх цих предметів лише ті, що їх обернено на обдерті уламки, були затягнуті аж на саме дно, а інші — чи тому, що набагато пізніше потрапили у вир, чи з якої іншої причини — опускалися надто повільно й не встигали досягти дна, оскільки наставав приплив чи відплив. Я ладен був припустити, що в обох випадках вони могли бути винесені на поверхню океану, не зазнавши долі тих речей, які були втягнені раніше або чомусь їх засмоктало швидше. При цьому я зробив ще три важливі спостереження. Перше: як правило, що більші були предмети, то швидше вони опускалися; друге: якщо з двох тіл однакового об'єму одне було сферичне, а друге — будь-якої іншої форми, то сферичне опускалося швидше; третє: якщо з двох тіл однакової величини одне було циліндричне, а інше мало будь-які інші обриси, то циліндричне втягувалося повільніше. Після того як я порятувався, я кілька разів бесідував на цю тему із старим шкільним учителем нашої округи. Це ж від нього я навчився вживати слова «циліндр» і «сфера». Він пояснив мені (хоч я те пояснення забув), як те, що мені довелося спостерігати, було, по суті, природним наслідком тієї форми, яку мали плавучі речі, і показав мені, чому так виходило, що циліндр, потрапивши у вир, чинив більший опір його всмоктувальній силі й утягувався трудніше, ніж будь-яке інше, рівне йому за обсягом тіло, котре мало будь-яку іншу форму. Великою мірою укріпила мої спостереження одна вражаюча обставина, і то завдяки їй

я загорівся ідеєю використати їх для свого порятунку: щоразу, описуючи коло, ми обганняли то барильце, то рею, то зірвану з корабля щоглу, а ще ж багато цих речей, які були на одному рівні з нами тієї хвилини, коли я тільки розплющив очі й побачив ці чудеса водоверті, тепер кружляли високо над нами так, ніби й не дуже зрушили зі свого початкового рівня.

Більше я вже не вагався. Я вирішив прив'язати себе якомога міцніше до барильця з-під питної води, що за нього я тримався, відрізати мотузку, якою воно кріпилося до корми, і кинути з ним у воду. Я спробував на мигах повернути увагу брата, показуючи йому на барила, що пропливали повз нас, і всіляко намагався розтлумачити йому, що саме я наміряюся зробити. Нарешті він начебто збагнув мій задум, але (чи так воно було, чи ні) тільки безнадійно похитав головою і не захотів покинути своє кільце, зрушити з місця. Дотягтися до нього було неможливо, а кожна мить зволікання загрожувала загибеллю. Тож я, згнітивши серце, полишив брата на його власну долю, прив'язав себе до барильця тією самою мотузкою, якою воно було прикріплене до корми, і, не роздумуючи ні миті більше, кинувся в море.

Наслідок виявився точнісінько такий, як я і сподівався. Оскільки це ж я сам розповідаю Вам цю історію і Ви бачите, що я врятувався, і знаєте з моїх слів, як я добився порятунку, а отже, можете вже зараз передбачити все, чого я ще не договорив, я постараюся небагатьма словами довести свою оповідь до кінця. Минула, може, година чи близько того, відколи я покинув наше суденце, коли воно, опустившись набагато нижче за мене, зробило три чи чотири підряд блискавичні оберти й, забираючи із собою мого любого брата, шугонуло в безодню та назавжди шезло в пекельному шумовинні. А барильце, до якого я був прив'язаний, пройшло тільки трохи більше половини відстані до дна вирви від того місця, де я стрибнув за борт, коли це в глибинах усе змінилося. Раптово і швидко, просто на моїх очах, похилі стіни гігантської вирви стали втрачати свою крутизну. Бурхливий крутіж виру почав уповільнюватися. Мало-помалу щезли імла й веселка внизу, дно пучини стало начебто підніматися вгору. Було ясне небо, вітри втихомирилися, і повня, сяючи, котилася до заходу, коли я опинився на поверхні океану навпроти берегів Лофодену, вище від того самого місця, де щойно зяяла прірва Москестрему. Це ж був час затишшя, але море після урагану все ще здіблювалося горами хвиль. Течія Стрему підхопила мене й за кілька хвилин винесла до рибальських угідь біля самого берега. Мене, геть виснаженого, запримітили із суденця й витягли на борт. Тепер, коли небезпека була позаду, я через пережиті жахи не міг мовити й слова. Урятували ж мене мої давні приятелі й товариші, але вони не впізнали мене, от ніби я був вихідець із того світу. Моя чуприна, іще напередодні чорна, мов воронове крило, була геть біла, як оце й зараз Ви її бачите. Кажуть, нібито й моє обличчя

Р. Гончар. Ілюстрація до новели Е. По «У полоні Мальстрему». 2012 р.

зовсім змінилося. Згодом я розповів їм свою пригоду — і вони мені не повірили. Тепер я розказав її Вам і не дуже сподіваюся, що Ви повірите мені більше, ніж безжурні лофоденські рибалки.

(Переклад О. Мокровольського)

Запитання та завдання

1. Чому новела має назву «У полоні Мальстрему»? Чи цікаво вам було її читати?
2. Яку місцевість описано у творі? З якою метою провідник привів мандрівника на вершину гори Гельсеггер?
3. Чому провідник із братами ходили на вітрильнику до цих загрозованих островів біля Мальстрему? Чи знали вони про його смертельну небезпеку?
4. Що трапилося з рибалками? Як розгорталася подія під час бурі? Чому рибалка вважав себе приреченим?
5. Чи всі брати вели себе однаково в полоні Мальстрему? Які обставини допомогли головному герою повернути самовладання в найстрашніший момент? Що надало рибалці надію, коли він уже був у середині виру?

6. Що врятувало рибалку? Поясніть із наукової точки зору його спасіння.

7. У чому особливість композиції цієї новели? Як вона допомагає розкрити основну ідею твору?

8. Поясніть значення епіграфу для розкриття основної ідеї твору?

9. Вважають, що Е. А. По перебільшив загрозу Мальстрему для судноплавства в цій новелі. На вашу думку, яка була мета гіперболізації цього незвичайного природного явища?

10. Доведіть, що твір «У полоні Мальстрему» є новелою, використавши інформацію з рубрики «Літературознавчий коментар».

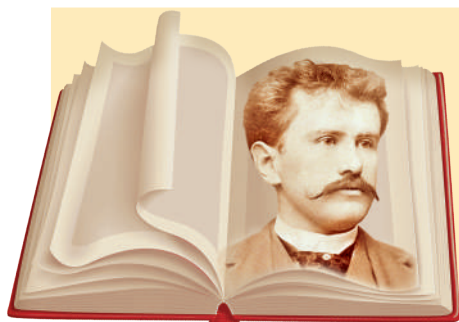
11. Яке враження справив на вас опис виру? Роздивіться світліну Мальстрему (с. 52) і репродукцію поданої картини. Чи відповідає вона, на вашу думку, опису Мальстрему в новелі?

12. Чи доводилося вам перебувати в таких незвичайних загрозованих обставинах? Як ви діяли? Що вам допомогло в тій ситуації? Напишіть про це невеличке оповідання.

Г. Кларк. Мальстрем.
1919 р.

Річ не в дорогах, які ми вибираємо, головне — у тій суті, що всередині в нас і примушує повертати чи сюди, чи туди.

О. Генрі

О. ГЕНРІ
(1862–1910)

О. Генрі (справжні ім'я та прізвище — Вільям Сідні Портер) — відомий американський письменник, майстер короткого оповідання.

Майже всі його твори — з тонким авторським гумором і захопливим сюжетом. Письменник створив 273 новели й оповідання та один роман.

Літературознавчий коментар

Комічне в літературі (від грецьк. *komikos* — смішний) — категорія, що визначає осягнення світу на підґрунті сміху. Комічне — результат контрасту прекрасного і повторного, зовнішньої яскравої форми й низького змісту, високої мети та нешляхетних засобів її досягнення. Форми комічного: *гумор* («щирий сміх», що ґрунтується на доброзичливому ставленні до явищ життя); *сатира* (критика недоліків, суперечностей дійсності); *іронія* (прихований, замаскований сміх); *сарказм* («зла» іронія, що має на меті викоренити явище, яке висміюється).

ДОРОГИ, ЯКІ МИ ВИБИРАЄМО

Оповідання

За двадцять миль на захід від Таксона «Вечірній експрес» зупинився біля водокачки набрати води. Окрім потрібної для паровоза води, цей славнозвісний експрес прихопив і ще дещо, не дуже корисне для себе.

Поки кочегар відчіплював шланг, Боб Тидбол, Акула Додсон і на чверть індіанець із племені кріків, якого звали Джон Великий Пес, вилізли на паровоз і показали машиністові три круглі дірки на кінцях стволів своїх кишенькових гармат. Ці дірки та їхні можливості справили на машиніста таке сильне враження, що він негайно підняв руки догори, як це роблять, вигукуючи: «Та ви що!», «Не може бути!»

На рішучу й чітку команду Акули Додсона, який був командиром атакуючих сил, машиніст зійшов на землю та відчепив паровоз і тендер. Після цього Джон Великий Пес видерся на купу вугілля, грайливо спрямував на машиніста й кочегара два револьвери та запропонував їм відвести паровоз на п'ятдесят ярдів від поїзда й чекати там подальших розпоряджень.

Акула Додсон із Бобом Тидболом, зневажливо відмовившись пропускати крізь решето таку бідну на золото породу, як пасажери, кинулися до багатих покладів поштового вагона. Провідника вони захопили зненацька — той був певен, що «Вечірній експрес» не набере нічого гіршого й небезпечнішого, ніж *aquo riga*¹. Поки

¹ *Aquo riga* — чиста вода (латин.).

Боб руків'ям свого шестизарядного кольта вибивав цю помилкову думку з голови провідника, Акула Додсон, не гаючи часу, підкладав під сейф у поштовому вагоні чималенький заряд динаміту.

Сейф вибухнув на суму тридцять тисяч доларів золотом і кредитками. Пасажири подекуди повисовувалися з вікон, щоб подивитися, де це гримить грім і звідки насувається грозова хмара. Кондуктор смикнув за вірвовку дзвінка, вона подалася за рукою, не вчинивши ніякого опору. Акула Додсон і Боб Тидбол, запхавши здобич у міцну брезентову торбу, вистрибнули з поштового вагона на землю і, спотикаючись у своїх чоботях на високих підборах, незграбно побігли до паровоза.

Машиніст, похмурий і злий, проте досить розумний, підкоряючись їхньому наказу, швидко погнав паровоз геть від непорушних вагонів. Але ще до цього провідник поштового вагона, очунавши від застосованого до нього Бобом Тидболом засобу для дотримання нейтралітету, вискочив на насип із вінчестером у руках і взяв участь у цій грі. Містер Джон Великий Пес, сидячи на тендері з вугіллям, ненароком зробив помилковий хід, підставивши себе під кулю, і провідник ударив його козиром. З кулею між лопаток метис — лицар із великої дороги — гепнувся додолу, збільшивши в такий спосіб частку здобичі кожного зі своїх партнерів на одну шосту.

За дві милі від водокачки машиністу наказали зупинитися. Грабіжники зухвало помахали йому на прощання рукою і, стрімголов скотившись із насипу, зникли в густих заростях, що тяглися вздовж залізниці. Через п'ять хвилин, продершись крізь хащі чапареля, вони дісталися до лісу, там до нижніх гілок високих дерев було прив'язано троє коней. Один із них чекав Джона Великого Пса, якому вже не судилося їздити на ньому ні вдень, ні вночі. Знявши із цього коня сідло й вуздечку, грабіжники відпустили його на волю. А на тих двох вони посідали самі, перекинувши торбу через луку сідла, і швидко, але обережно поскакали спочатку лісом, потім дикою пустельною ущелиною. Тут кінь, яким їхав Боб Тидбол, поллизнувся на вкритому мохом камені й зламав передню ногу. Грабіжники негайно пристрелили його й сіли порадитися, як їм бути далі. Проскакавши звивисту й заплутану дорогу, вони поки що перебували в безпеці. Від найшвидшої погоні їх відділяло багато миль і годин. Кінь Акули Додсона з вуздечкою на шії, тягнучи по землі вірвовку й поводячи боками, вдячно скуб траву на березі струмка. Боб Тидбол розв'язав торбу й, по-дитячому радісно сміючись, вигріб із неї обома руками акуратно заклеєні пачки кредиток і торбинку із золотими монетами.

— Слухай, старий розбійнику, — весело звернувся він до Акули Додсона, — ти правильно сказав, що діло вдасться. Щодо грошей, то ти в Арізоні хоч кого переплюнеш.

— Що ж нам робити з конем для тебе, Бобе? Довго сидіти тут нам не можна. Ще й не світатиме, як на наш слід нападуть.

— Ну, доведеться твоєму скакуну поки що везти нас двох, — відповів життєрадісний Боб. — А там прилучимо до нашого товариства першого ж коня, який попадеться. Хай йому всячина, добрячий улов, га? Якщо вірити позначкам на цих пачках, то тут тридцять тисяч доларів — по п'ятнадцять тисяч на ніс!

— Це менше, ніж я сподівався, — мовив Акула Додсон, легенько підштовхуючи носком чобота пачки грошей. І перевів замислений погляд на мокрі боки свого стомленого коня.

— Старий Болівар геть стомився, — повільно мовив. — Шкода, що твій гнідий поламав ногу.

— Ще б не шкода, — щиросердно погодився Боб, — але нічого не вдієш. Болівар у тебе, як грім, він доставить нас туди, де ми зможемо добути свіжих коней, для нього це іграшки. Хай йому чорт, Акуло, це ж просто сміх, та й годі: ти приїхав із Сходу й даєш нам, хлопцям із Заходу, теж не в тім'я битим, сто очок наперед. З якого ти штату?

— Зі штату Нью-Йорк, — відповів Акула Додсон, сідаючи на валун і кусаючи якусь галузку. — Я народився на фермі в окрузі Олстер. У сімнадцять років утік із дому. На Захід я потрапив випадково. Ішов по дорозі з клунком, де був мій одяг, хотів потрапити в Нью-Йорк. Думав, прийду туди й почну гребти гроші. Я завжди вважав, що здатний на це. Якось надвечір дійшов до роздоріжжя й не знаю, куди йти. З пів години думав, у який бік податися, а тоді повернув ліворуч. Коли споночило, я догнав табір мандрівних циркачів-ковбоїв — вони давали вистави в різних містечках — і рушив із ними на Захід. Я часто питаю себе, що було б, якби я повернув в інший бік, якби вибрав іншу дорогу.

— О, було б, певно, те саме, — відгукнувся Боб Тидбол, радий нагоді пофілософствувати. — Річ не в дорогах, які ми вибираємо, головне — у тій суті, що всередині в нас і примушує повертати чи сюди, чи туди.

Акула Додсон підвівся та прихилився до дерева.

— Мені страшенно шкода, що твій гнідий покалічив ногу, — майже розчулено повторив він.

— Мені теж, — погодився Боб, — бо першокласний був кінь. Ну, та нічого, Болівар ще ого-го як нас вивезе. Мабуть, нам треба рушати далі, Акуло. Ось я зберу всі гроші й подамося в гори.

Боб Тидбол склав здобич у торбу й міцно зав'язав її мотузкою. А коли підвів очі, то перше, що йому впало в око, було дуло сорокап'ятикаліберного кольта Акули Додсона, з якого той твердою рукою цілився в нього.

— Облиш ці жарти, — сказав Боб, шкірячи в посмішці зуби. — Нам треба рушати в дорогу.

— Сиди тихо, — звелів Акула. — Нікуди ти звідси не рушиш, Бобе. Мені дуже прикро казати тобі це, але шанс є тільки для одного з нас. Болівар зовсім стомився, двох йому не вивезти.

— Ми з тобою були товаришами аж три роки, Акуло Додсоне, — спокійно мовив Боб. — Не раз ризикували життям. Я завжди поводився з тобою чесно, мав тебе за людину. Мені доводилося чути про тебе деякі дивні речі, ніби ти застрелив кількох чоловік за подібних обставин, але я не вірив. Ну, якщо ти трохи зі мною пожартував, Акуло, то сховай свою гармату, сідаймо на Болівара — і гайда звідси. А якщо намірився стріляти, то стріляй, чорна твоя душе, тарантулове поріддя!

На обличчя Акули Додсона лягла глибока зажура.

— Ти навіть не уявляєш, Бобе, — зітхнув він, — як погано я себе почуваю від того, що твій гнідий поламав ногу.

Вираз його обличчя враз змінився — на ньому проглянули холодна лють і неблаганна жадність. Душа цього чоловіка визирнула на мить на поверхню, як визирає часом лихе обличчя з вікна поважного дому.

Бобу Тидболу таки не судилося рушити далі. П'ятикаліберний кольт у руці його зрадливого друга оглушливо вистрілив, сповнивши гуркотом ущелину, і стіни її відгукнулись обуреною луною. А Болівар, мимовільний співучасник злочину, швидко поніс геть останнього з бандитської зграї, що пограбувала «Вечірній експрес». Коневі не довелося напружувати сили, щоб везти подвійний вантаж.

Але в той час, як Акула Додсон скавав уперед, дерева перед ним почали ніби розпливатися, револьвер у правій руці перетворився на вигнуте бильце крісла червоного дерева, сідло стало якесь м'яке, і, розплющивши очі, він побачив, що ноги його не впираються в стремена, а спокійнісінько спочивають край дубового письмового столу. Отож я й кажу вам, що Додсон, глава маклерської контори «Додсон і Деклер» на Уолл-стріт, розплющив очі. Пібоді, довірений секретар, стояв біля його крісла, не наважуючись заговорити. Унизу було чути приглушений гуркіт коліс, заспокійливо хурчав електричний вентилятор.

— Гм! Пібоді, — сказав Додсон, моргаючи. — Я, здається, заснув. І бачив дивний сон. У чому річ, Пібоді?

— Містер Уільямс із компанії «Тресі й Уільямс» жде прийому, сер. Він прийшов розрахуватися за акції Ікс, Ігрек, Зет. Він із ними погорів, якщо пам'ятаєте, сер.

— Так, пам'ятаю. Який у них сьогодні курс, Пібоді?

— Один долар вісімдесят п'ять центів, сер.

— Отож і нехай платить по такій ціні.

— Пробачте, сер, — досить боязко сказав Пібоді, — що я Вам набридаю, але я говорив з Уільямсом. Він Ваш давній друг, містере Додсоне, а Ви практично скупили всі акції цієї компанії. Я подумав, що Ви могли б, тобто я подумав, що Ви, мабуть, не пам'ятаєте, що він продав Вам ці акції по дев'яносто вісім центів. Якщо йому доведеться платити по сьогоднішньому курсу, то він втратить усе до останнього цента.

Вираз Додсоного обличчя враз змінився — на ньому проглянули холодна лють і невблаганна жадність. Душа цього чоловіка визирнула на мить на поверхню, як визирає часом лихе обличчя з вікна поважного дому.

— Нехай платить по долару вісімдесят п'ять, — відказав Додсон. — Боліварові не вивезти двох.

(Переклад М. Дмитренка)

Запитання та завдання

1. Де відбуваються події на початку оповідання?
2. Хто бере участь у пограбуванні потягу? Хто був ініціатором цього злочину?
3. Перекажіть стисло, як розгортаються події.
4. Що трапилося, коли Акула Додсон і Боб Тидбол утікали від переслідувачів?
5. Яке рішення приймає Акула Додсон після травмування коня?
6. Що змушує Додсона зраджувати своїх друзів? Чи взагалі може він бути комусь другом?
7. Додсон пояснює свої злочини обставинами. Чи згодні ви з таким поясненням?
8. Кому в оповіданні належать слова про дороги, які обирає людина? Прочитайте це міркування ще раз. Поясніть ваше розуміння цієї фрази.

9. Як автор створив образ Додсона? Чому він має прізвисько Акула? Як автор описує вираз обличчя Додсона?

10. Порівняйте портретну характеристику Додсона на початку оповідання та наприкінці. Чи змінюється вона?

11. Фраза «*Боліварові не вивезти двох*» стала крилатим висловом та означає «підкорення обставинам». У неї є синонімічний вислів: «Нічого особистого». Чи згодні ви, що раціональний вихід із складної ситуації завжди є правильним?

12. Напишіть есе, узявши за тему епіграф до розділу.

ВОЖДЬ ЧЕРВОНОШКІРИХ

Оповідання

Здавалося, що це вигідне діло. Але не кваптеся, дайте я вам усе розповім. Ми вдвох — Білл Дрісколл і я — були на Півдні, у штаті Алабама. Це там нам спала на думку ідея про викрадення дітей. Як казав потім Білл, це сталося «у момент тимчасового потьмарення розуму»; але здогадалися ми про це набагато пізніше.

Є там таке собі містечко, пласке, як млинець, і, певна річ, зветься воно Вершина. Жителі його — непохлопива та самовдоволена порода селян, які завжди юрмами збираються на сільських святах.

У нас із Біллом було близько шестисот доларів об'єданого капіталу, а треба було ще рівно дві тисячі, щоб зайнятися перепродажем земельних ділянок у Західному Іллінойсі. Ми все обговорили, сидячи на східцях перед дверима готелю. Чадолобство, думали ми, сильно розвинене в напівсільських місцевостях. І тому, та ще й з інших причин, викрадання краще було б здійснити саме тут, а не в радіусі дії газет, які розсилають усюди переодягнених своїх репортерів, створюючи непотрібний розголос. Ми знали, що Вершина не могла б послати в погоню за нами нічого страшнішого, ніж констеблів, можливо, кількох сентиментальних собак-шукачів і двох-трьох викривальних заміток у «Щотижневому бюджеті фермера». Здавалося, має бути непогано.

Ми вибрали своєю жертвою єдиного сина одного з видних городян, на прізвище Ебенезер Дорсет. Батько — людина солідна й скупа — полюбляв прострочені закладні, був ревним і чесним збирачем пожертвувань у церкві. Син — хлопчисько років десяти, з обличчям у ластовинні та волоссям такого кольору, як ото обкладинка журналу, що його купують у кіоску, поспішаючи до поїзда. Ми з Біллом сподівалися, що за викраденого сінка нам пощастить витягти з Ебенезера дві тисячі доларів до останнього цента. Але заждіть, я вам усе розповім.

Приблизно за дві милі від містечка стоїть невелика гора, укрита густою кедриною. На другому схилі цієї гори є печера. Там ми склали провізію.

Якось увечері, після заходу сонця, ми проїхали в шарабані повз будинок старого Дорсета. Хлопчисько був на вулиці й кидав камінням у котеня, що сиділо на паркані.

— Гей, хлопчику! — озвався Білл. — Хочеш цукерок і покататися?

Хлопчисько поцілів Білла в самісіньке око куском цеглини.

— Це обійдеться старому в п'ятсот доларів, — сказав Білл, перелазячи через колесо.

Хлопчисько бився, як бурій ведмідь середньої ваги, але ми все-таки заштовхнули його на дно шарабана й поїхали. Відвезли хлопця в печеру, а коня я

Кадр із кінофільму «Ділові люди».
У ролі Вождя Червоношкірих —
С. Тихонов (реж. Л. Гайдай, СРСР, 1962)

прив'язав у кедрині. Коли зовсім стемніло, я одвіз шарабан у невеличке село, де ми його наймали, миль за три від нас, а звідти прогулявся пішки назад до гори.

Коли я прийшов, Білл заліплював пластиром синці та садна на своїй фізіономії. За великою скелею біля входу до печери горіло вогнище, і хлопець із двома яструбиними перами у своєму рудому волоссі стежив, як кипить кава в казанку. Підходжу я ближче, а він націлив на мене палицю й каже:

— А, клятий блідолиций, ти насмілився прийти в табір Вождя Червоношкірих, грози рівнин?

— Зараз він ще нічого, — каже Білл, закачуючи штани й оглядаючи синці на ногах. — Ми граємо в індіанців. Цирк порівняно з нами — усе одно, що види Палестини в проєкційному ліхтарі. Я старий мисливець Хенк, полонений Вождя Червоношкірих, і завтра на світанку з мене мають зняти скальп. Святий Джеронімо! Цей хлопець здорово брикається!

Так, сер, здавалося, що хлопчисько почував себе тут чудово, йому подобалося жити за містом, у печері, він геть забув, що сам полонений. Мене він зразу ж охрестив Зміїним Оком і Шпигуном та оголосив, що, коли його хоробрі воїни повернуться з походу, мене, тільки-но зайде сонце, засмажать на вогнищі.

Потім ми сіли вечеряти, і хлопчисько, напхавши повний рот бекону та хліба, почав базікати. Він виголосив щось на зразок застольної промови приблизно такого змісту:

— Мені тут дуже подобається. Досі я ніколи не жив у лісі, але одного разу в мене був ручний опосум, а на минулий день народження мені минуло дев'ять років. Ненавиджу ходити до школи. Щури зжерли шістнадцять штук яєць рябої курки тітки Джиммі Телбота. А чи є тут у лісі справжні індіанці? Я хочу ще підливи. Вітер дме тому, що дерева хитаються? У нас було п'ятеро щенят. Хенке, а чого в тебе такий червоний ніс? У мого батька сила-силенна грошей. А зірки гарячі? У суботу я двічі побив Еда Уокера. Не люблю дівчат! Жабу так просто не ввіймаєш, треба ловити на мотузок. Бики ревуть чи ні? А чому апельсини круглі? А ліжка, щоб спати, у вас є в цій печері? В Амоса Меррея шість пальців на нозі. Папуги можуть говорити, а мавпи й риби ні. Дюжина — скільки це буде?

Кожні кілька хвилин він згадував, що він червоношкірий, і, схопивши палицю, яка заміняла йому рушницю, підкрадався навшпиньки до входу в печеру поглянути, чи немає поблизу розвідників, ненависних блідолицих. Час од часу він викрикував свій воєнний клич, від якого старий мисливець Хенк тремтів усім тілом. Цей хлопчисько із самого початку залякав Білла.

— Вождю Червоношкірих, — кажу я йому, — а додому тобі не хочеться?

— А що там робити? — відповідає він. — Удома немає нічого веселого. Я дуже не люблю ходити до школи. Мені подобається жити в лісі. Ти не відведеш мене назад додому, Зміїне Око?

— Поки що ні, — кажу. — Ми ще поживемо тут, у печері.

— Добре, — каже він. — Це просто чудово! Ніколи в житті мені не було так весело!

Ми полягали спати годині об одинадцятій. Розстелили на землі кілька ковдр, поклали посередині Вождя Червоношкірих, самі полягали з обох боків від нього. Ми зовсім не боялися, що він утече. Він не давав нам заснути години три: тількино щось трісне в кущах або зашелестить листя, його юна уява відразу ж малювала йому банду розбійників, яка підкрадається до печери, — тоді він підстрибував, хапався за свою рушницю та кричав Біллу чи мені у вухо: «Тихше, приятелю!» Я заснув тривожним сном і вві сні бачив, ніби мене викрав і прикував ланцюгами до дерева лютий пірат із рудим волоссям.

На світанку мене збудив страшний вереск Білла. Це не були крики, чи виття, чи гикання, чи ревіння, яких можна було сподіватися від голосових зв'язок чоловіка, — ні, це був просто непристойний, жахливий, принизливий вереск, так верещать жінки, коли побачать привид або гусінь. Страшно чути, як на світанку в печері нестримно верещить сильний, гладкий і відчайдушний чоловік.

Я схопився, щоб побачити, що діється. Вождь Червоношкірих сидів у Білла на грудях, ухопивши однією рукою його волосся. У другій руці він тримав гострого ножа, яким ми звичайно різали бекон, і діловито й недвозначно намагався зняти з Білла скальп, виконуючи вирок, який виніс йому вчора ввечері.

Я відібрав у хлопчиська ніж і примусив його знову лягти. Проте саме із цього моменту дух Білла був зломлений. Він ліг на своєму краї постелі, одначе відтоді вже ніколи не спав, поки хлопець був із нами. Я трохи задрімав, але перед сходом сонця згадав, що Вождь Червоношкірих обіцяв, як тільки зійде сонце, засмажити мене на вогнищі. Я не нервував і не боявся, але все-таки підвівся та прихилився до скелі.

— Чого це ти так рано прокинувся, Семе? — спитав Білл.

— Я? — перепитую. — Щось у мене плече болить. Думаю, якщо посиджу, то може, легше стане.

— Брехун ти, — каже Білл. — Боїшся. Він обіцяв спалити тебе, як зійде сонце, і ти боїшся, що він це зробить. І зробив би, якби знайшов сірники. Хіба це не жахливо, Семе? Невже ти думаєш, що хтось платитиме гроші за те, щоб повернути додому таке чортеня?

— Авжеж, — кажу я. — Саме таких хуліганів завжди до безтями люблять батьки. А тепер ви з Вождем уставайте та варіть сніданок, а я піднімуся на гору й розвідаю обстановку.

Я зійшов на вершину маленької гори й окинув поглядом місцевість довкола. З того боку, де місто, я сподівався побачити, як натовп дужих фермерів, озброєних косами та вилами, розшукує підлих викрадачів дітей. А натомість побачив мирний пейзаж, на якому вирізнявся тільки якийсь чоловік, що орав сивим мулом. Ніхто не обмацував баграми дно річки, не видно було й вершників, які роз'їжджали б туди й сюди, повідомляючи безутішних батьків, що досі нічого не знайдено. Сонний лісовий спокій наповнював ту частину Алабами, яка була перед моїми очима.

— Може, ще не помітили, що вовки вкрали ніжне ягнятко з кошари. Боже, допоможи вовкам! — сказав я і почав спускатися з гори снідати.

Підійшовши до печери, я побачив, що Білл, важко дихаючи, притулився до скелі, а хлопець цілиться кинути в нього каменяку завбільшки майже з кокосовий горіх.

— Він засунув гарячу картоплину мені за комір, — пояснив Білл, — а потім роздав її ногою. Я нам'яв йому вуха. Рушниця з тобою, Семе?

Я відібрав у хлопця камінь і так-сяк уладнав цю суперечку.

— Я тобі це запам'ятаю, — каже хлопчисько Біллові. — Ніхто й ніколи не бив Вождя Червоношкірих, не поплатившись за це. Стережися тепер!

Після сніданку хлопець вийняв із кишені шматок шкіри, обмотаний шворкою, і вийшов із печери, на ходу розмотуючи її.

— Що це він тепер задумує? — непокоїться Білл. — Семе, ти не думаєш, що він утече?

— Цього можна не боятися, — відповідаю я. — Він, здається, не такий уже домосід. Але нам треба вже розробляти якийсь план щодо викупу. У містечку не помітно великого хвилювання з приводу його зникнення; можливо, вони ще не усвідомили, що його немає. Рідні, може, думають, що хлопець провів ніч у тітки Джейн або в когось із сусідів. У всякому разі сьогодні його почнуть шукати. Сьогодні ввечері ми пошлемо листа його батькові й зажадаємо дві тисячі доларів за його повернення.

У цю мить ми почули щось, наче бойовий клич, — такий клич, певно, видав колись Давид, нокаутувавши чемпіона Голіафа. Виявляється, Вождь Червоношкірих витяг із кишені пращу й тепер розкручував її над головою.

Я нахилився й почув важкий глухий стук і щось, наче зітхання коня, коли з нього знімають сідло. Чорний камінь, завбільшки з яйце, улучив Біллові якраз позаду лівого вуха. Він увесь якось обм'як і впав прямо у вогнище, на каструлю з гарячою водою для миття посуду. Я витяг його й із пів години поливав йому голову холодною водою.

Мало-помалу Білл отямився, підвівся, помацав себе за вухом та й каже:

— Семе, знаєш, хто мій улюблений герой у Біблії?

— Зажди, — кажу я. — Потроху опритомнієш.

— Цар Ірод, — каже він. — Ти ж не підеш, не залишиш мене тут самого, Семе?

Я вийшов із печери, піймав хлопчиська й тряс доти, доки всі його веснянки не заторохкотіли одна об одну.

— Якщо ти будеш погано поводитися, — кажу йому, — я тебе зараз же відішлю додому. Ну, слухатимешся чи ні?

— Я тільки пожартував, — відповідає він, похнюпившись. — Я й не думав кривдити старого Хенка. А за що він мене вдарив? Я добре поводитимуся, Зміїне Око, якщо ти не відішлеш мене додому й дозволиш мені сьогодні грати в розвідників.

— Я не знаю, що то за гра, — кажу. — Це ви вирішуйте з містером Біллом. Сьогодні ви гратимете вдвох. Я зараз піду ненадовго в деяких справах. Тепер іди в печеру, помирись із ним, попроси вибачення за те, що ти його вдарив, а ні, то зараз же підеш додому.

Я примусив їх потиснути один одному руки, а потім одвів Білла вбік і сказав, що йду в невеличке село Поплар-Ков, за три милі від печери, і з'ясую, як у містечку ставляться до викрадення хлопця. Крім того, я думаю, що краще надіслати в цей же день старому Дорсету безапеляційний лист із вимогою викупу, повідомляючи в ньому, як той викуп треба заплатити.

— Знаєш, Семе, — каже Білл, — я готовий іти за тобою у вогонь і воду, я й оком не повів би під час землетрусу, гри в покер, вибухів динаміту, поліцейських облав,

нападів на поїзди та циклонів. Я ніколи нічого не боявся, поки ми не викрили цю ракету, яку чомусь називають хлопцем. Він мене доконав. Ти ж не залишиш мене з ним надовго, Семе?

— Я повернуся десь після полудня, — кажу я. — Твоє діло розважати й заспокоювати дитину, поки я прийду. А тепер напишімо старому Дорсету лист.

Білл і я взяли папір та олівець і почали складати лист, поки Вождь Червоношкірих, загорнувшись у ковдру, поважно походжав туди й сюди, охороняючи вхід до печери. Білл слізно вмовляв мене призначити викуп тільки півтори тисячі доларів замість двох.

— Я зовсім не намагаюся принизити прославлені з моральної точки зору батьківські почуття, але ми маємо справу з людьми, а яка людина віддасть дві тисячі доларів за цього обсіпаного ластовинням дикого kota! Я хотів би ризикнути: хай буде півтори тисячі доларів. Різницю можна віднести за мій рахунок.

Щоб утішити Білла, я погодився, і ми з ним разом склали такий лист:

«Ебенезеру Дорсету, есквайру.

Ми надійно сховали Вашого сина далеко від міста. Будь-які спроби знайти його — Ваші чи навіть найдосвідченіших детективів — марні. Остаточні та єдині умови, за яких Ви можете повернути собі його, такі: ми вимагаємо за його повернення півтори тисячі доларів великими купюрами; гроші мають бути сьогодні опівночі на тому ж місці й у тій же коробочці, що й Ваша відповідь, — де саме, буде сказано нижче. Якщо Ви згодні на ці умови, пошліть Вашу письмову відповідь з ким-небудь сьогодні о пів на дев'яту вечора. За бродом через Совиний ручай по дорозі на Поплар-Ков є три великих дерева на відстані майже сто ярдів одне від одного, біля самої огорожі пшеничного поля праворуч. Під стовпом цієї огорожі, проти третього дерева, буде сховано картонну коробочку.

Ваш посланець покладе відповідь у цю коробочку й негайно повернеться до міста.

Якщо Ви спробуєте нас видати або не виконати вимог, які ми виклали, Ви більше ніколи не побачите свого сина.

Якщо заплатите гроші, як ми цього вимагаємо, він повернеться до Вас живий і здоровий через три години. Ці умови остаточні, і, якщо Ви їх не приймете, ніяких подальших спроб установити з Вами зв'язок ми не робитимемо.

Два відчайдушних чоловіки»

Я надписав адресу Дорсета, поклав лист у кишеню і вже зібрався рушити, коли цей хлопчисько підходить до мене й каже:

— Ей, Зміїне Око, ти казав, що мені можна грати в розвідників, поки тебе не буде.

— Грай собі, — відповідаю. — Ось містер Білл із тобою пограє. А що воно за гра така?

— Я — розвідник, — пояснює Вождь Червоношкірих, — і повинен скакати до укріплення, щоб попередити поселенців про те, що йдуть індіанці. Мені вже набридло самому бути індіанцем. Я хочу бути розвідником.

— Гаразд, — кажу я. — Така забава начебто нешкідлива. Я думаю, містер Білл допоможе тобі поламати плани цих докучливих дикунів.

— А що я маю робити? — питає Білл, підозріливо позираючи на хлопчину.

— Ти будеш моїм конем, — каже розвідник. — Ставай навкарачки. Як же я без коня прискакаю до укріплення?

— Ти вже краще розваж його, поки здійснимо наш план, — кажу я. — Пограйся трохи.

Білл стає навкарачки, і в очах у нього з'являється такий вираз, як у кролика, що потрапив у пастку.

— А чи далеко звідси до того укріплення, хлопче? — питає він хрипким голосом.

— Дев'яносто миль, — відповідає розвідник. — І ти повинен поспішати, щоб устигнути туди вчасно. Ну, рушай!

Розвідник стрибає Біллові на спину й лупцює п'ятами його в боки.

— Ради бога, — каже Білл, — повертайся назад, Семе, якомога скоріше! Я думаю, нам не треба було вимагати більше, ніж тисячу. Слухай, перестань бити мене ногами, а то я зараз устану й задам тобі перцю!

Я попрямував у Поплар-Ков, посидів там біля пошти й у крамниці, побалакав із фермерами, які приходили за покупками. Один бородань розповів, що він чув, ніби все місто наполохане тим, що в старого Ебенезера Дорсета хлопець зник чи, може, його вкрали. Саме це мені й треба було знати. Я купив трохи тютюну, поцікавився ціною на горох, непомітно кинув листа в поштову скриньку й пішов. Поштмейстер сказав мені, що за годину через село проїде листоноша та забере пошту до міста.

Коли я повернувся назад до печери, ні Білла, ні хлопчиська ніде не було видно. Я роздивився в околицях печери, раз чи два навіть гукнув, — але ніхто мені не відповів. Я закурив люльку й сів на порослий мохом камінь, чекаючи, що буде далі.

Десь за пів години в кущах я почув шелест і на невеличку галявину перед печерою вийшов шкутильгаючи Білл. Позаду нього крався наш хлопчисько, ступаючи безшумно, як розвідник, і посміхаючись до самісіньких вух. Білл зупинився, зняв капелюх і витер лице червоною хустинкою. Хлопець став футів за вісім позаду нього.

— Семе, — каже Білл, — я думаю, ти вважатимеш мене зрадником, але я нічого не міг удіяти. Я доросла людина, не без мужності, умію і захистити себе, проте бувають випадки, коли й самовпевненість, і самовладання ідуть прахом. Хлопець пішов. Я відіслав його додому. Кінець. Давно колись були мученики, — вів далі Білл, — які готові були швидше прийняти смерть, аніж відмовитися від своєї улюбленої професії. Але нікого з них не піддавали таким надприродним тортурам, як мене. Я намагався зберегти вірність нашим грабіжницьким звичаям, але дійшов до краю.

— Що сталося, Білле? — питаю.

— Я проскакав усі дев'яносто миль до укріплення, ні на дюйм менше, — відповідає Білл. — Потім, коли поселенців урятували, мені дали вівса. Пісок — зовсім не смачна заміна вівса. А тоді цілісіньку годину я мусив пояснювати йому, чому нічого немає в дірках, чому дорога йде в обидва боки та чому трава зелена. Кажу тобі, Семе, людина не може цього витримати. Я схопив його за комір і стягнув із гори. Дорогою він брикався, і тепер ноги в мене нижче колін геть у синцях; крім того, він двічі, а може, і тричі вкусив мене за великий палець, і тепер доведеться припікати чимось руку. Але він пішов, — мовить далі Білл, — пішов додому. Я показав йому дорогу до міста та дав такого стусана, що він зразу ж опинився футів, мабуть, на вісім ближче до міста. Жаль, що ми втрачаємо викуп, але треба було вибирати: або це, або Білл Дрісколл потрапив би в божевільню.

— Білле, — озиваюсь я, — у вашому роду, здається, не було хворих на серцеві хвороби, правда ж?

— Ні, — відповідає Білл, — нічого хронічного, за винятком малярії та нещасних випадків. А чому ти питаєш?

— Тоді можеш обернутися, — кажу, — і глянути, що в тебе за спиною.

Білл обертається, бачить хлопчиська, блідне, важко плюхається на землю та починає без усякої мети хапатися за траву й дрібненькі трісочки. Цілу годину я боявся, що він збожеволіє. Потім сказав йому, що, на мою думку, треба негайно закінчувати з усім цим, що ми встигнемо отримати викуп і чкурнути звідси ще до півночі, якщо старий Дорсет погодиться на нашу пропозицію. Тоді Білл підбадьорився навіть настільки, що всміхнувся через силу хлопцеві й пообіцяв зображати росіян у війні з японцями, як тільки почуватиме себе трохи краще.

У мене був план, як отримати викуп, не ризикуючи, що супротивна сторона схопить нас, і цей план схвалив би кожний професійний викрадач. Дерево, під яким мали залишити відповідь, а потім і гроші, стояло біля дороги; понад дорогою тягнулась огорожа, а за нею по обидва боки — великі голі поля. Якби того, хто прийде по лист, підстерігала банда констеблів, вони б побачили його здаля посеред поля або на дорозі. Але де там! О пів на дев'яту я сидів уже на дереві, сховавшись не гірше деревної жаби та чекаючи на посланця.

Рівно в призначений час під'їжджає на велосипеді хлопець-підліток, знаходить картонну коробочку під стовпом огорожі, укладає туди згорнутий папірець і, натискаючи на педалі, мчить назад до міста.

Я почекав ще годину й упевнився, що все зроблено чесно: ніякої пастки не було. Тоді я зліз із дерева, витяг записку, прокрався вздовж огорожі до самого лісу й уже за пів години був у печері. Розгорнув записку, підсунувши ближче до ліхтаря та прочитав її Біллу. Вона була написана чорнилом, нерозбірливим почерком, але сама її суть була така:

«Двом відчайдушним чоловікам.

Джентльмени, сьогоднішньою поштою я отримав вашого листа відносно викупу, який ви просите за те, щоб повернути мені сина. Думаю, що ви вимагаєте забагато, і тому хочу зробити вам контрпропозицію, яку, мені здається, ви приймете. Ви приводите Джонні додому й платите мені готівкою двісті п'ятдесят доларів, а я за це погоджуюся забрати його у вас. Приходьте краще вночі, бо сусіди думають, що він зник, і я не можу нести відповідальність за те, що вони зроблять із кожним, хто приведе Джонні додому.

З повагою Ебenezер Дорсет»

— Великі пірати! — кажу я. — З усіх нахаб...

Але я глянув на Білла й затнувся. Його очі мали такий благальний вигляд, якого я ніколи раніше не бачив ні в безсловесних тварин, ні в тих, що розмовляють.

— Семе, — каже він, — що таке, зрештою, ті двісті п'ятдесят доларів? Гроші ми маємо. Ще одна ніч із цим хлопчиськом — і я опинюсь у божевільні. Містер Дорсет не тільки справжній джентльмен, він, на мою думку, ще й марнотратник, коли робить нам таку великодушну пропозицію. Ти ж не збираєшся втратити таку нагоду, правда ж?

— Відверто кажучи, Білле, — відповідаю я, — цей батьків улюбленець і мене трохи нервує. Ми відведемо його додому, заплатимо викуп і чкурнемо якнайдалі.

Ми відвели хлопця додому тієї ж ночі. Щоб він пішов, ми наплели, що батько купив йому рушницю із срібною насічкою та мокасини й завтра ми разом поїдемо полювати на ведмедів.

Рівно о дванадцятій годині ми постукали у двері Ебenezера. У той самий момент, коли за нашою пропозицією я мав би витягти півтори тисячі доларів із коробочки під деревом, Білл відраховував двісті п'ятдесят доларів у руку Дорсету.

Тільки-но хлопчисько зрозумів, що ми збираємося залишити його вдома, він завив, як найбільша труба в оркестрі, і вчепився в ногу Білла, наче п'явка. Батько відірвав його від ноги, як відривають липкий пластир.

— Скільки часу Ви його зможете тримати? — запитав Білл.

— Сили в мене вже не ті, що колись, — каже старий Дорсет, — але думаю, що за десять хвилин можу ручатися.

— Цілком достатньо, — каже Білл. — За десять хвилин я перетну Центральні, Північні й Середньозахідні штати й добігатиму до канадського кордону.

І хоча ніч була дуже темна, і Білл був дуже гладкий, а я непоганий бігун, мені пощастило догнати його тільки за добрі півтори милі від міста.

(Переклад Ю. Іванова)

Запитання та завдання

1. Де відбуваються події? З якою метою Білл і Сем вирішують викрасти хлопчика?
2. Чому для здійснення свого плану злочинці вибрали родину Ебenezера Дорсета? На що розраховували викрадачі?
3. Скільки років було Джонні? Що привернуло вашу увагу в його зовнішності? Як Білл називає хлопця? Що мало б зупинити злочинців?
4. Як Джонн відреагував на своє викрадення? Чого найбільше він побоювався, коли потрапив до злочинців? Яке прізвисько він дав Сему?
5. Яку гру вигадав Джонні? Чому ця гра викликала в Білла занепокоєння?
6. Якої реакції чекали друзі від родини хлопця та жителів містечка? Чому сусіди зраділи, коли почули про зникнення Джонні? Як це їх характеризує?
7. Що виявилось несподіваним для викрадачів у поведінці Джонні? Які витівки малого призвели до того, що Білл ледве не втратив розум?
8. Чи помічає Сем ознаки стурбованості в будинку Дорсетів через відсутність їхнього сина? Чому хлопчик не хоче повертатися в сім'ю? Як це характеризує його родину?
9. Як ви оцінюєте характер і поведінку хлопця? Як викрадачі намагалися приборкати Джонні? Чому їм це не вдалося? Чим завершилася «пригода» Сема й Білла?

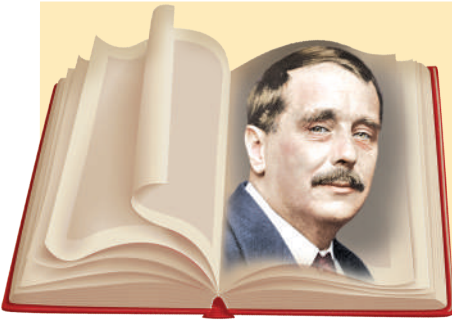
10. Які епізоди твору здалися вам найбільш комічними? За допомогою яких художніх засобів автор викликає сміх у читача?

11. Як ви сприймаєте Джонні? Чи здається він вам симпатичним, чи навпаки? Роздивіться кадр із кінофільму Л. Гайдая «Ділові люди» (с. 68). Чи таким ви уявляли Вождя Червоношкірих?

12. Деякі критики вважали твори О. Генрі «розважальними». Чи згодні ви з такою характеристикою? Чи порушує автор у своїх творах серйозні проблеми? Дайте письмову відповідь на це запитання.

Досягати своєї мети занадто легко — недалекоглядно.

Г. Дж. Веллс

ГЕРБЕРТ ДЖОРДЖ ВЕЛЛС
(1862–1910)

Герберт Джордж Веллс — відомий англійський письменник, один із засновників наукової фантастики.

Основною проблемою в його творчості є розвиток науково-технічного прогресу та вплив на майбутнє людства. У своїх творах він передбачив великі відкриття, пов'язані з освоєнням космосу та міжпланетними подорожами.

Найвідомішими його творами є романи: «*Машина часу*» (1895), «*Острів доктора Моро*» (1896), «*Війна світів*» (1898), «*Перші люди на Місяці*» (1901). Ці романи забезпечили письменникові лаври найвідомішого автора в жанрі наукової фантастики, здатного зробити правдоподібною найсміливішу фантазію.

Його творчість здійснила значний вплив на розвиток сучасної наукової фантастики. Він написав майже 40 романів і багато оповідань, велику кількість творів на філософські, історичні, політичні теми й приблизно стільки ж праць про перебудову суспільства, дві всесвітні історії, три книжки для дітей та автобіографію.

✦✦✦✦✦✦✦✦ ✦ *Літературознавчий коментар* ✦✦✦✦✦✦✦✦

Наукова фантастика — жанр художньої літератури, у якому зображено явища або речі, можливі в контексті розвитку сучасної науки. Автори в процесі їхнього художнього відтворення використовують наукові теорії або передбачення.

Головними складовими науково-фантастичного твору є незвичайний винахід (робот з емоціями людини, космічна станція) або відкриття (подорожі в часі, нове джерело енергії), вигадане місце дії (інша планета, паралельний світ), вигаданий суспільний устрій, живі істоти з інших планет тощо.

У БЕЗОДНІ

Оповідання

Лейтенант стояв перед сталевією кулею, пожовуючи соснову трісочку.

— Що Ви на це скажете, Стівенсе? — запитав він.

— Це ідея, — відповів Стівенс, хоч і не зовсім упевнено.

— А я думаю, кулю там розплющить, як млинець, — промовив лейтенант.

— Він, здається, усе добре розрахував, — проказав Стівенс так само байдуже.

— Але ж подумайте про тиск! — провадив лейтенант. — На морській поверхні він не дуже великий: чотирнадцять футів на квадратний дюйм. Та на глибині тридцять футів тиск уже вдвічі більший, на глибині шістдесят — утричі, на глибині дев'яносто — учетверо, на глибині дев'ятсот — у сорок разів, на глибині п'ять тисяч триста, тобто одна миля, це буде двісті сорок разів по чотирнадцять футів...

Виходить... Зараз полічу... П'ятнадцять центнерів, або півтори тонни. Півтори тонни на квадратний дюйм! А тут, де він хоче спускатися, глибина океану — п'ять миль. Сім із половиною тонн на квадратний дюйм!

— Звучить страшно, — мовив Стівенс. — Але сталь тут навдивовижу товста.

Лейтенант не відповів і знов узявся жувати свою трісочку. Вони розмовляли про величезну сталеву кулю, що мала діаметр майже дев'ять футів і була подібна до ядра якоїсь титанічної гармати. Вона була дбайливо встановлена у величезному гнізді, улаштованому в корпусі судна, а гігантські поперечки, по яких її мали спускати за борт, викликали цікавість у всіх справжніх моряків, які бачили цю кулю між лондонським портом і тропіком Козерога¹. У її сталеву стінку були вставлені два — один під одним — круглі ілюмінатори із страшенно грубим склом, й один із них, управлений у міцну сталеву раму, був задраєний не до кінця. Того ранку ці обидва моряки вперше зазирали до кулі. Усередині вся вона була обшита наповненими повітрям подушками, серед яких виднілися кнопки для керування нескладним механізмом. М'яка оббивка покривала все, навіть апарат Маєра, що мав поглинати вуглекислоту й постачати кисень людині, коли вона влізе крізь ілюмінатор у кулю й ілюмінатор задрають.

Внутрішня поверхня тут була обшита так ретельно, що кулею можна було б вистрелити з гармати без найменшого ризику для людини в ній. Такі застережні заходи були необхідні, оскільки незабаром до кулі справді мала сісти людина, і тоді ілюмінатори надійно загвинтять, кулю спустять за борт, і вона почне занурюватися дедалі глибше — на глибину п'ять миль, як і сказав лейтенант. Ця думка не давала йому спокою, за столом він тільки про це й розмовляв і навіть устиг усім надокучити. Користуючись тим, що Стівенс був на судні людиною новою, лейтенант знов і знов повертався до цієї теми.

— Мені здається, — казав він, — що скло під таким тиском просто ввігнеться всередину, випнеться та трісне. Дабре домігся того, що гірські породи під високим тиском починали розтікатися, як вода. Ви ще згадаєте мої слова...

— А якщо скло трісне, — озвався Стівенс, — що тоді?

— Вода ввірветься в кулю, як потік розплавленого заліза. Ви ніколи не опинялися під водяним струменем, що б'є під високим тиском? Це однаково, що випущена з гвинтівки куля. Вода його розплющить, вона рине йому в горло, у легені, ударить у вуха...

— Багата ж у Вас уява! — урвав його Стівенс, виразно побачивши перед собою цю картину.

— Я просто змальовую те, що неминуче має статися, — відказав лейтенант.

— А куля?

— Випустить кілька бульбашок і спокійнісінько ляже собі навіки-віків на мулистє дно. А в ній буде бідолаха Елстед, розвезений по своїх полопаних подушках, як масло по хлібові. — І він повторив останню свою фразу, ніби вона дуже йому сподобалася: — Як масло по хлібові.

¹ *Тропік Козерога, або Південний тропік*, — одна з п'яти основних паралелей, які позначають на мапах світу. Вона розташована на 23° 26' 15" на південь від екватора та позначає найпівденнішу широту, на якій сонце може з'являтися в zenіті. Це відбувається в полудень у день зимового сонцестояння, коли Південна півкуля найбільше обернена до Сонця.

— Милуєтесь іграшкою? — пролунав чийсь голос.

Позаду них стояв Елстед, одягнений, мов на весілля, — у білому костюмі. Очі його всміхалися з-під капелюха з широкими крисами. — Що це Ви там казали про хліб із маслом, Вейбрідже? Бурчите, як завжди, що в морських офіцерів занизька платня?.. Не мине й дня, і я вирушу в дорогу. Сьогодні треба поставити талі. Це чисте небо й легенькі брижі — саме те, що треба, щоб скинути за борт десяток тонн свинцю й заліза, чи не так?

— Для Вас це не має великого значення, — відповів Вейбрідж.

— Ну, звісно! На глибині сімдесят-вісімдесят футів — а я там буду секунд за десять — повний штіль, хай навіть угорі вітер надриває собі горло від виття, а хвилі піднімаються аж до хмар. Ні. Там, унизу...

Він пішов до борту, й обидва його співрозмовники рушили за ним. Усі троє сперлися на поручні й пильно задивилися в жовто-зелену воду.

— ...спокій, — завершив свою думку Елстед.

— А Ви цілком певні, що годинниковий механізм працюватиме справно? — спитав згодом Вейбрідж.

— Я перевіряв його тридцять разів, — відповів Елстед. — Мусить працювати справно.

— А якщо все ж таки відмовить?

— Як це відмовить?!

— А я б не спустився в цій клятій машині, — промовив Вейбрідж. — Нехай навіть мені давали б двадцять тисяч фунтів.

— Жартун Ви! — сказав Елстед.

— Мені й досі не зрозуміло, як Ви цією штукаю керуватимете, — промовив Стівенс.

— Спершу я влізу в неї, й ілюмінатор задрають, — відповів Елстед. — Потім я тричі ввімкну й вимкну світло — це означатиме, що все гаразд, — і мене піднімуть ось цим краном над кормою. Під кулею, як бачите, причеплені великі свинцеві грузила, а на верхньому — вал, на ньому шістсот футів міцної линви. Це все, чим грузила з'єднуються з кулею, якщо не брати до уваги талів, — їх переріжуть, коли кулю спустять. Ми вирішили взяти не дротяну кодолу, а звичайну линву — її легше перерізати, і вона краще спливає, а це має неабияке значення, самі побачите. У кожному із цих свинцевих грузил є отвір, крізь який пропущено залізну штангу, що виступає з обох боків на шість футів. Якщо по цій штанзі вдарити знизу, вона штовхне важіль, і він запустить годинниковий механізм поруч із валом, на який намотано линву. Ну, ось. Уся ця машинерія повільно спущена на воду, і талі перерізано. Куля тримається на поверхні, бо вона наповнена повітрям, а отже, легша за воду. Але свинцеві грузила падають прямо вниз, і линва розмотується. Коли вона розмотається вся, куля теж почне занурюватися — її потягне линва.

— Але навіщо линва? — запитав Стівенс. — Чому не прикріпити грузила просто до кулі?

— Щоб вона не розбилася там, унизу. Адже куля опускатиметься чимдалі швидше й кінець кінцем розвине страшенну швидкість. Без линви вона розлетиться на гамуз, коли вдариться в дно. Але грузила впадуть на дно перші, і в ту ж мить одразу дасться взнаки плавучість кулі. Вона занурюватиметься дедалі повільніше, потім зупиниться, а тоді знову почне спливати. Ось тоді й запрацює годинниковий

механізм. Тільки-но грузила вдаряться в морське дно, штанга дістане знизу поштовх, запустить годинниковий механізм, і линва почне знову намотуватися на вал. Мене притягне до морського дна. Там я пробуду з пів години. Увімкну електричне світло й вестиму спостереження. Згодом годинниковий механізм вивільнить ніж із пружиною, ніж переріже линву, і я стрімко, як газова бульбашка в содовій воді, випірну на поверхню. Сама линва допоможе мені спливати.

— А що як Ви вдаритесь об якесь судно? — запитав Вейбрідж.

— Не турбуйтеся. Я випірнатиму з такою швидкістю, що пронесуся крізь нього, як гарматне ядро! — відповів Елстед.

— А якщо у Ваш годинниковий механізм забереться, скажімо, якась спритна ракоподібна тварина?

— Це буде для мене запрошення побути там якомога довше, — сказав Елстед, повернувшись спиною до води й дивлячись на кулю.

Елстеда опустили за борт об одинадцятій годині. День був ясний, тихий, обрій ховався в серпанку. Електричне світло у верхньому ілюмінаторі весело мигнуло тричі. Тоді кулю почали поволі спускати на воду, й один із матросів, повиснувши на кормових ланцюгах, приготувався перетяти линву, якою свинцеві грузила були з'єднані з кулею. А куля, що на палубі здавалася такою великою, тепер, за кормою, мала зовсім крихітний вигляд. Вона трохи погойдувалася, і два її темні ілюмінатори, ніби вибалушені очі, вражено глипали на людей, які з'юрмилися біля поруччя.

— Цікаво, чи подобається Елстедові хитавиця? — промовив хтось.

— Ви готові? — співучим голосом запитав капітан.

— Готові, сер!

— Тоді пускайте!

Линву в ту ж мить перерізали, і велика хвиля перекотилася через кулю, що відразу стала безпорадною, аж смішною. Хтось помахав хустинкою, хтось невпевнено вигукнув: «Браво!» — а мічман неквапно лічив: «Вісім, дев'ять, десять!» Куля гойднулася ще раз, потім смикнулася, зняла фонтан бризок і вирівнялася.

Якусь мить вона здавалася нерухомою, потім раптом зменшилася, над нею зімкнулася вода, і крізь неї збільшену заломленням світла кулю стало видно невиразно. І не встигли на палубі порохувати до трьох, як вона зникла під водою. Десь далеко внизу, углибині, блимнув білий вогник, перетворився на іскру й погас. І зосталася тільки чорна глибін, звідки випливала акула.

Зненацька гвинт крейсера запрацював, вода захвилювалася, акули зникли в брижах, і потік піни ринув по кришталевій гладіні, що поглинула Елстеда.

— Що сталося? — запитав один матрос в іншого.

— Відходимо на кілька миль убік, щоб він не вдарився об нас, як випірне, — відповів інший матрос.

Корабель трохи проплив і знову зупинився. Майже всі вільні від служби спостерігали спокійні хвилі, у які щойно пірнула куля. Пів години тільки й розмов було, що про Елстеда. Грудневе сонце підбилося вже височенько, і стояла немилосердна спека.

— Там, унизу, йому буде холодно, — озвався Вейбрідж. — Кажуть, на певній глибині температура морської води завжди наближається до точки замерзання.

— Де він випірне? — спитав Стівенс. — Я загубив орієнтацію.

— Он у тому місці, — відповів капітан, який завжди пишався тим, що все знає. Він упевнено показував пальцем на південний схід. — Йому вже, здається, пора повертатися, — додав він. — Тридцять п'ять хвилин під водою!

— Скільки часу треба, щоб досягти морського дна? — запитав Стівенс.

— Коли глибина п'ять миль, а прискорення в нас два фути за секунду, то на це піде десь три чверті хвилини.

— Тоді він затримується, — сказав Вейбрідж.

— Так, — відповів капітан. — Думаю, ще кілька хвилин намотуватиметься линва.

— Я й забув, — сказав Вейбрідж, вочевидь, із полегкістю.

Почалося нестерпне чекання. Повільно проповзла хвилина, але ніщо не сколихувало лискучої поверхні. Матроси навперебій пояснювали один одному, що линва намотуватиметься досить довго. На снастях гронами висіли застигли в очікуванні люди.

— Спливай, Елстед! — розважливо крикнув старий матрос із волохатими грудьми, і решта підхопила його крик, немов перед початком вистави в театрі.

Капітан гнівно зиркнув на них.

— Правда, якщо прискорення менше, ніж два фути, — сказав він, — куля може й затриматися. У нас немає цілковитої певності, що із цифрами все гаразд. Я не так уже по-рабському вірю в розрахунки.

Стівенс кивнув головою. Кілька хвилин на містку всі мовчали. Нарешті Стівенс клацнув кришкою годинника.

Через двадцять одну хвилину, коли сонце досягло зеніту, вони все ще чекали, що куля спливе, і ніхто не наважився навіть прошепотіти, що надії вже немає. Перший цю думку висловив Вейбрідж. Він заговорив, коли пробіли вісім склянок.

— Я із самого початку мав сумнів щодо того скла, — несподівано промовив він до Стівенса.

— Боже! — вигукнув той. — Невже ви думаєте?..

— Гм!.. — багатозначно мовив Вейбрідж.

— Я й сам не дуже вірю в розрахунки, — із сумнівом озвався капітан. — Через це не зовсім іще втратив надію.

Була вже північ, а судно все кружляло навколо того місця, де опустилася куля, і білий промінь прожектора шастав по хвилях, то завмираючи на одному місці, то нетерпляче сягаючи вперед над водяною пустелею, що тьмяно мерехтіла під зорями.

— Якщо ілюмінатор не лопнув і не роздушив його, — сказав Вейбрідж, — то це ще гірше. Тоді, виходить, поламався годинниковий механізм, і тепер Елстед живий десь там, на глибині, за п'ять миль від нас, у темряві й холоді, замкнутий у тому своєму пузирі, там, куди ще не проникало світло й не заглядала людина відтоді, як створені води... У нього нічого їсти, він мучиться від голоду й спраги та із жахом думає про те, чи помре від голоду, чи задихнеться. Що ж із ним буде? Апарат Маєра, мабуть, скоро перестане працювати. На скільки часу він розрахований?..

— Господи Боже! — вигукнув Вейбрідж згодом. — Які ж ми нікчемні істоти! Які зухвалі дияволята! Там, унизу, цілі милі води, нічого, крім води, довкола нас безмежний простір, а над нами небо... Безодні!

Він простяг уперед руки, і ту ж мить білий промінчик нечутно ковзнув по небу, поплив повільніше, зупинився, став нерухомою цяточкою, немовби на небозводі

з'явилася нова зірка. Потім він опустився вниз і загубився серед колихких відображень зірок, у білому серпанку морського світіння.

Побачивши це, Вейбрідж так і завмер із простягнутою рукою і розкритим ротом. Потім стулив рот, знов його розкрив і нетерпляче замахав руками. А тоді обернувся, крикнув першому вахтовому:

— Елстед з'явився! — і кинувся до прожектора. — Я бачив кулю! — вигукнув він. — Там, з правого борту! Світло в ній ввімкнене, вона щойно вискочила з води. Посвітїть туди! Ми її побачимо, коли вона гойдатиметься на хвилях!

Але дослідника їм пощастило знайти аж на світанку. Судно мало не наштовнулося на нього. Кран повернули, і матроси в шлюпці прикріпили ланцюги до кулі. Коли її підняли на палубу, ілюмінатор відкрутили, і кілька чоловіків зазирали всередину, де було темно. (Електрична лампа, призначена для освітлення води довкола, була повністю ізольована від головної камери.)

Усередині кулі було дуже гаряче, і гума на краях ілюмінатора розм'якла. Усі запитання залишалися без відповіді, у камері було тихо. Елстед лежав нерухомо, скоцюрбившись на дні. Судновий лікар поліз у кулю, підняв Елстеда й подав його матросам. У першу хвилину важко було сказати, живий він чи помер. Обличчя його в жовтуватому світлі корабельних ламп блищало від поту. Елстеда віднесли до каюти.

Невдовзі з'ясувалося, що він живий, але перебуває в стані цілковитого нервового виснаження, до того ж усе його тіло було в синцях від тяжких ударів. Кілька днів він мусив пролежати нерухомо. Минув тиждень, перш ніж Елстед зміг розповісти про свої пригоди.

Як тільки до нього повернулася здатність розмовляти, він заявив, що має намір спуститися на дно знову.

— Треба змінити конструкцію кулі, — сказав Елстед, — щоб у разі потреби можна було відчепити линву, ось і все.

Пригоди він зазнав просто неймовірної.

— Ви думали, я там нічого не знайду, крім мулу, — сказав він. — Ви сміялися з моїх досліджень, а я відкрив новий світ!

Елстед говорив плутано, раз у раз забігаючи вперед, отоже переказати цю історію його власними словами неможливо. І все ж таки спробуємо розповісти про все, що він пережив.

Спочатку, казав він, справи йшли дуже кепсько. Поки розмотувалася линва, кулю весь час кидало з боку в бік. Елстед відчував себе якимсь жабеням, посадженим у футбольний м'яч. Він не бачив нічого, крім крана й неба над головою та часом — людей, які стояли край борту. Годі було вгадати, у який бік гойднеться куля в наступну мить. Елстедові ноги раптом опинялися вгорі, він пробував ступити крок, але відразу падав униз головою, а тоді гойдався, б'ючись об стінки. Апарат якоїсь іншої форми був би, звичайно, зручніший, ніж куля, але не витримав би величезного тиску в морських глибинах.

Зненацька хитавиця припинилася, куля вирівнялася, й Елстед, підвішений, побачив за ілюмінатором зеленувато-голубу воду, тьмяне світло, що сочилося згори, і зграйку крихітних істот, що поспішали, як йому здалося, до світла. Поки він дивився, ставало дедалі темніше, і вгорі вода зробилася темною, як небо опівночі, тільки зеленішою, а внизу — зовсім чорною. А невеличкі прозорі

істоти почали ледь помітно світитись і шмигали повз ілюмінатор зеленуватими змійками.

А оте відчуття, ніби провалюєшся! Елстед пригадав тоді ту хвилину, коли вперше в житті спускався в ліфті, тільки тепер відчуття тривало довше. Спробуйте уявити собі, що це таке! Аж тоді й тільки тоді він гірко пошкодував, що зважився сісти в цю кулю. Небезпеку, яка йому загрожувала, він побачив у зовсім новому світлі. Згадав про величезних каракатиць, що живуть, як відомо, у середніх водних шарах, про цих тварюк, що їх іноді знаходять напівперетравленими в шлунках китів, а часом вони плавають на воді, дохлі й обгризені рибами. Що коли таке чудовисько схопиться за линву й не відпустить? А чи годинниковий механізм справді перевірено добре?

Та хотів він тепер опускатися вниз чи підніматися вгору — це не мало вже аніякісінького значення.

Через п'ятдесят секунд за ілюмінаторами стало поночі, тільки промінь лампи раз у раз вихоплював із п'ятки якусь рибину чи предмет, що тонув. Але все це швидко пролітало повз ілюмінатори, й Елстед не встигав розгледіти, що саме то було. Один раз йому здалося, ніби він побачив акулу. А потім куля почала нагріватися внаслідок тертя об воду. Цю небезпеку вони, здається, свого часу випустили з уваги.

Спершу Елстед завважив, що геть упрів, тоді почув під ногами шипіння, яке ставало чимдалі гучнішим, і побачив за шибкою силу-силенну дрібних, дуже дрібних бульбашок, що віялом злітали вгору. Пара! Він помацав скло — воно було гаряче. Тоді ввімкнув тьмяну лампочку, яка освітлювала кулю всередині, поглянув на обшитий повстиною годинник поруч із кнопками й побачив, що спускається вже дві хвилини. Йому спало на думку, що скло може тріснути від різниці температур (він знав: на глибині температура води наближається до нуля).

Згодом підлогу наче притисло до його ніг, рій бульбашок за ілюмінатором почав рідшати, а шипіння трохи стихилося. Кулю легенько хитнуло. Шибка не тріснула, не прогнулася, й Елстед зрозумів, що небезпеки, пов'язані принаймні із зануренням, позаду.

Ще хвилина чи десь так — і він буде на дні цієї безодні. Елстед згадав про Стівенсона, і про Вейбріджа, і про всіх, хто zostався на судні, відділений від нього п'ятимильною товщею води. До них було далі, ніж найвищим хмарам до землі. Він уявив собі, як вони повільно крейсують там, нагорі, дивляться вниз і думають, що з ним.

Елстед поглянув на ілюмінатор. Бульбашок уже не було, шипіння стихло. За шибкою стояла густа темінь, мов чорний оксамит, і тільки там, де воду протинав промінь від лампи, було видно, що вона жовто-зеленого кольору. Потім повз ілюмінатор вервечкою пропливли три якихось істоти — він розгледів тільки їхні вогненні обриси. Чи були вони маленькі, чи тільки такими здавалися на відстані, Елстед не міг сказати.

Ті істоти були окреслені блакитним світлом, майже таким самим яскравим, як вогні рибальського човна, і складалося враження, ніби те світло курилося, а вздовж усього тіла істот тяглися світлові цятки, немовби ілюмінатори на судні, їхня фосфоресценція, здавалося, тьмяніла в міру того, як вони наближалися до освітленого ілюмінатора в кулі. Незабаром Елстед розгледів, що це рибки якоїсь дивної породи — з величезною головою, лупатими очима, а тіло в них до хвоста

помалу звужувалося. Очі їхні були звернені до нього, й Елстед подумав, що вони супроводжували його весь час, поки він спускався. Їх, певно, приваблювало світло.

Тим часом істот ставало чимдалі більше. Спустившись іще глибше, Елстед помітив, що вода світлішає, а в промені світла кружляють дрібні цяточки — як мошка на сонці. То були, мабуть, часточки мулу чи твані, що піднялися з дна, коли, впали свинцеві грузила.

Досягнувши дна, Елстед опинився в густому білому тумані, і промінь лампи проникав у нього всього-на-всього на ярдів п'ять-шість. Минуло кілька хвилин, поки ця каламуть трохи осіла. Тоді при світлі від лампи в хиткому мерехтінні далекого табунця риб він побачив під густим покривом чорної води хвилясті лінії сірувато-білого мулистого дна та сплутані кущі морських лілій, які жадібно ворушили своїми щупальцями.

Далі виднілися вишукані, прозорі обриси гігантських губок. На дні валялося багато колючих, приплюснутих пучків, яскраво-лілових і чорних — мабуть, якийсь різновид морського їжака, — а через смугу світла поволі, залишаючи після себе глибокі борозни, проповзали маленькі створіння, одні вирячкуваті, інші сліпі — ці чимось нагадували омарів і стоніг.

Раптом рій дрібних рибок звернув зі свого шляху й налетів на кулю, немов згрят горобців. Вони промайнули, наче мерехтливі сніжинки, і тоді Елстед угледів, що до кулі наближається якась уже більша істота.

Спочатку він тільки невиразно розрізняв постать, яка повільно рухалася та здалеку нагадувала людину. Потім те створіння ввійшло в смужку світла й зупинилося, примруживши очі. Глибоко вражений, Елстед не зводив із нього погляду.

Це була якась незвичайна хребетна тварина, її темно-лілова голова трохи нагадувала голову хамелеона, але в неї був такий високий лоб і такий величезний череп, яких у плазунів не буває. До того ж у неї була голова, і це робило її надивовижку схожою на людину.

Т. Глебова. Ілюстрація до оповідання Г. Веллса «У безодні». 1939 р.

Двоє великих банькатих очей вилазили з орбіт, як у хамелеона, а під вузькими ніздрями був широченний, із цупкими губами жаб'ячий рот. Там, де мали бути вуха, виднілися широкі зяброві отвори, і з них тяглися кристалі куцки коралово-червоних ниток, подібних до дерево-подібних зябер молодих скатів чи акул.

І все ж таки найбільше вражало не це, а майже нелюдське обличчя. Невідома істота ступала на двох ногах, її майже кулясте тіло спиралося на триніжок, що складався з двох жаб'ячих лап і довгого товстого хвоста, а передні кінцівки — така сама карикатура на людські руки, як і жаб'ячі лапи, — тримали довгий кістяний держак із мідним наконечником. Істота була двобарвна: голова, руки та ноги лілові, а шкіра, що висіла вільно, як одежа, — перлово-сіра.

Засліплена світлом, істота стояла й не рухалася.

Нарешті цей невідомий мешканець підводної безодні закліпав, розплющив очі й, прикривши їх вільною рукою, роззявив рота та видав гучний, майже розбірливий крик, що проник навіть крізь сталеві стінки й м'яку обшивку кулі. Як можна кричати, не маючи легенів, Елстед не намагався пояснити. Потім та істота рушила геть від смужки світла в таємничий морок, й Елстед швидше відчув, ніж побачив, що вона простує до нього. Вирішивши, що її приваблює світло, Елстед вимкнув струм. Ще хвиля — і щось м'яко торкнулося сталі, і куля похитнулася.

Потім крик повторився, і йому, здавалося, відповіла далека луна. Ще один поштовх — і куля загойдалася, б'ючись об вал, на який була намотана линва. Стоячи в темряві, Елстед вдивлявся у вічну ніч безодні й згодом побачив удалині ще людиноподібних постатей, які, тьмяно фосфоресцюючи, поспішали до нього.

Елстед, ледве усвідомлюючи, що робить, заходився мацати по стінці своєї хисткої в'язниці, шукаючи вимикач зовнішньої лампи, і ненароком увімкнув внутрішню лампочку. Куля здригнулася — й Елстед упав. Почулися крики, що ніби виражали подив. Елстед звівся на ноги й побачив у нижньому ілюмінаторі дві пари очей, у яких відбивалося світло.

Наступної миті невидимі руки заходилися люто бити по сталевій оболонці кулі, й Елстед почув жахливий у його становищі звук: міцні удари по металевому корпусі годинникового механізму! Тепер він не на жарт перелякався: адже якщо ці страховидла пошкодять механізм, йому звідси вже не вибратися! Не встиг Елстед подумати про це, як кулю знову смикнуло, і підлогу із силою притисло до його ніг. Він вимкнув лампочку всередині й увімкнув яскраве світло зовнішньої лампи. Морське дно й людиноподібні істоти зникли, за ілюмінатором мигнули кілька рибин, що гналися одна за одною.

Елстед одразу подумав, що ці дивні мешканці морських глибин перервали линву й тепер він утече від них. Він піднімався дедалі швидше, але потім куля враз зупинилася, й Елстед ударився головою в м'яку стелю своєї в'язниці. Він був такий вражений, що добрих пів хвилини не міг нічого втямити.

Потім відчув, як куля поволі обертається, похитується, і йому здалося, ніби її тягнуть кудись убік. Скорчившись біля ілюмінаторів, Елстед зумів повернути кулю ілюмінаторами вниз, але побачив тільки тьмяне світло від лампи, спрямоване в порожнечу, і морок. Йому спало на думку, що він побачить більше, коли вимкне лампу й дасть очам призвичаїтися до темряви.

Так воно й сталося. Через кілька хвилин оксамитовий морок перетворився на прозору млу, і тоді він розгледів постаті, що рухалися вниз, — далекі, туманні, мов зодіакальне світло літнього вечора в Англії. Елстед здогадався, що невідомі створіння відрізали линву й тепер пересуваються по морському дну, тягнучи його за собою.

Згодом попереду, над хвилястою підводною рівниною, він побачив бліду заграву, що простилалася ліворуч і праворуч, скільки йому давав змогу бачити невеликий ілюмінатор. У той бік і тягли кулю, як робітники тягнуть із поля до міста аеростат. Куля пливла дуже повільно, і так само повільно тьмяве сяєво набувало чіткіших обрисів.

Була майже п'ята година, коли Елстед опинився над світловою зоною і зміг розрізнити щось на зразок облич і споруд, що стояли довкола великої будівлі без даху, яка нагадувала руїни давнього абатства. Унизу ніби лежала розгорнена карта. Усі будинки мали стіни без дахів, й оскільки складені вони були, як Елстед

роздивився потім, із фосфоресцентних кісток, то здавалося, ніби ці стіни зведені із затонулого місячного саява.

У проміжках між цими незвичайними спорудами простягали свої хисткі щупальці й погойдувалися деревоподібні морські лілії, а високі стрункі губки виростали, немов скляні мінарети, із світляної мли цього міста. На відкритих площах Елстед помітив невиразний рух, ніби там юрмилися люди, але він був надто високо, щоб розгледіти в тих юрмах окремі людські постаті.

Потім його почали поволі підтягати вниз, і згодом він зміг роздивитися місто краще. Він побачив, що ряди примарних споруд обрамлені якимись круглими предметами, а потім розгледів на великих відкритих площах кілька підвищень, подібних до засмоктаних мулом корпусів суден.

Повільно й неухильно вони тягли його вниз, і предмети під ним ставали яснішими й виразнішими. Елстед збагнув, що його підтягують до великої будівлі посеред міста; час від часу він пильно вдивлявся в гурт людиноподібних створінь, які смикали за лину. Він із подивом помітив, що снасті одного із суден — це вони становили таку прикметну ознаку цього міста — усіяні істотами, які позадирали до нього голови й розмахували своїми руками-лапами. Потім за ілюмінаторами нечутно виростили стіни великої будівлі та сховали за собою місто.

Але побачили ви б ті стіни! Вони були з просочених водою балок, сплутаного кабеля, шматків заліза та міді, з людських кісток і черепів! А черепи були розташовані по всій будівлі — зигзагами, спіралями, вигадливими візерунками. Сила-силенна дрібних сріблястих рибок, граючись, ховалися в них і випливали з очних ямок.

Зненацька Елстед почув слабкі крики та звуки, що нагадували гучний поклик мисливського рога. Потім усе це змінилося якимось дивовижним співом. Куля пропливала повз величезні стрілочасті вікна, у яких Елстед невиразно розгледів гурти цих небачених, схожих на привиди істот, що видивлялися на нього. Нарешті куля опустилася на щось подібне до вітваря посеред будівлі.

Тепер Елстед знову міг добре роздивитися цих дивних мешканців безодні. На свій подив, він завважив, що вони падають перед його кулею ницьма — усі, крім одного, одягненого у своєрідний одяг із лапатої луски та з блискучою діадемою на голові. Цей стояв нерухомо й то ротуляв, то стуляв свій жаб'ячий рот, ніби керував хором.

Елстедові спало на думку ввімкнути свою лампочку знову, і тепер усім мешканцям безодні стало його видно, а самі вони зчезли в півночі. І вмить спів урвався, почувлися безладні крики, й Елстед, прагнучи знову побачити ті чудернацькі створіння, вимкнув світло та зник з їхніх очей. Та спершу він був надто засліплений, щоб роздивитися, що вони роблять, а коли нарешті побачив їх, вони знову стояли навколішках. І так вони схилялися перед ним цілих три години.

Елстед з усіма подробицями розповідав про те незвичайне місто та його мешканців, про місто вічної ночі, де ніколи не бачили сонця, місяця й зірок, зеленої рослинності та живих істот, що дихають повітрям, де не знають ні вогню, ні світла, крім фосфоричного світіння кісток і самих мешканців.

Та хоч яка дивовижна його розповідь, але ще дивовижнішим було те, що такі видатні вчені, як Адамс і Дженкінс, не знайшли в ній нічого неймовірного. Вони цілком допускають гіпотезу, що на великих морських глибинах живуть розумні хребетні із зябрами, і ми про них нічого не знаємо, одне слово, істоти, що призви-

чаїлися до низької температури та величезного тиску; тіло в них має таку велику густину, що вони не можуть спливати на поверхню ні живі, ні мертві, — такі самі нащадки великої Тіріоморфи доби Нового Червоного Піщаника, як і ми.

А нас вони, мабуть, знають як незвичайних істот-метеорів, що час від часу падають мертві з таємничого мороку їхніх водяних небес. І не тільки ми, але й наші судна, наші метали, наші речі сиплються на них із мороку. Іноді предмети, що тонуть, калічать їх і вбивають, немовби за вироком якихось невидимих вищих сил; а іноді падають предмети надзвичайно рідкісні, або корисні, або такі, що своєю формою надихають їх на власну творчість. Можливо, їхня поведінка, коли вони бачать живу людину, стане нам зрозумілішою, якщо уявити собі, як сприйняли б дикуни появу серед них блискучої істоти, яка спустилася з неба.

Потроху Елстед, мабуть, розповів офіцерам «Птармігана» про всі подробиці свого дивного дванадцятигодинного перебування в безодні. Добре відомо також, що він хотів записати все це, але так і не записав. І нам, на жаль, довелося збирати суперечливі уривки його історії, слухаючи розповіді капітана Сіммонса, Вейбріджа, Стівенса, Лінді й інших.

Ми бачимо все це невиразно, мовби клаптями: величезна примарна будівля, навколішках стоять захоплені співом людиноподібні істоти з темними головами хамелеонів, їхній одяг тьмяно світиться... Й Елстед — він знов увімкнув світло, марно намагається пояснити їм, що треба відпустити лінву, на якій тримається куля...

Час минав, й Елстед, поглянувши на годинник, із жахом побачив, що кисню йому вистачить тільки на чотири години. Але співи на його честь невблаганно тривали, немовби славлячи наближення його смерті.

Як він звільнився, Елстед і сам не знав. Та якщо судити із шматка, що теліпався на кулі, лінва перетерлась об край вітваря. Одне слово, куля зненацька хитнулася — й Елстед полетів угору, геть від світу цих істот, так ніби якийсь небожитель в ефірному одянні полинув би крізь нашу земну атмосферу назад до свого рідного ефіру. Куля, мабуть, зникла з їхніх очей, мов бульбашка кисню. І це вознесіння, певно, дуже їх вразило.

Угору куля мчала ще швидше, ніж спускалася в безодню, коли її тягли за собою свинцеві грузила. Вона дуже розігрілася, спливала ілюмінаторами догори, й Елстед пригадував вир бульбашок, що пінився за шибками. Потім у голові в нього наче закрутилося величезне колесо, м'які стінки почали обертатися, і він знепритомнів. Далі Елстед пам'ятав тільки, як прийшов у себе в каюті до тями й почув голос лікаря.

Ось вам суть незвичайної історії, що її уривками розповів Елстед офіцерам на борту «Птармігана». Він пообіцяв записати все це пізніше. Дослідник думав тільки про те, щоб удосконалити свій апарат, що він і зробив у Ріо.

Залишається лише додати, що 2 лютого 1886 року він удруге спустився в безодню. Про те, що з ним там сталося, ми, очевидно, ніколи не довідаємося. Елстед не повернувся. Цілих два тижні «Птарміган» марно плавав навколо того місця, де він занурився. Потім судно повернулося до Ріо, й Елстедовим друзям сповістили телеграмою про його загибель. Такі справи нині. Але я не маю сумніву, що будуть зроблені нові спроби перевірити цю дивовижну розповідь про досі невідомі міста в океанських глибинах.

(Переклад О. Логвиненка)

Запитання та завдання

1. Про що ведуть розмову лейтенант Вейбрідж і Стівенс на початку оповідання? Яка подія їх схвилювала?
2. Яке призначення мала металева куля, яку вона розглядали? Що привернуло вашу увагу в цьому описі?
3. Яка небезпека, на думку Стівенса та Вейбріджа, чекала на сміливця, який би наважився спуститися в цій кулі під воду?
4. Який план мав Елстед? Як він реагував на перестороги друзів? Чи ретельно підготувався до занурення під воду?
5. Як відбувалося занурення під воду? Чому чекання друзів на повернення Елстеда автор називає *нестерпним*?
6. Чому Елстед не відмовився від своїх намірів? Чи він знав, що може не повернутися?
7. Як ви ставитеся до Елстеда? Що вам подобається в цій людині?

8. У якому стані друзі знаходять Елстеда? Як він описує світ, у якому опинився? Кого він зустрів під водою? Яке враження це на нього справило? Як передає його емоції автор?
9. Прокоментуйте фінал оповідання. Чому автор без будь-яких емоцій описує загибель Елстеда, сподіваючись на подальші дослідження морської безодні.

10. Роздивіться світлину Маріанської западини. Які емоції у вас вона викликає? Підготуйте електронну презентацію «Таємниці Маріанської западини».

Маріанська западина

11. Письмово прокоментуйте слова Вейбріджа: *«Які ж ми нікчемні істоти! Які зухвалі дияволята! Там, унизу, цілі милі води, нічого, крім води, довкола нас безмежний простір, а над нами небо... Безодні!»*
12. Чи доводилося вам пірнати з маскою? Які були ваші враження? Опишіть їх.

ЯК МОЯ МАТУСЯ СХОДИЛА НА ПІК СМЕРТІ

Оповідання

Розповідаючи про свій перший аероплан і польоти на ньому, я, здається, уже згадував, що в Арозі я поставив своєрідний рекорд: за три дні тричі падав у льодо-

викові розколини. Було це ще до того, як зі мною пішла в гори моя матуся. Коли вона приїхала, я зразу помітив, що вигляд у неї стривожений, стомлений, навіть змучений. І ось, щоб звільнити її від готельної метушні та надокучливих пліток, я спакував два ранці й вирушив із нею на північ у тривалу, веселу й оздоровчу прогулянку. Однак поблизу Снійоха вона натерла на нозі пухир, і нам довелося зупинитись у готелі «Магенруе». Матуся хотіла йти далі, навіть із пухирем на нозі, — мені зрону не випадало бачити такої мужньої людини, — проте я заявив: «Ні! Тут альпіністський готель, і мене цілком улаштовує це життя між небом і землею. Ти сидітимеш на терасі й дивитимешся в підзорну трубу, а я тим часом трохи поблукаю по вершинах».

— Гляди мені, щоб нічого не сталося! — наказала вона.

— Обіцяти не можу, матусю, — відповідаю, — але я весь час пам'ятатиму, що я — єдиний у тебе син.

І я вирушив у мандри...

Ох, не хочеться про це згадувати, але вже через два дні я пересварився з усіма альпіністами в готелі. Вони просто не могли мене терпіти. Їх дратувала моя шия з випнутим борлаком (у більшості з них голова була просто на плечах), моя манера триматись і задирати свій авіаторський ніс аж до гірських вершин. Дратувало їх те, що я вегетаріанець, але анітрохи від цього не страждаю. А ще їх дратував мій костюм із грубої саржі, тобто поєднання в ньому кольорів — зеленого та жовтогогарячого. Самі вони були якісь безвиразні — з тієї породи людей, котрих я називаю *книжними хробаками*. Такі, розумієте, обачні, правильні, і всі переважно з Оксфорда. Вони й у гори лізли так уже обережненько, ніби несли на собі повні ранці яєць. А вигляд у кожного глибокодумний, куди твоє діло, і хоч би що в нього запитай, він покиває головою та відповідь щоразу те саме: «О, це досить ризиковано!» Порад провідників і всіляких там інструкцій вони дотримувалися дуже чітко, а класифікували один одного за кількістю сходжень: у того це, мовляв, дев'яте, у цього — десяте, і так далі. А я був новак і мав лише помовчувати. Тільки ж вони не на того натрапили! (...)

Я чекав нагоди вставити своє слово й трішки пополоскати їм мізки, бо вони геть забули про свою звичну стриманість і відверто виказували мені свою неприязнь.

— А знаєте, друзі, — озвався я, — надто вже серйозно ви ставитеся до цих клятих гір. Вони люблять устругнути штуку, це правда, але й вам треба показати їм, що ви люди теж із гумором.

А вони скося позирають на мене й мовчать.

— Теж мені велика радість — повзати отак по горах! Колишній альпінізм залишив скелелазам у спадок не тільки альпенштоки та мотуз'яні драбини, але і якусь дивну безтурботність. Ось як я розумію альпінізм.

— Ви — це не ми! — озвався червонопикий тип, уся шкіра в якого лисніла від пухирів і лущилася.

У його словах я почув неприховане бажання знищити мене.

— О, у цьому немає сумніву, — спокійно промовив я (...).

— Коли Ви матимете хоч якийсь досвід, тоді у Вас буде правильне уявлення про все це, — сказав інший альпініст, старкуватий молодик із сивою борідкою.

— А я ще зрону нічого не навчався на досвіді, — відповів я.

— Воно й видно! — підпрягся ще один.

Тепер хід був мій. Я був саме втілення спокою.

— Я маю намір ще підкорити пік Смерті, перше ніж спускатися вниз, — заявив я, і всім їм аж роти заціпило.

— І коли ж Ви збираєтесь униз?

— Та десь через тиждень, — спокійно відповів я.

— Але ж таке сходження не для того, хто в горах уперше! — не змовчав шолудивий.

— А Вам братися за це діло й поготів не варто, — докинув ще один.

— З Вами не піде жодний провідник!

— Безглузда витівка!

— Пуста похвальба!

— Хотів би я на це поглянути!

Я дав їм кілька хвилин покипіти, а коли вони трохи охололи, роздумливо промовив:

— Візьму я, мабуть, із собою матусю. Вона в мене невеличка, дай їй Боже здоров'я, зате ж яка загартована!

З моєї погано прихованої усмішки вони зрозуміли, що наша суперечка завершилася внічию. Хтось із них іще щось промимрив, але тим вони мусили й задовольнитися. І забубоніли про щось своє, відверто мене ігноруючи. А мій намір після цього став іще твердіший. Коли треба довести, що я не боягуз, із пантелику мене ніхто не зіб'є. І ось я вирішив, що матуся неодмінно піде зі мною на пік Смерті, куди не доповзала й половина отих напиндючених мудрагелів, — хай навіть у цій спробі я загину чи осиротію.

І я сказав їй про це вже на другий день. Вона саме сиділа на терасі в шезлонгу, загорнувшись у гору пледів, і милувалася гірськими вершинами.

— Затишно? — спитав я.

— Дуже, — відповіла вона.

— Відпочиваєш?

— Тут так добре!

Я підійшов до поручнів тераси.

— Бачиш он ту вершину, матусю!

Не розплющуючи очей, вона щасливо всміхнулася та кивнула головою.

— То пік Смерті. Післязавтра нам із тобою треба буде вийти на нього.

Вона трохи розплющила очі.

— Схил там, любий, мабуть, крутий? — запитала матуся.

— Я все підготую, — відповів я, а вона всміхнулася на знак згоди й знову заплющила очі.

— Як тільки будеш готовий, зразу й вирушимо, — промовила матуся.

Того ж дня я спустився пополудні в долину й поїхав до Даксдама, щоб придбати спорядження й найняти провідників і носіїв. А назавтра вже цілий день тренувався — ходив по горах і льодовиках, що були над нашим готелем. Авторитету це мені, правда, не додало. Двічі я там послизнувся. Першого разу впав у розколину (чого й прагнув), і три альпіністи, які саме йшли на Кіндершпіц, понад годину виловлювали мене звідти. На другий раз сам утримався, але випустив кригуруб на голови людей, що піднімалися до льодовика Гампі. Кригуруб

Маттерхорн (Швейцарські Альпи)

чудом нікого не зачепив, але вони зчинили такий гвалт, ніби я повибивав мізки всій групі. Почули б ви, як вони висловлювалися, і три жінки, що йшли з ними, до речі, теж!

А на другий день альпіністи зібралися та вирішили гуртом завадити нам виступити в похід. Вони нацькували на нас хазяїна готелю, умовляли й так і сяк матусю та на всі заставки паплюжили двох моїх провідників. А брат хазяїна навіть виявився затягим ворогом моїх людей.

— Два роки тому, — повідомив він, — вони загубили тут одного чоловіка.

— Добре, хоч не двох! — кинув я.

Мій жарт збив його з пантелику й застряг у нього в голові, як риб'яча кістка в горлі, — англійський гумор до цього чоловіка просто не доходив.

Тоді прибіг отой шолудивий і заходився перебирати наше спорядження. І все питає:

— А це ви взяли?.. А це?..

— Принаймні про дві речі ми не забули, — заявив я, безсоромно розглядаючи його ніс. — Про вуалетку й вазелін.

Ще й тепер пригадую, як ми виступали в похід. Десь за футів двісті над нами було міжгір'я, а сам готель з його вивіскою та вікнами, — він стояв на широченному голому плоскогір'ї, від якого нам було на добру тисячу футів ближче до західного відрога гірського масиву, — вимальовувався на тлі горбкуватої, помережаної зеленими прожилками скелі, укритої тут і там латками снігу й темними смужками рододендронів. Перед нами бігла, звиваючись між валунами, дорога — то вниз до камінців, викладених через гірський потік, то вгору, на його другий бік, до льодовика Магенруе, звідки ми мали піднятися на скелі ліворуч, а тоді піти по глетчеру¹ до виступів на прямовисному західному схилі.

Пора була рання, сонце ще тільки сходило, і далина перед нами була повита холодним блакитним серпанком. Усі мешканці готелю повилазили з ліжок, щоб подивитися на це видовище, і тепер стояли мовчазним гуртом (дехто тільки сяк-

¹ *Глетчер* (англ. *glacier*) — льодовик.

так прикривши тіло) і спостерігали наш вихід. Останні слова, які долетіли до мене, були:

— Нічого в них не вийде, вони повернуться!

— Звичайно, ми повернемося! — гукнув я. — Можете за нас не хвилюватися!

І ми вирушили в дорогу — спокійно, неквапно, спершу через гірський потік, а тоді все вгору й угору до засніжених схилів і льодовикових виступів Піка смерті. Пригадую: якийсь час ми йшли й мовчали, а потім раптово, коли все довкола заіскрилося в промінні вранішнього сонця, розмова ніби відтанула та полилася струмком.

Серед наших речей було кілька таких, котрих я не хотів показувати моїм колегам-альпіністам, і тому не став пояснювати, навіщо найняв п'ятьох носіїв, хоча багажу було менше, ніж на трьох. Та коли ми підійшли до глетчера, я вирішив трохи відкрити свої карти й дістав міцний мотузяний гамак. Ми поклали в нього матусю, добре закутали її пледом та обмотали його кількома стрічками. Потім стали вервечкою і зв'язалися вірвовкою: я — передостанній, попереду й позаду мене провідники, а посередині матуся — її несли двоє носіїв. Я пропустив альпеншток крізь дві дірки, зроблені під ранцем у плечах куртки, і завдяки цьому моя постать стала подібною до літери Т. І тепер, коли я падав у льодовикову розколину, — а я рідко яку з них пропускав, — то застрягав у ній і легко вибирався нагору, щойно натягувалася вірвовка. Одне слово, коли не брати до уваги кількох несподіваних посмиків, які так потішили мою матусю, то поки що все йшло гладенько.

І ось ми вже на другому березі, перед нами гірський схил, і долати його треба з розумом. Звідси нам треба було дертися по виступах, які нам подарувала природа. І тут моя матуся виявилася просто знахідкою. Ми перекинули її через широченну ущелину — одну з тих, які відділяють скелю від глетчера (не пригадую вже, як їх називають по-науковому), — розпакували, і тепер, коли підходили до наступного виступу, два мої провідники брали її і вмить закидали на нього — добре, що матуся була як пір'їнка. Потім вона подавала звідти ногу першому з нас, а той хапався за неї і підтягався нагору. Матуся щоразу казала, що ми відірвемо їй ногу; ми обоє до упаду реготали, і вся група мусила спинятися та чекати, поки ми вгамуємося.

А загалом це був досить стомливий відтинок нашого маршруту. Через добрих дві години ми дісталися на самісінький гребінь гори.

— Униз іти буде важче, — попередив нас старший провідник.

Я вперше озирнувся назад, і в мене, сказати по щирості, запаморочилася голова.

Переді мною лежав льодовик, нібито й не дуже великий, але між ним і скелями зяяло чорне провалля!

Якийсь час ми піднімалися скелястим хребтом спокійно, без пригод. Правда, розбурчався один із носіїв — йому потрапив у ногу камінець, що спорснув з-під мене.

— Воєнний інцидент! — пожартував я, але йому, видно, було не до жартів, і хоча другий камінець із-під моїх ніг у нього й не поцілів, він уже просто заголосив.

Однак я не зрозумів з його голосіння жодного слова, хоча він був певен, що висловлюється по-німецькому.

— Він каже, що ти міг його вбити, — пояснила мені матуся.

— «Люди кажуть... Що ж, хай кажуть!..» — продекламував я у відповідь.

Я запропонував відпочити й підкріпитися, але старший провідник мою ідею відхилив. Мовляв, ми вже й так згаяли багато часу, а спускатися другим схилом у сонячну погоду небезпечно — може статися сніговий обвал. І ми пішли далі. Коли завертали на другий бік гори, я озирнувся та глянув на наш готель — він скидався звідси на цятку неправильної форми — ще й показав чи то ніс, чи то дулю тим, хто міг дивитися на нас знизу в підзорну трубу.

І все ж таки сніговий обвал ми спричинили. Провідник, котрий ішов позаду, заходився на повний голос проказувати молитви, хоча на нас самих упало всього-на-всього кілька снігових грудок. Основна маса лавини шугонула за кілька ярдів збоку. Ми в ту мить стояли на виступі вище від неї, а доти й потім просувалися по східцях, що їх вирубував у льоду передній провідник і вирівнювали носії. Сніговий обвал, треба сказати, найдужче вражає своїми провісниками: угорі раптом піднімається страшенний гуркіт, що моторошним гулом відлунює в синіх глибинах урвищ, а коли снігова верства починає сповзати, ефект уже, вочевидь, не той — летять собі брили, завбільшки майже з людський зріст, та й годі.

— Живі? — запитав провідник.

— І навіть веселі! — відгукнувся я.

— Любий, — озвалася матуся, — сподіваюся, тут не дуже небезпечно?

— Не більше, ніж на Трафальгар-сквер, — відповів я. — Ану, матусю, гоп!

І вона на диво спритно скочила вгору.

Протилежним схилом ми дісталися нарешті до майданчика, укритого щільно злежаним снігом. Тут можна було зупинитися та підкріпитися. Ох, як же ми з матусею були раді перепочити й поїсти! На жаль, наші взаємини з провідниками й носіями тут іще більше ускладнилися. Я їх трохи подратував своїми жартами ще тоді, як падало каміння, а тепер вони зняли страшенну бучу, коли замість звичайного коньяку ми запропонували їм безалкогольний імбирний напій.

— Та ви хоч скуштуйте! — умовляли ми їх.

— І в рот не візьмемо! — відповідали вони.

Якийсь час тут, високо під хмарами, у розрідженому гірському повітрі точилася химерна суперечка про цінність харчів і переваги бутербродів із горіховою пастою. Наші супутники були з числа тих диваків, що вперто тримаються за шкідливу їжу. (...) Ви б, мабуть, і самі подумали, що люди, котрі цілий вік живуть серед незайманої природи, віддадуть перевагу натуральним продуктам (...) Якби ж то! Вони аж тремтіли за плодами розбещеної цивілізації! А коли я спробував щось сказати про те, яка корисна джерельна вода, один із носіїв дуже промовисто сплюнув у провалля. Від цієї хвилини загладити наш конфлікт стало неможливо.

Десь о пів на дванадцять ми рушили далі — після марної спроби старшого провідника вмовити нас повернутися назад. Невдовзі ми підійшли до найважчого, мабуть, місця в сходженні на пік Смерті — вузького крайку, що тягся до сніжної рівнини попід гребенем гори. Та несподівано ми потрапили в потік теплого вітру, що віяв із південного заходу, і все тут, за словами провідника, сьогодні було не

так, як завжди. Звичайно цей крайок був смужкою криги над скелею. А цього дня вона була рихла, м'яка, отож видовбати заглибину й поставити в неї ногу було дуже легко.

— Оце звідси й упала група містера Томлінсона, — сказав нам один із носіїв, коли ми вже хвилин десять як ішли крайком.

— Декому не штука випасти й із ліжка із запоною! — кинув я.

— Поки ми повернемося, ця стежка геть замерзне, — пробурчав другий провідник. — А заразом і ми з вашим напоєм для зігрівання...

— Натягайте якомога тугіше вірвовку! — наказав я.

Згодом матуся вже почала стомлюватися, але трапився рятівний виступ, і ми знову спакували її в гамак — з нього стирчали тільки її ноги — і ретельно обв'язали вірвовкою.

Матуся трохи посмикувала нас, коли гамак, повільно крутячись, зависав над прірвою і в усіх виникало враження неминучої загибелі.

— Любий, скажи, це нічого, що я вас посмикую? — спитала вона, коли почався перший ризикований підйом.

— Ну, що ти! — відповів я. — Але коли ти знову міцно станеш на ноги, справи підуть куди швидше.

— А ти впевнений, любий, що тут немає небезпеки?

— Аніякісінької!

— Я тебе не стомлюю?

— Ти мене підбадьорюєш!

— А помилуватися звідси таки є чим! — зауважила матуся.

Та невдовзі краєвид від наших очей сховався, усе довкола затягли хмари, і в повітрі закружляв мокрий лапатий сніг.

О пів на другу ми вийшли на верхнє плоскогір'я. Сніг тут був надзвичайно м'який, і старший провідник провалився в нього аж по пахви.

— Пірнаю! — вигукнув я і розпластався на снігу, немов плавець.

Так ми помалу просувалися до вершини. Ми робили невеликий ривок, потім зупинялися, щоб перевести дух, і тягли за собою далі матусю в її гамаку. Часом сніг траплявся твердий, і ми легко ковзали по його поверхні; але в деяких місцях він так розм'як, що ми просто пірнали в нього й розбризкували його на всі боки. А якось я ступив на самісінький край, снігова брила надломилася піді мною, і врятувався я тільки завдяки прив'язаній до мене вірвовці. Так ми до третьої години дісталися без особливих пригод на вершину. Це була гола скеля звичайної пірамідальної форми, увінчана піком. Одне слово, нічого такого, заради чого варто було б піднімати галас. Важкі, пошматовані снігові хмари розвіялися, сонце яскраво світило над нашими головами, і в нас було таке враження, ніби під нами вся Швейцарія, — дивися, милуйся. А готель «Магенруе» знаходився біля самісіньких наших ніг — трохи опусти підборіддя й побачиш.

Ми посідали навпочіпки навколо кам'яного піка, і нашим супутникам усе ж таки довелося скуштувати імбирового напою та вегетаріанських бутербродів. Я с'як-так надряпав на камені кілька слів, якими повідомляв, що дійшов сюди й поставив своєрідний рекорд.

Звідси, з вершини, засніжені плоскогір'я на північно-східному схилі здавалися дуже привабливими, і я запитав старшого провідника, чому альпіністи не

піднімаються із цього боку. Він пробурмотів щось про обриви й урвища своєю малозрозумілою німецькою мовою.

Досі ми сходили на вершину, як і всі люди, хіба трішечки повільніше, ніж хотілося б. Зате коли почали спускатися, моя природна схильність до оригінальності дала про себе знати на повну силу. Повертатися через верхнє засніжене плато? Про це я не хотів і слухати! Тим більше, що руки та ноги в матусі геть закоцюбли. Я запропонував їй трохи пострибати, але не встиг схопити її за руку, як вона послизнулася, упала, спробувала звестися на ноги й, замість рушити, як належало, нагору, полетіла перекидом до схилу вниз і так проклала шлях до тих клятих урвищ та обривів над нижнім плато, про які нам казав провідник.

Не гаючи жодної секунди, я кинувся вслід за нею, немов гірськолижник на старті, не випускаючи з рук кригоруба. Я не зовсім усвідомлював, що збирався робити, та, мабуть, мав намір перехопити матусю й пригальмувати її падіння. Але це мені не вдалося. Уже через пів хвилини я послизнувся, упав і полетів навсидьки вниз, не маючи надії спинитися.

Найбільші відкриття, як відомо, — наслідок випадковостей, і я стверджую, що ми з матусею відкрили тоді два нові, зовсім особливі способи спускатися з гір. Для цього потрібні такі передумови: по-перше, гірський схил із шаром м'якого талого снігу на крижаній кірці; по-друге, урвище із засніженим схилом, нагорі крутіше, ніж унизу; по-третє, ще кілька снігових схилів і прірв — залежно від уподобань учасників спуску; по-четверте, яке-небудь укрите снігом плато або не дуже потрісканий льодовик чи просто зручний, не дуже кам'янистий схил. І тоді ви покотитеся, як по жолобу!

Матуся застосувала боковий прийом і котилася клубочком. Вона впала в липкий сніг, і вже через пів хвилини з неї утворилася прекрасна сніжка, основну масу якої становив сніг із лавини — такий чистий і добірний, про який можна тільки мріяти. Перед матусею був щільний шар снігу, що, власне, і було основою обох наших методів. Головне тут — щоб ви впали на свою порцію снігу, бо якщо вона впаде на вас, тоді вам просто кінець. А ще треба, щоб у цю сніжку не потрапили камінці.

Щодо мене, то я пройшов, як снігоочисник, і приземлився раніше від матусі, хоча летів і повільніше за неї і, може, без такої грації. Зате з більшою гідністю. Крім того, по дорозі я куди більше побачив. І все ж таки політ був досить стрімкий. Не встиг я перевести дух, як матуся промайнула над краєм скелі й зникла в повітрі.

Увесь політ до тієї миті, коли я вибрався з прірви, нагадував скажений спуск із гори на санках, а ще це було мов уві сні.

Колись я думав, що падати, мабуть, дуже страшно. А виявляється — анітрішечки! Я ладний був летіти в тому сніжному хмаровинні хоч і цілий тиждень, так спокійно було мені на душі. Я мав тоді таке відчуття, наче вже помер і все, що тепер діється, утратило будь-яке значення. Ні, мені було не страшно, анітрохи. Зате ніщо й не заважало. Гуп! Ми на щось наскочили, і я вже думав, що зараз розлечуся на гамуз. Але нас просто перекинуло на нижню частину вкритого снігом схилу, та ще й так круто, що на мить ми мовби аж зупинилися. А тоді знову покотилися вниз.

Тепер я бачив уже мало, бо вся голова в мене була заліплена снігом — з-під нього стриміли тільки мої ноги. Одне слово, така собі напівсидяча поза. Знена-

цька я полетів повільніше, потім знову швидше, об щось легенько вдарився, тоді вдарився дужче, ударився ще раз і ще й нарешті завмер. Я лежав під снігом, до того ж на боку — на праве плече мені налягла важка снігова брила.

Хвилю я сидів нерухомо, щасливий, що все це закінчилося.

І раптом у мене прокинулася тривога: а що ж з матусею? І я почав виборсуватися з-під снігу. Було це не так просто, як може здатися: сніг перетворився на своєрідну гігантську губку, і я, розлютившись, гріб руками й лаявся на всі заставки, поки нарешті домігся свого. Я виліз із-під снігу й побачив, що стою на краю величезної кучугури, зовсім поруч із верхів'ям льодовика Магенруе. А вгорі, праворуч від льодовика й ближче до протилежного схилу, у величезній сніжці, що розпалася навпід, ворухнуться ніби якась чорна мурашка.

Я склав руки рупором і закричав, як умів: «Ю-юдель-ді!» А тоді бачу — матуся махає мені рукою!

Добирався я до неї добрих хвилин двадцять. Не забуваючи про свій потяг до розколин, я обходив кожную з них десятою дорогою. І коли до матусі залишалося вже кілька кроків, я побачив, що обличчя в неї стривожене.

— Що ти зробив із провідниками? — запитала вона.

— У них важка ноша, — відповів я. — Вони спускаються іншим шляхом. А тобі сподобався цей спуск?

— Не дуже, любий, — сказала матуся. — Та скоро я, здається, звикну до всього. А якою дорогою ми підемо далі?

Я вирішив, що краще нам пошукати стежку через бергшрунд¹, — якщо не помиляюся, це називають так, — а звідти вибратися на скелі зі східного боку глетчера.

Подолавши цей шлях, ми вже без перешкод спустилися просто до готелю.

Коли ми повернулися, нас зустріли з такою заздрістю й недобррозичливістю, якої я не бачив ні доти, ні потім. Спершу альпіністи спробували довести, що до вершини ми так і не дісталися. Та коли матуся подала свій гордий голосок, вони облишили свою образливу спробу. До того ж у нас були свідки — провідники та носії (вони, правда, усе ще спускалися). Коли мешканці готелю спитали про них, я сказав:

— Вони користуються вашими методами та з'являться, мабуть, завтра вранці або й пізніше.

Це моїх співрозмовників не втішило... Я заявив, що поставив рекорд. А вони відповіли, що я вдався до незаконного прийому.

— Якщо я вважаю, — казав я, — що для спуску можна скористатися сніговим обвалом, то яке діло до цього вам? Спершу ви заявили, нібито ми з матусею на ту кляту гору не виліземо, а коли нам це вдалося, вигадуете тисячу правил, щоб перекреслити наш успіх. На другий раз ви, чого доброго, ще заявите, що ковзати взагалі заборонено. Я поставив рекорд, ви добре знаєте, і саме це страшенно вас дратує. Просто ви, шановні добродії, ніякого біса не тямите в

¹ *Бергшрүнд* (нім. *Bergschrund*) — тріщина в сніжно-льодовому схилі, яка формується при відриві важкої нижньої частини, що рухається разом із льодовиком, від нерухомого сніжно-фірнового схилу у верхній частині. Ширина тріщини може становити від кількох сантиметрів до кількох метрів.

тому, що робите! А є дуже зручний і швидкий спосіб спускатися згори, і вам треба про це знати!..

— Але ж у вас був один шанс із тисячі повернутися назад живими!

— Дурниці! Так можуть любісінько спускатися всі, крім педантів, звісно. А вам, шановні мої, раджу потренуватися падати зі скель у сніг. Це дуже легко. І ніякої тобі небезпеки, коли знаєш, що й до чого.

— Послухайте, юначе, — мовив старкуватий молодик із сивою борідкою, — Ви, бачу, ніяк не візьмете втямки, що чудом залишилися із цією жінкою живі!..

— Усе це тільки теорія! — урвав я його. — Я взагалі не розумію, шановні, чого ви припхалися до Швейцарії?! Бувши вами, я придумав би якусь гру під назвою «Альпініст» і підраховував, у кого скільки очок. Одначе ти стомилася, матусю. Тобі зараз треба поїсти гаряченького й лягти в теплу постіль. Я не будитиму тебе днів два.

Яка ж нестерпна людям чужа оригінальність!

(Переклад О. Логвиненка)

Запитання та завдання

1. Що ви очікували, коли прочитали назву оповідання? Чи справдилися ваші очікування?
2. Де відбуваються події, описані Г. Дж. Веллсом в оповіданні?
3. Як характеризує оповідач свою матусю?
4. Чому герой оповідання пересварився з іншими альпіністами?
5. Прокоментуйте характеристику, яку він дає альпіністам: *«Самі вони були якісь безвиразні — з тієї породи людей, котрих я називаю книжними хробаками. Такі, розумієте, обачні, правильні, і всі переважно з Оксфорда. Вони й у гори лізли так уже обережненько, ніби несли на собі повні ранці яєць»*. Які людські риси характеру не подобалися герою оповідання?
6. Знайдіть у тексті слова, якими герой себе характеризує. Який він за вдачею?
7. Чи можна героя оповідання назвати *розважливим*? Чи схожі герої оповідань «Як моя матуся сходила на пік Смерті» і «У безодні»?
8. Чия позиція вам більше до душі: альпіністів-гостей готелю чи льотчика та його матусі?

9. Який момент оповідання ви вважаєте *кульмінаційним*? Як розкриваються характери героїв під час випробувань?
10. Як ви вважаєте: чи могла така історія дійсно статися, чи автор використав гіперболізацію? З якою метою?

11. Оповідання «Як моя матуся сходила на пік Смерті» є продовженням оповідання «Мій перший аероплан». Прочитайте його. Яке оповідання сподобалося вам більше? Обґрунтуйте відповідь.

12. Знайдіть інформацію, як створюються сценарії до кінофільмів і напишіть сценарій за оповіданням «Як моя матуся сходила на пік Смерті».

Життя під час подорожі —
це мрія в чистому вигляді.

А. Крісті

АГАТА КРІСТІ
(1890–1976)

Агата Мері Кларисса Міллер — англійська письменниця, одна з найвідоміших у світі представниць детективного жанру.

У 1920 р. був опублікований її перший роман «Загадкова пригода в Стайлзі».

Особливо популярні твори письменниці: «Убивство Роджера Екройда» (1926), «Убивство за абеткою» (1936), «Десять негретят» (1939), «Кривий будиночок» (1949); п'єси «Свідок звинувачення», «Зернятко в кишені» (1954), «І в тріщинах дзеркальний круг» (1963).

За кількістю перекладів і загальним накладом друкованих видань книжки А. Крісті посідають третє місце в історії після Біблії та творів В. Шекспіра. Драматургічні твори письменниці користуються попитом і нині. За її романами знято багато кінофільмів і поставлено вистави в різних країнах світу.

Літературознавчий коментар

У детективах А. Крісті розкриття злочину відбувається завдяки психологічній проникливості її героїв-детективів. Головний акцент зроблено не на доказах, а на змісті та структурі діалогів, на спостереженнях за поведінкою підозрюваних. Авторська розповідь супроводжується тонким гумором. На відміну від сучасних детективів, у творах А. Крісті практично немає сцен насильства та брутальності.

Образи детективів-слідчих у романах А. Крісті різноманітні: це полковник Рейс, агент британської розвідки; бельгієць Пуаро, приватний детектив; літня міс Марпл, наділена гострим розумом і спостережливістю; це містер Квін і Паркер Пайн, кожен з яких веде розслідування за своїм методом — один, наслідуючи методи Шерлока Холмса, а другий — аналізуючи злочин у своєму улюбленому кріслі; а також детектив-аматори Томмі й Талленс Бересфорди; суперінтендант Баттл — успішний співробітник Скотланд-Ярду.

Паркер Пайн — герой оповідання «Дельфійський оракул¹» та інших оповідань, що ввійшли до збірки «Розслідує Паркер Пайн», а також частково до збірок «Таємниця регати та інші розповіді» і «Проблеми в Пол'єнсі й інші історії». За основу сюжету цих оповідань зазвичай узято не злочин, а історію клієнтів Пайна, які з різних причин незадоволені своїм життям. Саме ці невдоволення і приводять клієнтів в агентство Пайна. У цій серії творів уперше з'являється міс Лемон, яка залишить роботу в Пайна, щоб улаштуватися секретарем до Еркюля Пуаро.

¹ *Дельфійський оракул* — оракул при храмі Аполлона в Дельфах — одному з найдавніших релігійних центрів Стародавньої Греції. Дельфійський оракул користувався в Стародавній Греції великою пошаною,

ДЕЛЬФІЙСЬКИЙ ОРАКУЛ

Оповідання

Місіс Віллард Дж. Петерс не цікавилася Грецією і про Дельфи, по щирості, нічого певного не могла сказати.

Для неї центрами культури були Париж, Лондон і Рів'єра. Місіс Петерс подобалося жити в готелях. Та в номері обов'язково мали бути м'який килим, комфортабельне ліжко, багато різних освітлювальних приладів, у тому числі нічник, досхочу гарячої і холодної води, телефон біля ліжка, щоб замовити чай, десерт, мінеральну воду, коктейлі й побалакати з друзями.

У готелі в Дельфах нічого цього не було. Тут був чудовий краєвид із вікон, чисте ліжко та вибілена кімната — стілець, умивальник, комод. Кімнати з ваннами надавалися за домовленістю, а гарячої води часом не було.

Звичайно, приємно сказати друзям, що побувала в Дельфах, — та, попри всі намагання, вона не могла зацікавитися Стародавньою Грецією. Античні скульптури здавалися їй такими недовершеними, їм бракувало голів, рук і ніг. Потай вона віддавала перевагу гарному мармуровому ангелу з крилами, установленому на могилі її покійного чоловіка містера Вілларда Петерса.

Однак усі ці таємні думки вона ретельно приховувала, щоб Віллард не зневажав її. Місіс Петерс сиділа в цій незатишній холодній кімнаті й терпіла пихату покоївку та гидкого водія на узбережжі заради Вілларда.

Віллард (ще недавно його звали «молодшим» — як він це ненавидів!) був сімнадцятирічним сином місіс Петерс. І вона обожнювала його. Це в нього було дивне захоплення давнім мистецтвом. Це він, кволий, блідий, в окулярах, хворий на диспепсію, потягнув свою люблячу матір до Греції.

Вони відвідали Олімпію, яка здалася місіс Петерс сумним безладдям, їй сподобався Парфенон, але Афіни, на її думку, було містом без перспективи. Відвідини Корінфа й Мікен стали тортурами для неї та водія.

«Дельфи, — сумно думала місіс Петерс, — останнє випробування. Зовсім немає чого робити, тільки йдеш дорогою та розглядаєш руїни».

Дельфи (Греція)

Віллард годинами простоював на колінах, розшифровуючи грецькі написи, і казав:

— Мамо, ти тільки вслухайся! Хіба це не прекрасно? — А потім щось зачитував, як на неї, безмежно нудне.

Того ранку Віллард пішов подивитися візантійські мозаїки. Місіс Петерс, відчуваючи, що візантійські мозаїки не зіграють її, як у буквальному, так і в переносному розумінні, вибачившись, відмовилася.

— Ясно, мамо! — мовив Віллард. — Ти хочеш побути на самоті, щоб просто посидіти в театрі або на стадіоні, спостерігаючи, що відбувається внизу й сприймати все це.

— Так, любий! — погодилася місіс Петерс.

— Я знав, що тут тобі сподобається, — радісно вигукнув Віллард і пішов.

Зітхнувши, місіс Петерс вирішила піднятися й поснідати.

Вона ввійшла до майже порожньої їдальні. Крім неї, там були ще четверо. Мати й дочка, одягнені, як на неї, украй вульгарно, обговорювали мистецтво самовиразу в танці, потім — товстий похилого віку містер Томпсон. Неподалік сидів лисий джентльмен середнього віку, він приїхав учора ввечері.

Вона завела розмову з мужчиною, який залишився останнім у їдальні. Місіс Петерс була товариською жінкою, їй подобалося розмовляти з людьми. Манери гладкого Томпсона бентежили її (британська стриманість — вона це так називала). Дочка та матір поводитися зверхньо й зарозуміло, хоча були в хороших стосунках із Віллардом.

Місіс Петерс вирішила, що новий знайомий — дуже приємна людина. Він розповів їй кілька цікавих деталей про греків, після чого вона почала їх сприймати як живих людей, а не як персонажів нудної історичної книжки.

Місіс Петерс розказала новому знайомому все про Вілларда: який він розумний, як закоханий у мистецтво (культура — це його життя). Із цим доброзичливим джентльменом було приємно розмовляти. Його ім'я та професію місіс Петерс з'ясувати не встигла. Він нічого не розповів про себе, крім того, що подорожує та відпочиває від справ. Яких? Загалом день минув швидше, ніж можна було сподіватися. Дочка, матір і Томпсон мовчали. Місіс Петерс та її новий приятель зустріли Томпсона, коли той виходив із музею. І він негайно повернув і пішов у протилежному напрямі. Новий приятель спохмурнів:

— Цікаво, що це за один?

Місіс Петерс назвала його прізвище, більше нічого вона не знала.

— Томпсон, Томпсон... Думаю не зустрічався з ним раніше і все ж здається знайомим. Та не могу згадати, де я його бачив.

Удень вона трохи покуняла в затінку. Місіс Петерс не скористалася порадою сина прочитати чудову книжку про грецьке мистецтво. Натомість вона взяла із собою детектив «Таємниця річки Лон». Чотири вбивства, три викрадення, велика строката зграя небезпечних злочинців. Уважно прочитавши книжку, місіс Петерс підбадьорилася та заспокоїлася.

О четвертій місіс Петерс повернулася до готелю, переконана, що Віллард уже прийшов. Вона була така далека від передчуття лиха, що майже забула розкрити записку, яку, за словами господаря готелю, залишив для неї якийсь незнайомий. Неохоче розгорнула брудний папірець. Писав іноземець, але англійською мовою.

«Леді! Ми вручаємо це й інформуємо Вас, що Ваш син викрадений нами й перебуває в надійному місці. З ним нічого не трапиться, якщо Ви виконаєте наказ чесно. Ми вимагаємо за нього викуп 10 тисяч англійських фунтів стерлінгів. Якщо розповісте про це хазяїну готелю або повідомите в поліцію чи ще комусь, Ваш син загине. Думайте. Завтра дамо інструкції щодо грошей. Якщо не послухаетесь, вуха благородного молодого джентльмена відріжемо й надішлемо Вам. І післязавтра, якщо Ви ще не виконаєте наших наказів, Ваш син загине. Це — не даремна погроза. Тримайте язик за зубами!

Деметріус Чорнобровий»

Не варто описувати стан бідної жінки. Абсурдна й по-дитячому висловлена вимога створювала жорстку атмосферу небезпеки. Віллард! Її хлопчик, її улюбленець, її тендітний, серйозний Віллард! Що з ним буде? Вона негайно звернеться до поліції, підніме весь район.

Насилу підвівшись, вийшла з кімнати, щоб побачити хазяїна готелю. Він був єдиною людиною, яка говорила по-англійськи.

— Уже пізно, — мовила вона. — Мій син ще не повернувся.

Приємний чоловічок приязно всміхнувся:

— Так, мосьє звільнив мулів — бажав пройти пішки. Він мав би бути зараз тут, але, безперечно, затримався в дорозі.

— Скажіть мені, — раптом спитала місіс Петерс, — тут є погані люди чи ні?

«Погані люди» — цього вислову англійською мовою чоловік не знав. Місіс Петерс спростила його. Хазяїн упевнено відказав, що навколо Дельфів мешкають лише добрі й спокійні люди — усі вони прихильно ставляться до іноземців.

Вона тремтячими губами намагалася щось сказати, але змусила промовчати. Зловісна погроза зв'язала її язик. Це може бути звичайнісінький обман. Але припустимо, що ні. В Америці в її подруги викрали дитину, і після того, як вона звернулася до поліції, дитину вбили. Таке справді траплялося.

Вона мало не збожеволіла. Що їй робити? Десять тисяч — для неї вони були нічим порівняно з безпекою Вілларда. Та як знайти таку суму? Вона мала при собі тільки акредитив на кілька сот фунтів стерлінгів.

Чи зрозуміють це бандити? Чи будуть вони розважливими? Чи зачекають? Прийшла покоївка, вона роздратовано її прогнала. Проззвонили на вечерю, і бідна жінка пішла в їдальню. Вона їла механічно, нічого не помічаючи навколо. Їй здавалося, що їдальня порожня. Коли принесли фрукти, місіс Петерс побачила записку. Вона здригнулася, але почерк різуче відрізнявся від того, страшного, — охайне, каліграфічне англійське письмо: «У Дельфах ви не в змозі звернутися до Оракула, але можете порадитися з містером Паркером Пайном».

До аркуша паперу було прикріплено фрагмент із реклами, а на ньому наклеєна фотографія з паспорта. Вона впізнала в ній свого лисого приятеля. Місіс Петерс прочитала друковані рядки двічі: «Ви щасливі? Якщо ні, зверніться до містера Паркера Пайна».

Щасливі? Щасливі? Чи був хтось коли-небудь таким нещасним, як вона? Записка була для неї порятунком.

Вона швидко надряпала відповідь на аркуші паперу, що випадково опинився в сумці: «Будь ласка, допоможіть. Ви мене зустрінете на вулиці через десять хвилин». Поклала записку в конверт і попросила офіціанта передати його джентль-

мену, який сидів біля вікна. Через десять хвилин, закутана в шубу, бо ніч була холодною, місіс Петерс вийшла з готелю і повільно попрямувала до руїн. Містер Паркер Пайн чекав на неї.

— Це просто божа милість, що Ви тут, — мовила місіс Петерс, задихаючись. — Та як Ви дізналися про лихо, що трапилося зі мною? Саме це я хочу знати.

— Людська симпатія, моя дорога мадам, — мовив він ніжно. — Я зрозумів одразу: щось трапилося, але що? Чекаю Вашої розповіді.

З неї це вирвалося, як потік. Він прочитав лист, що вона дала, при світлі кишенькового ліхтарика.

— Гм, — промимрив. — Знаменитий документ. Вельми важливий. Він має певні особливості.

Однак їй було не до обговорення дрібниць. Що робити з Віллардом? Її любий, ніжний Віллард!

Містер Паркер Пайн заспокоював. Він намалював привабливу картину життя бандитів у Греції. Вони будуть особливо обережними з полоненим, бо той — золота жила.

— Що мені робити? — стогнала місіс Петерс.

— Зачекаймо до завтра, — відповів Паркер Пайн, — якщо Ви не бажаєте піти в поліцію.

Жінка перервала його криками жаху. Її дорогий Віллард негайно загине!

— Думаєте, Віллард у безпеці?

— Безперечно, — заспокоїв Паркер Пайн. — Проблематично, чи зможете Ви врятувати його, не сплативши 10 тисяч фунтів стерлінгів.

— Усе, що я хочу, мати сина поруч.

— Так, так, — мовив Паркер Пайн. — До речі, хто приніс лист?

— Мужчина, якого хазяїн не знав. Незнайомий.

— Ага. Тут можливі варіанти. Треба пильнувати того, хто принесе листа завтра. Що Ви скажете мешканцям готелю з приводу відсутності Вашого сина?

— Я не подумала.

— Ну, так, — міркував Паркер Пайн. — Думаю, Ви можете цілком природно тривожитися й турбуватися з приводу його відсутності. Можемо розпочати пошук.

— Ви думаєте, що злочинці не... — Вона задихалася.

— Ні, ні. Поки не поширяться чутки про викрадення або викуп, вони не стануть злими. Нарешті, Ви не повинні сприймати відсутність сина зовсім спокійно.

Вони повернули до готелю й майже зіткнулися із чоловіком.

— Хто це був? — різко спитав Пайн.

— Здається, містер Томпсон.

— О! — мовив Пайн, замислившись. — Томпсон, кажете? Томпсон, гм.

Місіс Петерс думала, лягаючи спати, що Пайн має рацію.

Хоч би хто приніс лист, напевно, він має контакти з бандитами. Вона втішилася і заснула значно раніше, ніж сподівалася. Одягаючись уранці, несподівано помітила: щось лежить на підлозі біля вікна. Вона підняла клаптик паперу — і серце затьохкало. Той самий брудний, дешевий конверт, ті ж невисні літери.

«Доброго ранку, леді! Ви все обміркували? Ваш син почуває себе добре. Ніхто йому не шкодить, поки що. Але нам потрібні гроші. Мабуть, Вам нелегко дістати цю суму, але нас повідомили, що Ви маєте діамантове намисто. Чудові діаманти. Нас це задовольнить. Слухайте, що Ви повинні зробити. Ви чи хтось інший, кого пошлете, візьме це намисто та принесе його на стадіон. Звідти йдіть угору, до дерева біля великої скелі. Застерігаємо: прийти має тільки одна людина. Тоді Вашого сина обміняють на намисто завтра о шостій ранку, одразу після сходу сонця. Якщо повідомите поліцію, застрелимо Вашого сина, коли машина дістанеться до вокзалу. Це все, леді. Якщо не буде намиста завтра вранці, вуха сина надішлемо Вам. Наступного дня він загине.

З привітом, *Деметріус*»

Місіс Петерс швидко побігла до містера Пайна. Він уважно прочитав лист.

— Це правда, — спитав він, — про діамантове намисто?

— Так. Мій чоловік заплатив за нього сто тисяч доларів.

— Наші всезнаючі злодії, — промимрив містер Пайн.

— Що Ви сказали?

— Я просто брав до уваги деякі аспекти.

— Клянуся, містере Пайн, у нас обмаль часу для тонкощів. Мені потрібно, щоб син повернувся.

— Вас переповнюють емоції, місіс Петерс. Вам подобається залякування й те, що з Вас виманять 10 тисяч фунтів стерлінгів? Вам подобається без опору відмовитися від діамантів на користь банди хуліганів?

— Ну, звичайно, якщо Ви так кажете...

Гнів боровся в ній із материнськими почуттями.

— Як би я хотіла з ними поквитатися, із цими звірами! Як тільки мій хлопчик повернеться, містере Пайн, я напушу на них поліцію всієї округи. І якщо необхідно, найму броньовик, щоб довести Вілларда до вокзалу!

— Та-ак! — мовив Паркер Пайн. — Розумієте, дорога мадам, боюся, що вони підготуються до такого Вашого ходу. Вони знають, що коли Віллард повернеться, Ви негайно піднімете по тривозі всю округу.

— Ну, а що Ви порадите?

Паркер Пайн усміхнувся.

— Я хочу спробувати власний план.

Він оглянув їдальню. Нікого не було, а двері з обох боків зачинені.

— Місіс Петерс, в Афінах я знаю чоловіка, він — ювелір. Виготовляє чудові штучні діаманти — першокласні. — Пайн перейшов на шепіт: — Я зателефоную йому. Він може дістатися сюди сьогодні вдень, із собою принесе чудову колекцію стразів!

— Що Ви маєте на увазі?

— Він вилучить справжні діаманти й замінить їх точними копіями, стразами.

— Слушна думка! — Вона захоплено дивилася на Пайна.

— Тс! Не так гучно. Ви зробите дещо для мене?

— Обов'язково.

— Простежте, щоб ніхто не підходив у межах чутності телефонної розмови.

Місіс Петерс кивнула.

Телефон був у кабінеті управляючого. Він чемно звільнив кімнату після того, як допоміг містеру Паркеру Пайну набрати номер. Виходячи з кімнати, зустрів місіс Петерс.

— Я просто чекаю містера Паркера Пайна, — сказала вона. — Ми йдемо на прогулянку.

— О, добре, мадам.

Містер Томпсон також був у залі. Він підійшов до них і почав розмову з управляючим.

— Чи здають в аренду вілли в Дельфах? Ні? Але ж тут, над готелем, є якась.

— Вона належить грецькому джентльмену, мосьє. Він її не здає.

— І немає інших вілл?

— Є одна, що належить американцю. Це по той бік селища. Вона зараз зачинена. І є вілла англійського джентльмена-художника, вона на краю стрімчака, виходить на Утса.

Місіс Петерс утрутилася в розмову. Від природи в неї був гучний голос. І вона навмисно зробила його ще гучнішим.

— Так, — мовила вона. — Я б з радістю мала тут віллу. Така природа! І нічого не спотворено. Я захоплена цим місцем, а Ви, містере Томпсоне? А, звичайно, Вам тут повинно подобатися, якщо хочете зняти віллу. Ви тут уперше?

Паркер Пайн вийшов із кабінету управляючого та схвально усміхнувся до неї. Містер Томпсон повільно спустився сходами й вийшов на дорогу, де приєднався до гордовитої дами та дочки, які, здавалося, добряче мерзли — ще б пак, з голими руками.

Усе йшло добре. Ювелір приїхав перед обідом машиною, разом з іншими пасажирями. Місіс Петерс принесла намисто до його кімнати. Він схвалив діаманти.

— Мадам може не хвилюватися, я зможу це зробити.

Він дістав інструменти з невеличкого портфеля та почав працювати. Об одинадцятій містер Пайн постукав до кімнати місіс Петерс.

— Готово! — Він дав їй невеличкий замшевий портфель.

Вона заглянула в нього:

— Мої діаманти!

— Тихше. Намисто тут. Це — стрази, замість діамантів. Дуже добре, чи не так?

— Просто чудово!

— Арістопулос — тямущий хлопець.

— Думаєте, вони не запідозрять?

— Як їм запідозрити? Вони знають, що намисто у Вас. Ви передали його. Як вони можуть запідозрити?

— Ну, думаю, це чудово, — повторила місіс Петерс, даючи йому намисто. — Віднесіть його їм. Чи не забагато я вимагаю від Вас?

— Звичайно, я візьму його. Тільки дайте мені листа з чіткими вказівками. Дякую. Тепер добраніч і тримайтеся. Ваш син буде завтра снідати з Вами.

— О, якби це було так!

— Не хвилюйтеся. Дозвольте мені зайнятися цим.

Місіс Петерс погано провела ніч. Під час сну її переслідували жахливі видіння. Озброєні бандити в броньовиках стріляли у Вілларда, а він збігав із гори в піжамі. Вона з радістю прокинулася. Нарешті почало світати. Місіс Петерс піднялася, одяглася та почала чекати.

О сьомій ранку почувся стук у двері. У горлі було так сухо, що вона ледве могла говорити.

— Увійдіть, — сказала вона.

Двері відчинилися, і зайшов містер Томпсон. Місіс Петерс здивовано глянула на нього, не в змозі вимовити й слова. У неї було зловісне передчуття лиха. І все ж він говорив природно. Це був багатий на інтонації чемний голос.

— Доброго ранку, місіс Петерс! — привітався він.

— Як Ви смієте! Як?

— Вибачте за мій несподіваний ранній візит, — мовив містер Томпсон, — але розумієте, я маю до Вас справу.

Місіс Петерс подалася вперед, очі її звинувачували:

— Значить, саме Ви викрали мого сина! Це не бандити!

— Звичайно, це не бандити. Дуже непереконливо зроблено. Нетворчо, м'яко кажучи.

— Де мій хлопчик?

— Власне кажучи, за дверима.

— Віллард!

Двері розчинилися — і вона притисла до серця блілого, неголеного Вілларда. Містер Томпсон ласкаво дивився на них.

— Усе одно, — мовила місіс Петерс, несподівано отямившись і повернувшись до нього. — Я Вас притягну до відповідальності за це. Так, неодмінно.

— Ти все плутаєш, мамо, — мовив Віллард. — Цей джентльмен визволив мене.

— Де ти був?

— У будинку на вершині гори. Приблизно милю звідси.

— І дозвольте мені, місіс Петерс, — мовив містер Томпсон, — повернути Вашу власність.

Він дав їй маленький пакет, загорнутий у китайський папір.

— Вам не потрібно берегти Вашу маленьку сумку з діамантами, — проказав містер Томпсон, усміхаючись. — Справжні діаманти тут. У замшевій сумочці — стрази. Як казав Ваш приятель, Арістопулюс — просто геній.

— Я не розумію жодного слова, — ледве вимовила місіс Петерс.

— Ну, погляньте на справу моїми очима, — сказав Томпсон. — Мою увагу привернуло певне прізвище. Я простежив за Вами та Вашим приятелем і підслухав, я визнаю це щиро, вашу вельми цікаву бесіду. Вона здалася мені настільки цікавою, що я ввійшов у довір'я до управляючого. Він записав номер телефону, який набрав Ваш «надійний друг», і влаштував так, щоб офіціант підслухав вашу розмову вранці в їдальні.

Увесь план спрацював дуже чітко. Ви стали жертвою кількох злодіїв-ювелірів. Вони знають усе про Ваше діамантове намисто, стежили за Вами тут, викрали сина й написали досить-таки смішного «бандитського» листа. Автор плану ввійшов до Вас у довір'я. Після цього все було просто. Добрий джентльмен дає Вам сумку з підробленими діамантами — і зникає разом із приятелем. Сьогодні вранці, коли б Ваш син не з'явився, Ви б збожеволіли. Відсутність Вашого приятеля змусила б Вас повірити, що його також викрали. Роблю висновок, що вони змовилися, щоб хтось пішов завтра до вілли. Та особа знайшла б Вашого сина, а коли Ви зустрінетеся, злочинці будуть уже далеко.

— А зараз?

— О, зараз вони благополучно сидять під замком. Я потурбувався про це.

— Злочинець, — мовила місіс Петерс із гнівом, згадуючи власну довірливість і балакучість, — пристойний, улесливий негідник.

— Не зовсім приємна людина, — погодився містер Томпсон.

— Не можу зрозуміти, як Ви розплутали все це, — мовив Віллард захоплено. — Дуже винахідливо.

— Бачите, коли подорожуєш інкогніто та чуєш, як хтось користується твоїм ім'ям...

Місіс Петерс глянула на нього.

— Хто Ви? — спитала вона різко.

— Я — Паркер Пайн, — пояснив джентльмен.

(Переклад М. Соколяця)

Запитання та завдання

1. Де відбуваються події, описані в оповіданні?
2. Чи подобалося місіс Петерс перебувати в Дельфах? Яким подорожам вона віддавала перевагу?
3. Чи розумілася місіс Петерс на мистецтві? Як А. Крісті описує її ставлення до пам'яток стародавньої грецької архітектури?
4. Яким був зміст першого листа, що отримала місіс Петерс? Як авторка описує її стан після викрадення сина?
5. Чому місіс Петерс довірилася джентльмену, який назвався Паркером Пайном?
6. Чому містер Томпсон почав підозрювати містера Паркера Пайна? Чи мав він якісь докази? Що він зробив, аби дізнатися правду про наміри цієї підозрілої людини?
7. Як розвивалися події завдяки втручання містера Томпсона? Чи відразу ми дізнаємося про його план? Чим закінчилася ця пригода?

8. Чому оповідання називається «Дельфійський оракул»? Кого в оповіданні можна назвати дельфійським оракулом?

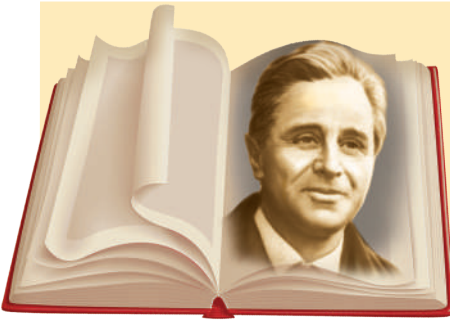
9. Поясніть, що таке критичне мислення. Чому важливо його розвивати?
10. Яку б характеристику ви надали містеру Томпсону? Чи мав він здатність до критичного мислення? Чи характеризувалася місіс Петерс таким мисленням?
11. Роздивіться репродукцію картини, на якій зображена дельфійська піфія. Знайдіть інформацію про те, як відбувалося пророцтво в храмі Аполлона в Дельфах. Поясніть вислів: «Говорить, як піфія».

12. Дайте розгорнуту письмову відповідь на запитання: «Чи можна вважати детектив розважальним жанром літератури?»

Дж. Кольєр. Піфія.
1891 р.

У моїх книжках головна тема завжди одна й та сама — вибір. Вибір шляху, вибір дії, вибір світогляду.

Дж. Олдрідж

ДЖЕЙМС ОЛДРІДЖ
(1918–2015)

Джеймс Олдрідж — австралійський письменник, журналіст, громадський діяч.

Сміливі вчинки вольових людей — ця тема є провідною у творах Дж. Олдріджа. Його герої, опинившись у драматичних обставинах, перемагають відчай і страх, долають складний шлях до перемоги, не втрачають надії.

Найвідомішими творами Дж. Олдріджа є романи: «Бранець своєї землі» (1962), «Герої пустинних горизонтів» (1954), «Не хочу, щоб він помирав» (1957); повісті «Останній дюйм» (1959), «Акуляча клітка», «Зламане сідло» (1982); цикл австралійських новел «Хлопчик із лісового берега» (1959).

Митець писав в основному книжки для дітей і підлітків.

Твори Дж. Олдріджа перекладено сорока мовами.

Літературознавчий коментар

Повість «Акуляча клітка» Дж. Олдріджа зазвичай друкують із підзаголовком «Останній дюйм-2», тому що вона є продовженням одного з найвідоміших творів письменника «Останній дюйм». У центрі повісті — історія про спільний політ льотчика Бена та його сина Деві в Акулячу бухту, де Бен повинен був робити підводну зйомку на замовлення кінокомпанії. Під час занурення Бена понівечила акула. Умираючи в єгипетській пустелі, він щосили чіплявся за життя заради сина. Деві проявив справжню мужність і зумів долетіти з тяжкопораненим батьком до Каїра. Після всіх пригод льотчик Бен вижив! Доля подарувала йому другий шанс, щоб почати життя заново й знайти шлях до серця сина.

АКУЛЯЧА КЛІТКА

Повість

(Уривки)

Утратити руку чи ногу — значить мигцем заглянути у вічі смерті. Уявіть собі, що рука, на якій ви носили браслет із годинником, десь перетворюється на порох, а нога згоряє дотла... Усьому, що залишилося від вашого тіла, нестерпно із цим миритися.

Бен Аміно втратив ліву руку — від самого ліктя: її зжерла акула. Акула кинулася на нього в далекій єгипетській бухті Червоного моря, де він знімав під водою фільм для американської кінокомпанії, і перетворила Бена на криваве місиво. Тільки дивом йому пощастило вибратися на гребінь коралового рифу. Але ще більше диво здійснив його син Деві: на маленькому літаку «Остер»¹ він долетів із непритомним, покаліченим батьком до Каїра.

¹ Літак «*Остер*» (*Auster*) — одномоторний моноплан із верхнім розташуванням крила, із шасі, що не вбирається. Літак випускали в США в 1930–1940-ві роки.

Кадр із кінофільму
«Останній дюйм» (реж. Н. Курихін,
Т. Вульфович, СРСР, 1958)

Мало того, що Деві перехвилювався по дорозі до лікарні за пораненого батька, — десятирічний хлопчик пережив немало страшних хвилин, уперше в житті ведучи літак.

— Бідний хлопчина!

Бен, зціпивши зуби, повторював ці слова, хоча ні разу не вимовив їх уголос у присутності сина.

Бен був різкий та до того ж і не дуже добре розумів дитину; тільки в лікарні, уже опам'ятавшись, він усвідомив, яку витримку проявив хлопець, щасливо доставивши його до Каїра. А Деві стояв біля ліжка Бена й

сердився, що батько примусив його пережити таке випробування.

— Здорово все це в тебе вийшло! — слабким голосом промовив Бен, поглядаючи на сина з якоюсь неспівливою надією.

Деві нічого не відповів. Бен зрозумів: нелегко буде зламати перепону, що відділяє його від сина, і стати вдячним батьком, який шукає прихильності своєї дитини, а не тією відчуженою і дратівливою людиною, якою зник бачити його Деві.

— Цього разу, — сказав Бен хлопцеві, — я зроблю спеціальну клітку.

— Яку? — неприємно перепитав Деві, не показуючи, як він ставиться до наміру батька повернутися в Акулячу бухту.

— Звичайно, залізу! — як завжди нетерпляче, огризнувся Бен.

Але він тут-таки постарався це заглидити. Йому треба навчитися розмовляти іншим тоном, хоча сорокарічній людині й нелегко раптом заговорити лагідно, якщо вона ніколи цього не вміла.

— Клітка маленька, така, щоб можна було стати на повний зріст під водою і без будь-якої небезпеки знімати звідти акул, — пояснив Бен. — Ти всередині, а вони зовні. Таку клітку мав на своєму судні Кусто. Але моя повинна бути значно меншою та легшою: її ж доведеться перевозити невеликим літаком.

— А як же ти літатимеш з однією рукою? — запитав Деві.

— Мені ж відрізали ліву руку, — відповів Бен. — А для «Остера» вона не потрібна. Керувати я можу й правою. Це — найголовніше...

— Хто ж тобі дозволить літати з однією рукою?

— Ніхто не знатиме, — сказав Бен. — Адже минуло вже вісім місяців. А з літаком тоді нічого не сталося. Звідки їм знати, що я втратив руку? Наступний медичний огляд тільки в листопаді, а на той час нас уже давно не буде в Єгипті. Літак я зможу дістати, навіть коли в мене протез... Ніхто нічого й не подумає...

Він удавав, наче все йде як по маслу, і раптом зрозумів: Деві, навпаки, старається переконати його, що їм доведеться скрутно.

Деві не хотів повертатися в Акулячу бухту. Він боявся знову побачити, як батько, покалічений та весь у крові, піднімається з моря. Хлопець не хотів згадувати, як це страшно тягнути батька в літак, запускати машину, піднімати її в повітря, вести по курсу, відшукувати аеродром і, нарешті, робити посадку серед величезних повітряних кораблів, стараючись не розбитися вщент.

— Цього разу, — запевнив Бен, терпляче переборюючи спробу Деві заховатися у свою шкаралупу, — нещасного випадку бути не може. Обіцяю тобі...

Як можна було це обіцяти? Але що ж йому залишалося робити?

Бен ще й сам не знав, що робитиме. Знімаючи останній раз під водою фільм про акул для компанії «Комершл фільм», він сподівався, що на зароблені гроші зможе повезти сина додому й улаштувати його там у пристойну школу чи найняти когось, хто його доглядатиме. Але вісім місяців перебування в лікарні, лікарі та плата за квартиру, поки він хворів, «з'їли» усі заощадження. У нього не залишилося грошей навіть на проїзд до Нью-Йорка чи Бостона, де йому з хлопцем треба прожити кілька місяців, поки знайдеться робота для колишнього льотчика з однією рукою і без дружини.

— Хочеш поїхати зі мною і подивитися, як роблять клітку? — запитав він у сина.

— Хочу, — тихо відповів Деві.

— Ну, ходімо! — з удаваною бадьорістю запропонував батько.

* * *

Бен накидав креслення клітки й умовив місцевого коваля з великої авторемонтної майстерні спробувати зробити її. Грек-десятник дав дозвіл (заховавши в кишеню фунт стерлінгів), а коваль-єгиптянин зі своїм помічником — він був молодший за Деві, якому вже виповнилось одинадцять років, — узявся кувати з кутового заліза та смуг м'якої сталі чотири стінки клітки.

— Двері краще зробити вгорі, — сказав коваль, приварюючи сталі смуги до кутового заліза на промасленій підлозі гаража.

— У воді мені може забракнути сили її відчинити, — заперечив Бен, піднявши над головою свої півтори руки й удаючи, що штовхає ними кришку.

— Але ці дверцята надто великі, бачите, які вони довгі, — знизав плечима коваль. — З ними нелегко буде впоратися.

— Нічого, якось дам раду, — наполягав Бен.

Він спробував пояснити свій задум Деві, але син, здавалося, слухав із такою байдужістю, що Бен замовк і дав можливість йому самому дивитися, як іде робота. Бен не раз помічав, що хлопець дуже спостережливий, але терпіти не може, коли його вчать.

Сам він уважно стежив, щоб усе було як слід: як коваль ріже метал, зварює його та просвердлює отвори, — але поступово льотчика почала цікавити не клітка, а зовсім інше. Його увагу привернуло ставлення високого смуглявого коваля до свого помічника — десятирічного хлопчика-араба.

Цей маленький обірваний єгиптянин, якого звали Махмудом, був одягнений у синю спецівку, таку замащену залізним пилом і мастилом, що вона стала подібною до іржавого панцира. Його ноги були надто малі для стоптаних двопудових черевиків, у яких він човгав по кузні; працюючи, мов справжній майстровий, він не промовляв жодного слова.

Підмайстер був із нього чудовий, хлопець точно знав, куди та в яку секунду підкласти сталю смугу, не чекаючи, щоб йому про це сказали; коваль працював, наче хірург, якому прислуговує добре навчений асистент.

— Не те! — гримнув коваль і відкинув убік зубило.

Цього разу хлопчина схибив і подав не те, що треба.

Коваль почав лаяти свого помічника, і це не сподобалося Бену. Але хлопець терпляче змовчав і кинувся до крана, щоб налити води в жерстянку, куди коваль занурив гарячі свердла. Повертаючись назад, хлопець спіткнувся та облив коваля брудною водою; той обернувся й дав йому потиличника.

— Ану, тихше!.. — сказав Бен.

Коваль глянув на Бена. Він був удвоє вищий за льотчика й зовсім не злякався сердитого окрику.

— Та хлопчина ж ледачий, — засміявшись, відповів він по-англійськи.

Хлопчик усміхнувся. Коваль поклав йому на плече важку руку й, потримавши трохи, легенько підштовхнув малого вперед, наказавши йому виийняти тупе свердло з дреля й замінити його новим.

Бен усе зрозумів і швидко глянув на свого сина, щоб перевірити, чи зрозумів той. Але Деві був потайливим хлопцем і дуже рідко показував, що в нього на душі, правда, крім тих випадків, коли його огортав страх.

— Ну, тобі подобається клітка? — запитав у нього Бен.

— А ти зможеш поставити її під водою?

— Знизу почеплю вантаж і прив'яжу бокові стінки до корала, — відповів Бен.

З тріском зламалося свердло; коваль почав шукати інше в ящику з ін-струментами, а Махмуду наказав тим часом приварити пруту дверцят. Бен і Деві дивилися, як хлопець запалює ацетиленову лампу, роздуваючи синє полум'я, і, надівши потріскані окуляри, приварює хрест-навхрест сталльні смуги до дверної рами.

— Приварюй міцно! — попросив хлопчика Бен.

— *Jowa, ay Bey!*, — відповів той.

Бен усе-таки не спускав із нього очей, стежачи, щоб пруту були приварені надійно. Він стояв біля маленького єгиптянина, але раптом помітив, що Деві демонстративно відійшов убік. Подивившись на спину сина, Бен збагнув, що той хоче показати свою солідарність із маленьким арабом, який дуже добре вмів приварити пруту й без указівок старших.

* * *

Клітка була готова, тепер залишалось перевезти її на маленькому найманому літаку, не злякавши при цьому його власників. Що менше вони знатимуть про цю дивну залізну клітку, то краще. Навіть розібрана, вона була надто громіздка, щоб уміститись у фюзеляжі «Остера».

Був єдиний спосіб — прив'язати її зовні вздовж фюзеляжу. Але це треба було зробити дуже акуратно, бо інакше клітка могла зсунутися під час польоту й це призвело б до аварії.

На невеликому аеродромі в Бена були друзі серед єгиптян-механіків; й одному з них, якого звали Саламом — за те, що він завжди промовляв: «*Ya Salaam!*»², про що б не говорили: чи то про вдалий політ, чи, навпаки, про серйозну катастрофу, — Бен пояснив, що йому потрібно.

— *Ya Salaam!* — сказав Салам, подивившись на клітку. — Із цією штукою на «Остері» не полетиш.

— Чому? — запитав Бен. — Таку вагу машина підніме легко.

¹ *Jowa, ay Bey* — гаразд, друже (араб.).

² *Ya Salaam!* — Боже милостивий!

Салам покрутив головою, показуючи на легкий трубочастий фюзеляж.

— Під час польоту вони повинні зберігати еластичність, — пояснив він. — Якщо Ви до них прив'яжете металеву клітку, буде надто велике навантаження на хвіст...
Ya Salaam!

Він вважав, що Бену, можливо, і пощастить долетіти, але конструкцію літака буде послаблено. Це небезпечно.

— В ангарі стоїть «Бічкрафт». Він для цієї справи значно кращий.

«Бічкрафт» — міцний, сильний американський літак із потужним двигуном. Машину купили єгиптяни в нафтової компанії, де раніше працював Бен. У «Бічкрафтах» і «Фейрчальдах» він возив над єгипетською пустелею геологів, а тепер ці літаки були «старі» і доживали свій вік в ангарах.

— От сюди, зрозуміло? — сказав Салам, показуючи місце під фюзеляжем одного з «Бічкрафтів».

Бен згадав, що там угвинчено чотири болти для того, щоб прив'язувати літак до кілків у пустелі під час сильного вітру.

— Чудово! — зрадів він.

Салам відсунув панель у задній частині фюзеляжу й показав, куди можна прикріпити ще два болти, щоб підв'язати клітку.

— А мотор справний? — поцікавився Бен. — Пригадую, з нього мастило текло, як із сита.

— Годин на двадцять вистачить, а в мене є дуже важке мастило.

Із Саламом не пропадеш, і Бену здавалося, що він уже на півдорозі до мети.

Літак «Beechcraft. Model 76. Duchess». 1974 р.

* * *

Ще коли Бен працював у Канаді, йому частенько доводилося літати на невеликих літаках, перевозючи громіздкі частини гірничого устаткування, підв'язані до фюзеляжу. Але в «Бічкрафта» розхиталось управління, і мотор утрачав компресію вже на зльоті; Бену здавалося, що він летить не на літаку, а на самій залізній клітці.

— Усе гаразд? — запитав він у Деві.

Хлопець був блідий, і батько не знав, чи це від повітряних ям над пустелею, від природженого страху перед літаком, чи від передчуття небезпеки, яка чекає на них в Акулячій бухті.

— А вище ти не можеш піднятися? — спитав Деві. — Туди, де немає ям?

Це вже було досягненням. Хлопець нарешті про щось запитав.

— Я й так піднімаюся вгору, скільки можу, — відповів Бен, намагаючись пере-
кричати не дуже сильний гуркіт старенького мотора. — Клітку прив'язано надто
близько до носа...

Ніс у «Бічкрафта» і так був надміру важкий, навіть із додатковим вантажем на
хвості. Бен ще відвів ручку назад, але протез на лівій руці зразу ж уп'явся в живе
м'ясо. Доводилося весь час тримати машину в рівновазі; досить було відвести
ручку надто далеко — ніс задирався й літак утрачав управління.

— У кишені в мене льодяники, — сказав Бен. — Візьми.

Деві заліз у кишеню батькової сорочки й вийняв пакуночок льодяників. Один
льодяник він поклав Бену в рот (той не міг відпустити ручку). І зробив це, як
помітив Бен, з власної волі.

— Тебе нудить? — запитав батько.

Деві похитав головою, і Бен зрозумів, що не повинен був про це питати. За-
питання, мабуть, нагадало минулий політ, коли Деві дуже нудило. Але цього разу
Бен дав йому таблетку аерону.

— Хочеш спробувати? — запропонував Бен, кивком показуючи на ручку.

Деві знову хитнув головою та подивився на батьків протез, він був з алюмінію,
а кисть руки — з якогось легкого сплаву, укритего шкірою. Там, біля ліктя, де
штучна рука з'єднувалась із справжньою, утворилася свіжа рана, з якої висту-
пила кров. Вигляд кровоточивої рани примусив Деві глянути батькові у вічі; він
не розумів, як той може терпіти такий біль, але Бен відповів йому спокійним
поглядом.

— У мене таке відчуття, наче я веду важкий товарний поїзд! — прокричав Бен.

Він удавав, що йому легко, але насправді здавалося, що він несе літак на
вистягнутій хворій руці, яка вже втрачає останні сили.

— Ось вона! — з полегкістю промовив Бен, коли серед десятка тисяч бухт
уздовж оголеної зеленої межі пустелі й моря з'явилася їхня біла бухта.

Бен дізнався про неї від одного єгипетського гідробіолога: той казав, що тут було
повно акул і велетенських скатів. Цю бухту теж називали Акулячою, як і всі інші,
і вона теж була вигнутою смугою неприступних коралових рифів у безликій пус-
телі. Сюди можна було дістатись або з моря, або на легкому літаку.

— Ну, тепер тримайся! — гукнув Бен, коли вони почали знижуватися. — Він
буде підстрибувати...

Підійти до бухти було легко. Та тільки-но вони спустилися нижче, як піщана
поверхня берега перестала здаватися рівною смужкою пустелі, і на ній з'явилося
безліч купин.

Літак торкнувся землі, унизу в нього щось перемістилося, і його так занесло,
що вони ледве не перекинулися. Почувся сильний тріск у фюзеляжі, їх штовхнуло:
пробило задню стінку кабіни. Літак підскочив і зупинився, але внизу знову щось
затріщало.

— Ти не забився? — спитав Деві батька. — Що сталося?

У Бена ледве не вирвало протез, коли ручка подалася вперед, і йому, видно,
було дуже боляче. Він щосили смикав ремінці, якими протез був прив'язаний до
руки, гарячково стараючись звільнити закривавлену куксу від металу та шкіри,
що душили її.

— Ах, будь ти проклята! — сердито бурмотів він. — Краще не мати ніякої руки!

Бен лаявся, поки випадково не побачив обличчя сина. Тоді він схаменувся та затих. Але, прочитавши в очах у хлопчика вже відомий йому жах, Бен запитав себе, чи правильно він зробив, узявши дитину туди, де вона вже раз натерпілася стільки страху. Проте із самого початку цей політ здавався йому необхідним для них обох. Бен був людиною простою і труднощі на своєму шляху вмів переборювати тільки наполегливістю.

— Нічого, загоїться, — сказав він Деві й вискочив із кабіни, щоб подивитися, чи дуже пошкоджено літак.

Пошкодження було незначне. Край залізної клітки зрізав великий виступ корала над піском. Цей шматок корала й пробив із таким тріском фюзеляж. Якби корал не був так акуратно зрізаний, він міг би проломити хвіст літака й зовсім його понівечити.

— Дрібниці! — вигукнув Бен, який ніколи не втрачав самовладання. — Фюзеляж ми полагодимо...

Деві зразу ж підійшов до води, занурив гаряче обличчя в море, змочив чуб і шию.

— Ех ти, бідолахо! — знову пожалів хлопця Бен.

Але він зразу ж подолав у собі це почуття. Жалість до сина не допоможе їм обом.

* * *

Залізна клітка трохи погнулася від удару об корал, але за допомогою мовчазного Деві Бен до обіду зібрав її.

Вони чекали заходу сонця, лежачи під літаком. Потім закріпили болтами стінки клітки. Деві вставляв болти, а Бен загвинчував їх здоровою рукою, озброєною гайковим ключем. Дверцята почепили на завіси, коли вже зовсім смеркало.

— Ну, другу руку вони мені крізь ці прутьї вже не відкусять, — сміявся Бен, милуючись кліткою.

— Ти надінеш під воду протез? — запитав Деві.

— Ні. З ним гірше, ніж зовсім без руки, — відповів Бен.

Він не зізнався, що все одно не зміг би надіти протез на відкриту рану.

* * *

Вони переночували під літаком, але цього разу Бен передбачив усе, що могло знадобитися синові: лимонад, печиво й навіть компот. Коли вони їли, Бен у цей час розповідав хлопцеві, як розпізнавати сузір'я в Східній півкулі.

Деві не подавав виду, що йому це цікаво, але Бен відчував: син слухав його із захопленням.

Рано-вранці Бен розвідав, куди зручніше опустити клітку, але котити її по піску до краю рифу було зовсім не легко.

— Краще взуй черевики, — порадив Бен хлопчиків, який поранив ногу.

Сам Бен ще не зник до того, що він однорукий, і вже був дуже роздратований у той час, коли клітку можна було спустити через край рифу в прозору глибину на двадцять футів. Деві допомагав йому. Він мовчки виконував усе, що наказував батько, і ні разу не взявся що-небудь зробити із своєї волі, як це звичайно буває з усіма хлопцями.

— Коли я скажу тобі: штовхай, ти вже не шкодуй сили, — звелів йому Бен, — і зразу ж тікай убік, щоб не заплутатись у вірвовці...

Він прив'язав до верхньої частини клітки чотири кінці. Тепер вона не зможе повалитися набік і піде вниз стійма.

— Штовхай! — крикнув Бен.

Обидва сапали й ковзалися, та ось нарешті клітка перевалилася через край рифу.

— Відійди! — гукнув Бен.

Але Деві вже встиг відскочити. На кілках, забитих у прибережний пісок, натягнулася віршовка — і клітка повисла під водою. Бен надів маску та впірнув, щоб оглянути її.

— Здається, усе гаразд, — сказав він, вийшовши на берег після того, як установив клітку на дні. — Тепер я прив'яжу її до коралового рифу, і на цьому кінець.

Бен помітив, що Деві вже нап'яв брезент, під яким вони могли провести час у найбільшу спеку. Хлопець устиг перетягнути на берег і частини маленького компресора для наповнення повітрям акваланга, отож Бену залишалося тільки його зібрати.

«Нарешті в мене з хлопчиною справи пішли на лад», — вирішив Бен.

Він не пам'ятав, щоб Деві коли-небудь раніше випереджав його бажання, і подумав про арабського хлопчика, який так майстерно вгадував думки коваля.

— Тобі сподобався той арабський хлопчина? — поцікавився Бен.

— Скільки він заробляє за тиждень? — запитав, у свою чергу, Деві.

— Небагато, — відповів Бен, здивувавшись одвертій практичності сина. — Кілька пістрів у день.

Та хіба всім дітям не притаманна груба практичність, тоді як більшість дорослих безнадійно сентиментальні?

Камера для підводних зйомок, яку прислала Бену кінокомпанія, знімала на тридцятип'ятиміліметрову плівку. Підводні зйомки й були метою цієї маленької експедиції. Компанія платила майже п'ять тисяч доларів за тисячу футів добрих кадрів з акулами та ще тисячу доларів за кадри з велетенськими скатами.

Бен опустил на віршовці важкий кіноапарат у воду, потім надів акваланг.

— Якщо хочеш, можеш лягти на край рифу та дивитися, — звернувся він до Деві й показав, як треба розпластатись у мілкій воді за гребенем корала, зануривши обличчя у воду над самою глибинню.

— Знаю, — кинув Деві,

— Тільки не пірнай.

Бен захопив із собою запасний акваланг. Він уже навчив Деві пірнати в невеличкій затоці, захищеній рифом, що перетинав доступ акулам. Деві був добрим плавцем і легко освоїв апарат.

— Що ти робитимеш, поки я буду під водою? — запитав Бен.

— Читатиму, — сказав Деві й вийняв із рюкзака книжку.

Бен глянув на неї та всміхнувся. Це була одна з тих книжок, якими так захоплюються англійські хлопчики, — пригоди хороброго льотчика, який бився в Північній Африці з арабами.

— Тобі вона подобається?

— Подобається, — ніяково відповів Деві. — Вона із шкільної бібліотеки.

Може, саме це й робило книжку такою привабливою. Бен подумав, що його син більше англієць, ніж американець. Деві не пам'ятав Америки й ходив у Каїрі до англійської школи. Навіть вимова в нього була швидше англійська, ніж американська. Англійське виховання, мабуть, і пояснювало те, що він був таким стриманим і практичним.

— Я ненадовго, — сказав Бен і занурився у воду, держачись за вірвовку.

Опинившись під сріблясто-блакитною поверхнею моря, Бен подивився, чи не привернула уваги акул його принада з осячого м'яса. Тоненькі червоні струмочки крові сочилися з м'яса в прозору воду коралового моря. Хмари дрібних рибок зацікавлено розглядали принаду, але великої риби не було й близько. Бен опустив кіноапарат на саме дно й, заходячи в клітку, зрадів із своєї вигадки. Тут йому ніщо не загрозувало, а знімати акул звідси було дуже зручно. Він зачинив дверцята клітки та став чекати.

* * *

Бену довелося чекати й тоді, коли він спустився вдруге під воду після обіду. Як і завжди, акули з'явилися зненацька, не знати звідки. Хвилину тому їх ще не було, але не встиг він оком змигнути, як одна з них уже тикає носом в осяче м'ясо. Поки Бен наводив кіноапарат, поруч із нею з'явилося ще дві; одну з них, плямисту, акулу-кішку, супроводили дві смугасті риби-пілоти, що плавали над виступом її носа. Бен приладнав камеру до стінки клітки й натиснув спуск. Ближча акула кинулася геть. Вони ще не покуштували крові. Покуштувавши її, акули зразу стають сміливіші. Бен знову став чекати.

Акула-кішка

Його не бентежило те, що він ще раз опинився в оточенні цих страховиськ, від яких зазнав стільки лиха. У клітці він почував себе цілком безпечно. Але Бен виразно відчув біль у руці, куди минулого разу вп'ялися зуби акули. Боліло в тій частині руки, якої вже не було.

«Останній раз, — сказав він сам собі. — Останній хід — і більше не гратиму. Треба подумати й про хлопця...»

Бен і сам вважав, що надто вже добре вмів пристосуватися до обставин. Це корисно, коли літаєш над канадськими лісами, і при такій безладній роботі, яку йому доводилося виконувати в Єгипті. Оглядаючись назад, він зрозумів, що вміння пристосуватися стало його другою натурою. Та і як інакше міг би працювати й навіть просто вижити такий льотчик, як він? Проте не можна будувати на цьому життя людині, якій треба ростити сина. І, поглядаючи на шершаву шкіру акули, що була від нього на відстані якихось шести футів, Бен вирішив, що доведеться про це добре поміркувати у вільний час. Йому зовсім не хотілося, щоб Деві ріс таким, як він.

Дві акули кинулися на м'ясо, а потім безстрашно пропливли повз клітку. Бен націлив на них об'єктив.

— Ну, мене ти не схопиш! — сказав він, коли одна з акул повернулася, щоб подивитися на нього. — Дзуськи!

Тепер у Бена був багатий вибір: перед ним плавало п'ять чи шість акул. Деякі з них належали до породи акул-велетнів, дві були плямистими «кішками». Одна лежала на дні великої підводної скелі мертвого корала, у тому самому місці, де він сподівався побачити скатів. До цієї скелі Бен прикріпив розчалку, що тримала клітку.

«Тільки не поспішай!» — у думці сказав він сам собі.

Йому завжди хотілося знімати дуже короткі шматки. Він підтримував камеру обрубком руки. Було боляче, але якось виходило. Раптом одна з акул-велетнів зухвало наблизилася до клітки й, відпливаючи, ударила по ній хвостом.

Клітка нахилилася назад, потім уперед і мало не перекинулася на бік; її тримали вірвовки, якими Бен прив'язав клітку до коралового рифу. Він почекав, доки клітка перестала хитатися, і вирішив, що вже годі. До того ж у камері закінчилася плівка.

— Ще раз, і все, — сказав він Деві, впливши на поверхню.

— Чому акула вдарила по клітці? — запитав Деві.

Він усе бачив зверху, але Бен ухилився від відповіді.

— Хто його знає, — пробурчав він. — Випадково...

Але він не заспокоїв Деві. Бажаючи розвіяти його страхи, Бен звелів хлопцеві складати спорядження, щоб можна було вирушати в дорогу, тільки-но він випливе.

* * *

Він — невдаха, у житті йому завжди не щастило, і хоча Бен до цього вже звик, йому, видно, уже не по літах боротися зі своїми невдачами. Бен закінчив знімати акул. Вони зжерли все м'ясо, і більшість із них уже попливли. Але він уперто чекав, сподіваючись, що з'явиться тисячодоларовий скат. Скати облюбували місце біля коралової скелі, де дрібні рибчини очищали їх від паразитів.

«Боже мій! — вигукнув у думці Бен. — Здається, поталанило...»

Велика, схожа на плямисту хмару, тінь рухалася по самому дну мимо скелі. Це був скат із дивовижними головними плавниками; він плів важко й незграбно: чи то був сліпий, чи поранений, а може, просто старий.

Пливучи, скат збивав із скелі невеликі шматки корала, а білий пісок на дні клубочився від кожного помаху його велетенських гострих бокових плавників.

«Ану, голубчику, ближче!» — запрошував його Бен.

Скат плів біля самої клітки, і хоча Бен цілком захопився зйомкою, він усе ж подумав, що плавником або могутньою головою скат може порвати вірвовку, прив'язану до коралової скелі.

Бен постукав камерою по прутах клітки, щоб налякати ската, але той плів далі й наткнувся на вірвовку.

Від сильного поштовху клітку шарпнуло вперед. Бен відчув, як вона перекидається, наче її вдарило міною.

У нього промайнула думка, що скат потягне клітку з ним у відкрите море. Бен лежав на боці. Він вирішив, що ззаду або порвалися вірьовки, або відламався шматок коралового рифу. Клітку штовхнуло з неймовірною силою. Вона перекинулася раз і вдруге. Ще один поштовх — скат звільнився від вірьовки й незграбно зник у хмарі піску та коралових кришок.

«Як же я виберуся?» — подумав Бен.

Дверцята були притиснуті до морського дна. До того ж клітку погнуло, і пруті з одного боку вдавило всередину. Бен почував себе так, як велика риба в акваріумі. Тюрма його була тісна, коли в ній можна було стояти, а тепер, лежачи, він ледве міг поворохнутися.

«Якщо я цього разу виберуся, буде просто диво», — сказав він собі.

Просунувши ногу крізь пруті на морське дно, Бен спробував хоч трохи підняти клітку й перекинути її дверцятами вгору. Марно. Він хотів розігнути тонкі сталеві пруті, але коваль постарався зробити їх міцними. Бен почав трясти дверцята, сподіваючись їх зламати, але Махмуд зварив метал сумлінно.

«Амба!» — подумав Бен.

Він перевернувся на спину, щоб подивитися, чи стежить за ним Деві. Але вгорі не видно було маски хлопця. Тоді він глянув на монетр і вилаяв себе за те, що чекав зайвих п'ять хвилин — і все через якусь нещасну тисячу доларів!

Повітря в нього залишалось не більше, як на двадцять хвилин.

* * *

Минуло дві хвилини, але Бену здалося, що минула година.

Він ще раз спробував звільнитись і, глянувши вгору, побачив маску Деві. Бен ліг на спину й помахав рукою. Син помахав йому у відповідь. Здоровою рукою Бен показав, що хоче відгвинтити болти, якими було скріплено клітку, і йому потрібен гайковий ключ.

Обличчя Деві зникло.

Коли хлопець з'явився знову, Бен побачив, що він опустив у воду гайковий ключ.

— Не кидай! — видихнув Бен із пухирцями повітря, неначе Деві міг його почути.

Та хлопець кинув ключ. Він прив'язав його до волосіні, розгойдав і закинув у клітку. Бен навіть не відв'язував його, а зразу ж узявся відгвинчувати болти.

Але круглі головки болтів виявились усередині клітки, а гайки — зовні. Хоч як Бен вивертав руку, він не міг накласти ключ на гайку. Бен глянув угору й похитав головою, але Деві там не було.

За підрахунками Бена, повітря залишалось хвилин на п'ятнадцять. Тут він помітив, що до нього спускається вірьовка. Збагнув: хлопець хоче спро-

Скат-орляк плямистий

бувати підняти клітку. На суші це було б неможливо, але під водою, може, і пощастить.

— Давай! — знову видихнув Бен, прив'язуючи вірвовку до кришки. — Тільки швидше!

Маска Деві зникла, а через кілька секунд вірвовка натягнулася, але клітка залишилася на місці. Спроба була безнадійною, і, коли знову з'явилося обличчя Деві, Бен почав вертїти рукою.

— Літак, — нечутно сказав він. — Запусти літак.

Бен показував, як запускати гвинт, брати на себе ручку, давати газ... Хлопець зрозумів і знову зник. Доки тягнулися ці нескінченні хвилини, Бен намагався уявити собі, що робить син: чи здогадається він прив'язати трос до заднього колеса, чи зуміє запустити мотор, який так часто захлинався; перед ним стояло безліч дрібних завдань, від вирішення яких залежав успіх; навіть тут, під водою, льотчикові здавалося, що його кидає в піт.

— Поспішай, Деві! — сказав Бен і злякався за хлопця.

Якщо він не зможе звідси вибратися, Деві нізащо не підніме в повітря цей «Бічкрафт». Літак надто старий та неподатливий, щоб хлопцеві ще раз пощастило долетіти. Тепер життя Деві цілком залежало від його власного.

Тут Бен відчув поштовх.

«Він його запустив!..»

Вірвовка натягнулася знову; Бен злякався, що її переріже об залізний кут клітки. Здоровою рукою він одвів вірвовку вбік. Бен був побитий і подряпаний, але тепер, коли працював мотор, до нього повернулася надія.

«Він не відпустив гальма», — подумав Бен.

Якщо гальма спрацьовані, вони не витримають... Зненацька справді щось смикнуло...

Клітка застрибала по дну, лягла на бік, потім уперлася дном у стінку коралового рифу й піднялася — не зовсім, але все ж трохи піднялася.

— Держи! — відчайдушно закричав Бен.

Не звертаючи уваги на біль, він просунув здорову руку крізь прuti й почав підтягувати клітку до рифу. Вірвовка ослабла, Бен смикнув її вниз, закинув за виступ та якимось прив'язав до сталевих прутів.

Льотчик виразно відчував, як важко працює клапан для повітря. Глянувши на манометр, Бен побачив, що тиск упав до десяти атмосфер, закінчувалося повітря.

Він почав штовхати дверцята, проте, хоча клітка тепер і стояла, вони не відчинялися. Клітку погнуло, і дверцята безнадійно заклинило: Бен не міг вибити їх ні рукою, ні ногою.

* * *

Він знову безпорадно глянув угору.

— Пропав! — схлипнув льотчик. — Пропав!

Бен відчував, що втрачає розум, та коли знову побачив обличчя хлопця в масці й темне скло, — усе ж зумів показати йому, що не може відчинити дверцят.

* * *

Тільки тоді, як Деві раптом зник, а потім усією постаттю з'явився вже нижче від поверхні моря, Бен тривожно озирнувся, чи немає акул.

— Не спускайся! — замахав він руками.

Деві спускався з великим зусиллям. Хлопець був надто малий і легкий для свого великого акваланга, але він усе ж дістався до клітки й учепився за неї. Ох, як Бену пригорило б повітря із цього акваланга! Але він раз у раз гарячково оглядався, чи не видно поблизу акул.

Їх було дві; вони дрімали недалеко, біля скелі.

Деві з усієї сили смикнув дверцята руками.

У Бена промайнула думка про напилек, але він згадав, що в ящику з інструментами напилка немає.

Він більше нічого не міг придумати й уже майже не міг дихати. Дивився на Деві в якомусь отупінні; хлопець прив'язував вільний кінець вірьовки до дверей клітки.

— Ну, і що?

Деві почав швидко рухати ногами, щоб спуститися глибше. Батько побачив, як він поплив до скелі, захопивши всі шматки вірьовок. Акули, що лежали там, на дні, могли бути й людожерами; Бен із тривогою стежив, як син обережно обходить виступ скелі, тягнучи за собою зв'язані до купи вірьовки.

«Він хоче використати скелю як блок», — зрозумів Бен, удихаючи рештки повітря та чекаючи, що кожний новий ковток буде останнім.

Він хотів поквалити хлопця, але знав, що цього робити не можна.

Бен дивився, як Деві незграбно пропливає прямо над сплячими акулами. «Дітей не можна наражати на небезпеку, — із гіркотою подумав він, — навіть коли на карту поставлено твоє життя». Скільки разів Бен був злочинцем щодо свого сина, покладаючись на те, що все обійдеться щасливо. «Життя — це пастка, і треба вберегти від неї хлопця, якщо тільки пощастить вибратися звідси. Він оберегатиме сина від найменшого ризику, від будь-якого натяку на небезпеку...»

Бен ковтав останнє повітря з апарата, коли Деві благополучно обійшов коло й почав підніматися, затиснувши в руці вірьовку.

«Дай акваланг!» — жестом попросив Бен. Він показував на свій монометр і похитав головою; показав на акваланг Деві, даючи зрозуміти, що його треба спустити якнайшвидше.

Деві кивнув.

Бен відчував, як від кожного подиху тремтить та опирається повітряний клапан. Він напружував тепер м'язи живота, витягаючи з балона останнє повітря. У голові паморочилося, і Бен не розумів, чому Деві зволікає. Далі він не протягне, Бен знав це напевне...

Акваланг опустився на вірьовці.

Бен вирвав із рота загубник і потягнув до себе крізь пруті шланг другого акваланга. Припавши обличчям до прутів, він засунув у рот новий загубник. З апарата пішло повітря, і льотчик відчув прохолодний струмінь із металічним присмаком.

Але чи не пізно? Він так змучився, що ледве тримався обрубок за стінку клітки, учепившись здоровою рукою за шланг. Свідомість ледве жевріла в ньому.

Бен не помітив, як клітку потягло вперед, поки вона знову не захиталася. Вірьовка, прив'язана до дверцят і закинута за скелю, натягнулася. Від скелі відлетіли шматки мертвого корала, риби кинулися врозтіч, заворушилися сонні акули.

Деві знову запустив мотор, і літак тягнув вірьовку.

* * *

Бен міцніше стиснув зубами загубник, гарячково чіпляючись здоровою рукою за виступ рифу. Тепер він уже відчував, як туго натягнута вірвовка. Гострий корал різав йому руку.

Усе сталося зразу.

Рвучко відчинилися дверцята, лопнула вірвовка, Бен випустив шланг акваланга, і його віднесло вбік. Клітка нахилилася, мить — і вона впаде.

Залишалася секунда, щоб вибратися через напіввідчинені дверцята.

Кинувшись уперед, Бен відчув, як залізо обдерло йому спину. Клітка перекинулася, тільки-но він устиг із неї вискочити. Він почав рухати ногами, щоб впливти на поверхню, а легені, здавалося, ось-ось розірвуться.

Але й тепер на Бена ще чатувала смерть.

Досить йому забути, що, піднімаючись, треба поступово видихати повітря, тиск у легенях збільшиться, і легені не витримають.

«Видихай, — повторював він собі, — помаленьку».

Він вирвався на поверхню, усе ще з посвистом випускаючи повітря. І жадібно зітхнув, усім своїм єством відчуваючи яскраве світло, сонце і вітер.

— Мерщій! — кричав Деві; надівши маску, він стежив, що відбувається під водою. — Акула!

І тут Бена огорнув жах, який надає людині нелюдські сили. Він почав бити руками й ногами й, мов на крилах, вилетів за коралову грядку, на мілководдя.

Деві допоміг йому вилізти. Тільки тут Бен згадав про порожній акваланг у себе за спиною. У нього ледве вистачило сили впасти долілиць у нагріту сонцем воду біля самого берега.

І все...

* * *

Бен нерухомо лежав у теплій воді. Сили більше не було. Деві допитував, як він себе почуває. Але Бен тільки кивнув. Мотор ще працював і, мабуть, перегрівся.

— Вимкни мотор! — ледве вимовив льотчик.

Хлопець захляпав по воді. Мотор захлинувся в надривному кашлі. Настала тиша. Бен знав, що йому треба підвестися, бо інакше він не встане ніколи.

Він одстебнув пряжки акваланга, важкий пояс і виповз зі свого обладунку. Звівшись на ноги, вибрався на прибережний пісок і знову ліг, цього разу на спину; кожна подряпина, кожне садно на тілі давалися взнаки.

І тут Бен зрозумів, що він розтратник.

Це він зрозумів. Ну що ж, то добре. Більше він ніколи не ризикуватиме життям хлопчини. У його віці смерть не страшна. Життя своє він і так уже розтратив, але дитині не можна помирати.

— Прости, хлопче, — сказав він, дивлячись на сина.

Над ним нахилилося витягнуте, перелякане обличчя дитини. Ось-ось він побачить знайомий жалібний погляд, почує знайомий докір.

— Здорово все це в тебе вийшло! — із відчаєм промовив Бен.

Це була суцзя правда. Деві ніколи не нав'язувався зі своїми послугами, він не мастак угадувати чужі бажання, і вже ніяк не скажеш, що в нього щира душа; та

коли хлопець підросте, він буде незамінним у важку хвилину. Можливо, у нього батьків характер, недарма вони обидва так уперто тримаються за життя.

— Я залишив камеру... — почав був Бен.

Він сів. Камера застрахована, і ніхто не жалітиме, що вона пропала, але плівка, кадри з велетенським скатом коштували тисячу доларів.

— Ти туди не повернешся? — спитав Деві. — Не повернешся?..

Бен знав, що в нього вистачить пороху повернутися. Так, він зможе пірнути, знайти другий акваланг і спуститися з ним, щоб забрати камеру. Але терези почали схилитися в інший бік.

— Мабуть, ні, Деві... — сказав він. — Мабуть, що ні...

(Переклад В. Гнатівського)

Запитання та завдання

1. Що ви дізналися про Деві та його батька на початку повісті? Де ви вперше про них прочитали? Які між ними стосунки?
2. Як ставиться Деві до пропозиції батька побудувати акулячу клітку й повернутися на місце страшних подій, які вони пережили?
3. Що примушує Бена знову повернутися в Акулячу бухту? Який він мав план? Як намагався підбадьорити хлопчика?
4. Які риси характеру виявляє Деві під час зварювання клітки? Що об'єднує його з помічником майстра?
5. Як проявляються характери батька і сина під час польоту до Акулячої бухти? Чому Бен придушує в собі жалість до сина?
6. З якими емоціями ви читали сцени зйомок акул і ската? Що надає цим епізодам драматизму?
7. Що робив Деві, щоб урятувати батька? Які якості характеру він проявив? Хто вам здається дорослішим: батько чи син? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Який висновок робить Бен, коли бачить, що знову наражає Деві на небезпеку?
9. Чому Бен називає себе *розтратником*? Чи повернеться він за камерою?

10. Проаналізуйте діалоги героїв оповідання Дж. Олдріджа. Як у них розкриваються характери батька і сина?
11. Чому повість називається «Акуляча клітка»? Чи має ця назва прихований зміст?

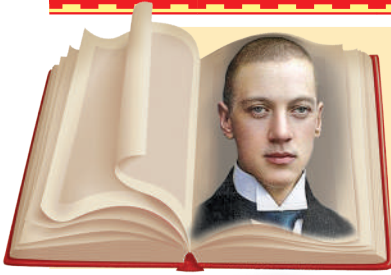

12. Роздивіться фото літака «Beechcraft Model 76 Duchess» (с. 109). Чи на такому літаку летіли Бен і Деві в Акулячу бухту? Знайдіть інформацію для цієї відповіді, орієнтуючись на рік видання повісті та події, які в ній описані.

13. Роздивіться фото акули та ската (с. 113, 115), з якими зустрівся Бен в Акулячій бухті. Нині ці морські жителі перебувають під загрозою. Що саме їм загрожує? Знайдіть про це інформацію та напишіть статтю для фейсбуку.

ЛІТЕРАТУРА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН. ПРИГОДИ ТА ПОДОРОЖІ

Я завжди йшов по лінії найбільшого опору.
М. Гумільов

МИКОЛА ГУМІЛЬОВ
(1886–1921)

Микола Гумільов — російський поет, літературний критик і перекладач.

Він був людиною різнобічних обдарувань. Але головне — він створив поезію, що відобразили одвічні питання буття: протистояння життя і смерті, загартування духу особистості, виклик долі. Вірші М. Гумільова в цілому оптимістичні, сповнені віри в людину, її міць і розум. Однією з найкращих збірок митця вважають збірку «Вогняний стовп» (1921).

У серпні 1921 р. М. Гумільова розстріляли за обвинуваченням в участі в контрреволюційній змові, йому було всього 35 років.

Літературознавчий коментар

Цикл віршів «Капітани» був створений улітку 1909 р., коли М. Гумільов гостював у с. Коктебелі в художника М. Волошина, за кілька років до своїх подорожей. Цикл складається із чотирьох частин, які об'єднані спільною ідеєю романтики та подорожей. Молодий поет мріяв утекти від буденності хоч на край світу заради того, щоб тільки відчувати свободу та стати учасником надзвичайних пригод.

Вірш «Жирафа» (1907) увійшов до збірки «Романтичні квіти» і став поетичною візитівкою М. Гумільова в російській літературі, а образ Жирафи — уособленням мрій про далекі подорожі та чудові місця, де людина може жити щасливо в гармонії з природою.

КАПІТАНИ

Від полярних морів до південних,
Між базальтових рифів та брил,
На просторах безодень зелених
Чути шелест напнутих вітрил.
Швидкокрилих ведуть капітани
До незнаних іще берегів.
Не страхають їх ні урагани,
Ні мальстреми край вічних снігів.
Капітани не порохом хартії¹ —
Звикли дихати сіллю морів

І вночі на розірваній карті
Креслять голкою курс кораблів.
Як вали височіють, мов стіни,
То затишний пригадують порт,
Оббиваючи рухом тростини
Клоччя піни з високих ботфорт.
А як змову на судні хто встежив,
То з-за пояса рве пістолет,
Так, що сиплеться срібло з мережив,
Із рожевих брабантських манжет².

¹ *Хартія* (латин. *charta*, від грецьк. *χάρτης* — папір, грамота) — назва деяких документів публічно-правового характеру.

² *Брабантські манжети* — манжети з мережива, яке виробляли в бельгійському місті Брабант.

Хай старий океан шаленіє,
В небо гребені зносить валів, —
Ні один із них не сплотніє
І не згорне своїх парусів.
Тож ніколи упевнені руки
Не повернуть штурвала назад,

Як летить на ворожі фелуки¹
У нестримній атаці фрегат².
І кидком гарпуна невідпорним
Б'ють вони велетенських китів,
І знаходять на обрії чорнім
Між зірками вогні маяків.

(Переклад М. Стріхи)

Запитання та завдання

1. Які емоції викликав у вас вірш М. Гумільова «Капітани»?
2. Як описує поет капітанів? Якими рисами характеру їх наділяє?
3. Визначте основну ідею твору.
4. На що надихає вас цей вірш?
5. Підготуйте виразне читання вірша «Капітани».

6. Які засоби художньої виразності використовує поет? Які образи виникають у вашій уяві завдяки їм?

7. Знайдіть інформацію про ілюстраторів поетичного циклу М. Гумільова «Капітани».
8. Чи збігається ваше сприйняття капітанів із циклу М. Гумільова з ілюстрацією А. Траугота?

А. Траугот. Ілюстрація до збірки поезій «Капітани». 2013 р.

9. Яку морську термінологію використано у вірші «Капітани»?
10. Яку роль вона відіграє в його художній системі?
11. Знайдіть зображення кораблів, про які згадано у вірші, і підготуйте інформацію про них у вигляді електронної презентації або власних малюнків.

12. Підберіть синоніми до слова *капітан*. Розкрийте зміст цього поняття в есе «Чи легко бути капітаном?».

ЖИРАФА

Коліна обнявши — ти вся, як погасла свіча,
Такою сумною не бачив тебе вже здавен.
Послухай: далеко, далеко на озері Чад³
Прекрасна жирафа живе.

¹ *Фелу́ка* (іт. *feluca*) — невелике однопалубне або однощоглове судно зі своєрідним косим вітрилом чи двома вітрилами. Їх використовували у військових і торгових флотах Середземного моря. Пірати віддавали перевагу цим суднам за швидкохідність і маневреність.

² *Фрега́т* (від іт. *Fragata*; *fregata* — різновид галер Середземномор'я) — тип військово-морських суден. Трищогловий вітрильний корабель із потужним артилерійським озброєнням (60 гармат) для дій на морських комунікаціях у XVII–XVIII ст.

³ *Чад* — озеро в Центральній Африці. Адміністративно озеро Чад розташоване в межах Нігерії, Нігеру, Камеруну та Республіки Чад.

Струнка і граційна, а шкура — як витвір химер¹,
В її візерунках таїться, либонь, те саме,
Що в місячних цятках на чистому плесі озер,
Чи в скельних малюнках поглинутих часом племен.

А здалеку, наче вітрильник несеться в морях,
І біг в неї плавний, як пташки ранкової злет.
Я знаю, які чудеса споглядає земля,
Коли в повечір'ї ховає її силует.

Я знаю далеких країн таємничі казки —
Про чорну красуню, про те, як кохав її вождь.
Та ти надто довго вдихала тумани важкі,
Так довго, що в казку не віриш, а тільки у дощ.

І як я тобі розповім про тропічний той сад,
Де запах спокуси в нев'янутих травах пливе...
Ти плачеш? Послухай... далеко на озері Чад
Прекрасна жирафа живе.

(Переклад Н. Горішної)

Н. Піросмані. Жирафа.
1905 р.

Запитання та завдання

1. До кого звертається ліричний герой?
2. Що він розповідає про озеро Чад?
3. У якому емоційному стані перебуває лірична героїня?
4. Чи збігається її настрій із настроєм ліричного героя?
5. Розкрийте зміст порівняння «*Ти вся, як погасла свіча*».
6. З якою метою розповідає ліричний герой своїй подрузі про екзотичну країну?

7. Як описано жирафу у вірші М. Гумільова? Чи можна назвати цей опис *казковим*?
8. Які поетичні прийоми використовує автор для опису жирафи?

9. Роздивіться подану репродукцію картини. Яка ідея цього твору живопису? Чи близька вона до ідеї вірша М. Гумільова «Жирафа»?

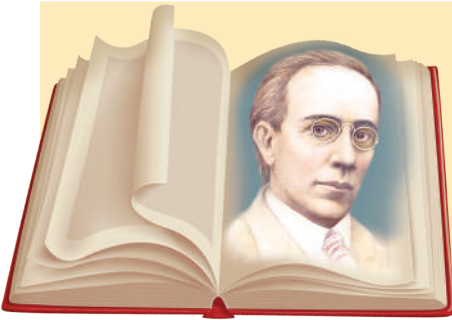

10. Знайдіть інформацію про художника Н. Піросмані та підготуйте електронну презентацію його картин.

11. Чи мрієте ви про подорожі до екзотичних далеких країн? До яких саме?
12. Напишіть розгорнутий план, що ви плануєте зробити для того, щоб ваша мрія здійснилася.

¹ *Химера* (грецьк. *Χίμαιρα*) — в античній міфології вогнедишна потвора з головою і шиєю лева, з тулубом кози та з хвостом дракона. У переносному значенні — «нездійсненна мрія», «примха, вигадка, дивацтво».

Боротьба та жадібність перетворюють найвидатніші винаходи на лихо, збільшуючи людське страждання.

О. Беляєв

ОЛЕКСАНДР БЕЛЯЄВ (1884–1942)

Олександр Беляєв — російський письменник-фантаст. Мав різнопланові захоплення: малював декорації для театру; грав на скрипці; займався фотографією; любив театр.

Він став успішним письменником, науковим фантастом.

У 1925 р. було надруковано його перше оповідання «Голова професора Доуеля». Згодом з'являються відомі твори письменника: «Остання людина з Атлантиди» (1925), «Володар світу» (1926), «Боротьба в ефірі» (1927), «Острів загиблих кораблів» (1926–1927), «Людина-амфібія» (1928), «Підводні землероби» (1930), «Чудесне око» (1935), оповідання із серії «Винаходи професора Вагнера» (1926–1936).

Майже всі творчі ідеї письменника стали реальністю. Він передбачив такі винаходи: ідіофон — винахід для зчитування людських думок, штучні органи людини, металощукач, апарат для глибинного занурення, космічні орбітальні станції, акваланг, підводна камера.

Літературознавчий коментар

Ромán (фр. *roman* — романський) — великий за обсягом, сюжетно розгалужений епічний твір, у якому широко представлені важливі й складні суспільні процеси, показані численні персонажі в їхньому розвитку. Є види романів за змістом: історичний, пригодницький, соціально-побутовий, соціально-психологічний, науково-фантастичний, філософський, детективний.

ЛЮДИНА-АМФІБІЯ

Роман
(Уривки)

ЧАСТИНА ПЕРША

Морський диявол

Настала задушлива січнева ніч аргентинського літа. Чорне небо вкрилося зорями. «Медуза» спокійно стояла на якорі. Нічної тиші не порушували ні плескіт хвиль, ні скрипіння снастей. Здавалося, океан спав глибоким сном.

На палубі шхуни лежали напівголі ловці перлин. Зморені працею і пекучим сонцем, вони переверталися, зітхали, скрикували у важкій дрімоті. Руки й ноги в них нервово сіпалися. Можливо, вони бачили вві сні своїх ворогів — акул. У ці гарячі, безвітряні дні люди так стомлювалися, що, закінчивши лов, не могли навіть підняти на палубу човни. А втім, у цьому не було й потреби: ніщо не віщувало зміни погоди. І човни залишалися на ніч на воді, прив'язані до якірного

ланцюга. Реї не були вирівняні, такелаж¹ погано підтягнутий, незгорнутий клівер² ледь-ледь тріпотів від легенького подуву вітерцю. Уся палуба між баком і ютом була завалена купами черепашок — уламками коралового вапняку, мотузками, на яких ловці спускаються на дно, полотняними мішками, куди вони кладуть знайдені черепашки, порожніми бочками. Коло бізань-щогли стояла велика діжка з прісною водою і залізним ковшем на ланцюжку. Навколо діжки на палубі виднілася темна пляма від розлитої води.

Час від часу хтось із ловців підводився і, хитаючись у напівсні та наступаючи на ноги й руки тих, хто спав, плентався до діжки з водою. Не розплющуючи очей, він випивав ківш води й падав. Ловців мучила спрага: уранці перед роботою їсти небезпечно, — надто великий тиск відчуває людина у воді, — тому працювали цілий день голодні, поки у воді не ставало темно, і могли поїсти тільки перед тим, як лягати спати, а годували їх солониною.

Уночі на вахті стояв індіанець Бальтазар. Він був найближчим помічником капітана Педро Зуріти — власника шхуни «Медуза».

Замолоду Бальтазар був відомим ловцем перлин; він міг пробути під водою дев'яносто й навіть сто секунд — удвічі більше, ніж звичайно.

— Чому? Тому, що в наш час уміли вчити й починали навчати нас із дитинства, — розповідав Бальтазар молодим ловцям перлин. — Я був ще хлопчиськом років десяти, коли батько віддав мене в науку на тендер до Хозе. У нього було дванадцять хлопчаків-учнів. Навчав він нас так. Кине у воду білий камінь або черепашку й накаже: «Пірнай, діставай!» І щоразу кидає дедалі глибше. Не дістанеш — відшмагає лінем³ чи батогом і кине у воду, мов цуценя: «Пірнай знову!» Так і навчив нас пірнати. Потім почав привчати до того, щоб ми звикали якомога довше бути під водою. Досвідчений ловець спуститься на дно та прив'яже до якоря кошик або сіть. А ми потім пірнаємо й під водою відв'язуємо. І доки не відв'яжеш — нагору не показуйся. А покажешся — дістанеш батога або ліня.

Били нас нещадно. Мало хто витримував. Але я став першим ловцем на цілу округу. Добре заробляв.

Б. Косульников. Ілюстрація до роману О. Беляєва «Людина-амфібія». 1998 р.

Постарівши, Бальтазар покинув небезпечний промисел шукача перлин. Його ліва нога була понівечена зубами акули, а бік йому пошматував якірний ланцюг. Він мав у Буенос-Айресі невеличку крамницю і торгував перлинами, коралами, черепашками та рідкісними дарами моря. Але на березі він нудьгував і тому часто вирушав на лови перлин. Промисловці цінували його. Ніхто краще за Бальтазара не знав Ла-Платської затоки, її берегів і тих місць, де є перлові черепашки. Ловці поважали його. Він умів догодити всім — і ловцям, і хазяїнам.

¹ Такелаж — загальна назва суднових тросів, блоків, гаків тощо.

² Клівер — косе трикутне вітрило в передній частині судна.

³ Лінь — дуже міцний, тонкий канат, який використовують як корабельну снасть.

Молодих ловців він навчав усіх таємниць промислу: як стримувати дихання, як оборонятися від нападу акул, а під добрий настрій — і того, як приховати від хазяїна рідкісну перлину.

А промисловці, власники шхун, знали й цінували його за те, що він умів із першого погляду, безпомилково оцінювати перлини та швидко вибирати найкращі з них для хазяїна.

Тому промисловці охоче брали його із собою як помічника й порадника.

Бальтазар сидів на діжці й повільно курив товсту сигару. Світло ліхтаря, прикріпленого до щогли, падало йому на обличчя. Воно було довгасте, з рівним носом і великими гарними очима — обличчя арауканця. Бальтазар дрімав. Та якщо спали його очі, то вуха не спали. Вони пильнували й попереджали про небезпеку навіть тоді, коли його оповивав глибокий сон. Але зараз Бальтазар чув лише зітхання й бурмотіння заснулих ловців. З берега тхнуло гнилими моллюсками — перловими скойками¹, — їх залишали гнити, щоб легше було виймати перлини: черепашку живого моллюска відкрити нелегко. Незвичній людині цей запах видався б гидким, але Бальтазар із задоволенням удихав його. Йому, бродязі, шукачеві перлин, цей запах нагадував про радощі привільного життя та бентежні небезпеки моря.

Після того як перлини було вибрано, найбільші черепашки переносили на «Медузу». Зуріта був ошадливим: черепашки він продавав на фабрику, де з них виробляли гудзики й запонки.

Бальтазар спав. (...) Голова схилилася на груди.

Та ось до його свідомості дійшов якийсь звук, що долинав здалеку, з океану. Звук повторився ближче. Бальтазар розплющив очі. Здавалося, хтось сурмив у ріг, а потім нібито бадьорий, молодий людський голос крикнув: «А!» — і потім на октаву вище: «А-а!..»

Музичний звук сурми не був подібний до різкого звучання сирени пароплава, а вигук зовсім не був подібний до крику про допомогу. Це було щось нове, невідоме. Бальтазар підвівся; йому здавалося, ніби відразу посвіжішало. Він підійшов до борту й пильно оглянув гладінь океану. Безлюддя. Тиша. Бальтазар штовхнув ногою індіанця, який лежав на палубі, і, коли той підвівся, тихо промовив:

— Кричить. Це, напевно, він...

— Я не чую, — так само тихо відповів індіанець-гурон, стоячи навколішки та прислухаючись.

І раптом тишу знову розітнув звук сурми й крик: «А-а!..» Почувши цей звук, гурон пригнувся, мов під ударом бича.

— Так, це, напевно, він, — сказав гурон, з переляку зацокотівши зубами.

Прокинулись інші ловці. Вони сповзлися до освітленого ліхтарем місця, ніби шукаючи захисту від темряви в тьмяному промінні жовтуватого світла. Усі сиділи, притулившись один до одного, напружено прислухаючись. Звук сурми й голос ще раз пролунали десь далеко, потім усе стихло.

— Це він...

— «Морський диявол», — шепотіли рибалки.

— Ми не можемо далі залишатися тут!

¹ *Скойка* — стулка черепашки двостулкових моллюсків.

- Це страшніше за акулу!
- Покличте сюди хазяїна!

Почулося шльопання босих ніг. Позіхаючи й чухаючи волосаті груди, на палубу вийшов хазяїн, Педро Зуріта. Він був без сорочки, у самих лише полотняних штаних; на широкому шкіряному поясі висіла кобура револьвера. Зуріта підійшов до людей. Ліхтар освітив його заспане, бронзове від засмаги обличчя, густе кучеряве волосся, що пасмами спадало на лоб, чорні брови, пухнасті закручені догори вуса й невеличку борідку із сивиною.

- Що трапилось?

Його грубуватий, спокійний голос і впевнені рухи заспокоїли індіанців. Вони загомоніли всі зразу. Бальтазар підняв руку на знак того, щоб вони замовкли, і сказав:

- Ми чули його голос... «морського диявола».
- Приверзлося, — відповів Педро сонно, схиливши голову на груди.
- Ні, не приверзлося. Усі ми чули «А-а!» і звук сурми! — закричали рибалки. Бальтазар тим самим рухом руки примусив їх замовкнути й вів далі:

— Я сам чув. Так сурмити може тільки диявол. Ніхто на морі так не кричить і не сурмить. Треба якнайшвидше рушати звідси.

— Байка, — так само мляво відповів Педро Зуріта. Йому не хотілося брати з берега на шхуну ще не перегнілі, смердючі черепашки та зніматися з якоря. Проте йому не вдалося вмовити індіанців. Вони були стурбовані, розмахували руками й кричали погрожуючи, що завтра зйдуть на берег і пішки вирушать до Буенос-Айреса, якщо Зуріта не підніме якір.

— Чорти б ухопили цього «морського диявола»! Гаразд. Ми підніmemo якір удосвіта. — І, бурмочучи щось і далі, капітан пішов до своєї каюти.

Спати йому вже не хотілося. Він засвітив лампу й почав ходити з кутка в кут по невеличкій каюті. Він думав про ту незрозумілу істоту, що з деякого часу з'явилася в тутешніх водах, лякаючи рибалок і мешканців узбережжя.

Ніхто ще не бачив цього чудовиська, але воно вже кілька разів нагадувало про себе. Про нього складали байки. Моряки розповідали їх пошепки, полохливо озираючись, немов боялися, що чудовисько їх підслухає.

Одним ця істота завдавала лиха, іншим несподівано допомагала.

— Це морський бог, — казали старі індіанці, — він виходить з океанських глибин раз на тисячоліття, щоб установити справедливість на землі.

Католицькі попи запевняли забобонних іспанців, що це — «морський диявол». Він почав являтися людям тому, що населення забуває про святу католицьку церкву.

Усі ці чутки, що передавали з уст в уста, дійшли до Буенос-Айреса. Кілька тижнів «морський диявол» був улюбленою темою хронікерів і фейлетоністів бульварних газет. Якщо за невідомих обставин тонули шхуни, рибальські судна або псувалися рибальські сіті чи зникала спіймана риба, у цьому звинувачували «морського диявола». Але інші розповідали, що «диявол» інколи підкидав у рибальські човни велику рибу, а якось навіть урятував людину, яка тонула.

Принаймні один чоловік запевняв, що, коли він уже поринав у воду, хтось підхопив його знизу за спину й так, підтримуючи, доплив до берега, сховавшись у хвилях прибою в ту мить, коли врятований ступив на пісок.

Та найдивнішим було те, що самого «диявола» ніхто не бачив. Ніхто не міг описати, який вигляд має ця таємнича істота. Знайшлися, звичайно, очевидці:

вони наділяли «диявола» рогатою головою, цапиною бородою, лапами лева й риб'ячим хвостом або ж надавали йому подоби велетенської рогатої жаби з людськими ногами.

Урядові службовці Буенос-Айреса спочатку не звертали уваги на ці розповіді та газетні замітки, вважаючи їх вигадками.

Однак стурбованість — переважно серед рибалок — дедалі зростала. Багато рибалок не наважувалися виходити в море. Виллов скоротився, і жителі відчували нестачу риби. Тоді місцева влада вирішила розслідувати цю історію. Кілька парових катерів і моторних човнів поліцейської берегової охорони було розіслано по узбережжю з наказом «затримати невідому особу, яка сіє смуту й паніку серед прибережного населення».

Поліція два тижні нишпорилася по Ла-Платській затоці й узбережжю, затримала кількох індіанців як злісних поширювачів брехливих чуток, які поширюють тривогу, але «диявол» був невловимий.

Начальник поліції опублікував офіційне повідомлення про те, що ніякого «диявола» немає, що все це тільки вигадки темних людей, які вже затримані й будуть покарані, і переконував рибалок не вірити чуткам і взятися ловити рибу. На якийсь час це допомогло. Та жарти «диявола» не припинилися.

Одного разу вночі рибалок, які були досить далеко від берега, розбудило мекання козеняти, що якимось чудом опинилося на їхньому баркасі. В інших рибалок були порізані витягнені сіті.

Утішені новою появою «диявола», журналісти чекали тепер роз'яснення вчених. Учені не примусили себе довго чекати. Одні вважали, що в океані не може існувати невідоме науці морське чудовисько, здатне на вчинки, властиві лише людині. «Інша справа, — писали вчені, — коли б така істота з'явилась у малодосліджених глибинах океану». Але вони все ж не могли припустити, що така істота могла поводитися розумно. Учені разом із начальником морської поліції вважали, що все це витівки якогось пустуна.

Але не всі вчені так думали. Дехто з них посилався на славетного німецького натураліста Конрада Геснера, який описав морську діву, морського диявола, морського ченця та морського єпископа. «Зрештою, багато з того, про що писали давні й середньовічні вчені, справдилося, незважаючи на те, що нова наука не визнавала цих учених. Божа творчість — невичерпна, і нам, ученим, скромність та обережність у висновках пасують більше, ніж будь-кому іншому», — писали деякі вчені.

А втім, важко було назвати вченими цих скромних та обережних людей. Вони вірили в чудеса більше, ніж у науку, і їхні лекції були подібні до проповіді.

Нарешті, щоб покласти край суперечкам, спорядили наукову експедицію. Членам експедиції не пощастило зустрітися з «дияволом». Проте вони дізналися багато нового про вчинки «невідомої особи». (Учені наполягали на тому, щоб слово *особа* замінити словом *істота*.)

У доповіді, опублікованій у газетах, члени експедиції писали:

«1. У деяких місцях на піщаних обмілинах ми помітили сліди вузьких ступнів людської ноги. Сліди виходили з моря та вели назад до моря. Проте такі сліди могла залишити людина, яка підпливла до берега човном.

2. Сіті, які ми оглянули, мають розрізи, що могли бути зроблені гострим різальним знаряддям. Можливо, сіті зачепилися за гострі підводні скелі або залізні уламки затонулих суден і порвалися.

3. Як розповідають очевидці, дельфіна, викинутого під час бурі на берег, досить далеко від води, уночі хтось стягнув у воду, причому на піску виявлені сліди ніг і нібито довгих пазурів. Мабуть, дельфіна стягнув у море якийсь добросердий рибалка.

Відомо, що дельфіни, полюючи на рибу, допомагають рибалкам, заганяючи рибу на обмілини. А рибалки досить часто рятують дельфінів. Сліди пазурів могли бути зроблені пальцями людини. Уява надала цим слідам вигляду пазурів.

4. Козеня могло бути привезене на човні й підкинута якимось пустуном».

Учені знайшли й інші, не менш прості причини, щоб пояснити походження слідів, залишених «дияволом». Вони дійшли висновку, що жодне морське чудовисько не могло виконати таких складних дій. І все ж ці пояснення задовольнили не всіх. Навіть серед учених були такі, яким ці пояснення здавалися сумнівними. Як міг навіть найспритніший і дуже впертий пустун витворити такі речі, не потрапляючи так довго на очі людям? Але головне, чого вчені не згадали у своїй доповіді, це те, що «диявол», як це було встановлено, робив свої подвиги протягом короткого часу в різних, розташованих далеко одне від одного місцях. Або «диявол» умів плавати з нечуваною швидкістю, або в нього були якісь особливі пристосування, або ж, нарешті, «диявол» був не один, їх було кілька. Але тоді всі ці жарти ставали ще більш незрозумілими та загрозливими.

Педро Зуріта пригадував усю цю таємничу історію, не перестаючи ходити по каюті. Він не помітив, як розвиднілось і крізь вікно ілюмінатора пробився рожевий промінь. Педро погасив лампу й почав умиватися. Обливаючи собі голову теплою водою, він почув перелякані крики, що долинали з палуби. Зуріта, покинувши вмиватися, швидко піднявся на палубу. Голі ловці, які мали лише полотняні пов'язки на стегнах, стоячи біля борту, розмахували руками й безладно кричали. Педро глянув униз і побачив, що човни, залишені на ніч на воді, одв'язано. Нічний бриз відніс їх досить далеко у відкритий океан. Тепер уранішнім бризом їх поволи несло до берега. Весла шлюпок, розкидані на воді, плавали по затоці.

Зуріта звелів ловцям зібрати човни. Але ніхто з них не наважувався зійти з палуби. Зуріта повторив наказ.

— Сам лізь у лапи «дияволові», — озвався хтось.

Зуріта взявся за кобуру револьвера. Юрба ловців відсунулась і скупчилася біля щогли. Ловці вороже дивилися на Зуріту. Здавалося, сутичка неминуча. Але тут утрутився Бальтазар.

— Арауканець не боїться нікого, — сказав він. — Акула мене недоїла, подавиться й диявол старими кістками. — І, склавши руки над головою, він кинувся з борту у воду й поплив до найближчого човна. Тепер ловці підійшли до борту та з острахом стежили за Бальтазаром. Ні старість, ні хвора нога не були йому на заваді — він плавав чудово. Махнувши кілька разів руками, індіанець доплив до човна, виловив із води весло та вліз у човен.

— Мотузку відрізано ножем, — крикнув він, — і добре відрізано. Ніж був гострий, як бритва.

Побачивши, що з Бальтазаром нічого страшного не скоїлося, кілька рибалок наслідували його приклад.

Верхи на дельфіні

«Медуза» відійшла за двадцять кілометрів на південь від Буенос-Айреса та зупинилася в невеличкій бухті біля скелястого берега.

Ловці перлів спустилися на дно й почали швидко збирати черепашки. Один із них вплив на поверхню та із жахом розповів про зустріч із «морським дияволом», що мав очі, як склянки, лапи, як у жаби, тіло, покрите лускою. «Морський диявол» урятував ловця перлів від акули.

Раптом ловці побачили, як із-за скелі вплив дельфін. У нього на спині верхи сиділа дивна істота — «морський диявол».

Побачивши людей, він швидко, мов ящірка, зіслизнув із дельфіна та сховався за його тілом. Дельфін пірнув у воду разом із чудовиськом.

Невдача Зуріти

Жадібний Зуріта вирішив зловити «морського диявола» та змусити його працювати на себе. Бальтазар взявся йому допомагати. «Морський диявол» з'явився знову тільки через три тижні. Простеживши за ним, Бальтазар виявив підводну печеру, у якій ховалася невідома істота. Навколо печери розставили сіті, але, потрапивши в них, він зміг перерізати мотузку.

Лікар Сальватор

Зуріта не відмовився від своїх намірів. Він наповнив затоку пастками, але «диявол» більше не з'являвся. Зуріта купив два водолазні костюми, і вони з Бальтазаром спустилися в печеру «морського диявола». Печера виявилася наполовину заповнена повітрям, а в її глибині була міцна решітка зі складним замком. Зуріта й Бальтазар вирішили, що в печери є два входи.

На березі Зуріта натрапив на кам'яну стіну, за якою був будинок лікаря Сальватора, що нагадував фортецю. У Буенос-Айресі Зуріта дізнався, що Сальватор відомий своїми сміливими хірургічними операціями. Після війни він повернувся в Аргентину й зайнявся наукою. Лікував тільки індіанців, які вважали його богом. Зуріта зрозумів, що Сальватор якимось пов'язаний із «морським дияволом».

Хвора внучка

Одного разу до Сальватора прийшов старий індіанець Крісто із хворою онукою. Лікар вилікував дівчинку. Із вдячності Крісто запропонував Сальватору свою допомогу. Сальватор «неохоче й обережно брав нових слуг», але роботи було багато — і Крісто потрапив у будинок доктора.

Чудесний сад

Спочатку Крісто працював у зовнішньому саду, обгородженому двома високими стінами. Там жило безліч дивних тварин: двоголові змії та щури, горобці з головою папуги, лами з кінськими хвостами й мавпи, що могли розмовляти. Це були результати експериментів Сальватора. Його слуги були дуже мовчазними, і Крісто нічого не міг дізнатися від них.

Третій мур

Поволі Крісто зник до незвичайного світу, який його оточував. Сальватор був задоволений його роботою. Утім, хоч як довірливо ставився він до індіанця, та все ж Крісто не смів проникнути за третій мур. А це його дуже цікавило. Одного разу Сальватор попросив Крісто замінити слугу, який працював за третім муром. Потрапивши за третій мур, Крісто знайшов ще один мур. Він прислухався. Жодний звук, крім шуму прибою, не долинав із-за скелі. Куди вели ці вузькі двері? На берег моря?

Напад

Незабаром Сальватор зібрався в Анди за новими тваринами для дослідів і планував взяти із собою Крісто. Той відпросився побачити сім'ю, але насправді вирушив до брата Бальтазара. Брати склали план захоплення Сальватора «бандитами» і «визволення» його Крісто, який сподівався, що після цієї події він стане довіреною особою лікаря. План здійснився.

Людина-амфібія

Повернувшись додому, Сальватор і Крісто пішли у внутрішній сад. Довгий хід привів їх у залу з величезним акваріумом, що виходив на морське дно. З акваріума через спеціальну камеру вийшла «людиноподібна істота з великими опуклими очима та жаб'ячими лапами. Тіло невідомого виблискувало синювато-сріблястою лускою». Очі виявилися окулярами, лапи — рукавичками, а луска — спеціальним надміцним костюмом. Це був красивий юнак, на ім'я Іхтіандр. Юнак називав лікаря батьком, але не був схожий на нього. Правильними рисами обличчя та смаглявою шкірою він нагадував індіанця племені араукана. Іхтіандр міг жити під водою: Сальватор імплантував у його тіло зябра молодого акули. Саме його рибалки й вважали «морським дияволом».

День Іхтіандра

Ще ніч, але незабаром світанок. Повітря тепле й вологе, напоєне солодкими пахощами магнолій, тубероз і резеди. Жодний листок не ворухнеться. Тиша. Іхтіандр простує піщаною стежкою саду. На поясі розмірено погойдуються кинджал, окуляри й рукавички — «жаб'ячі лапи». Тільки потріскує під ногами черепашковий пісок. Стежку ледве видно. Кущі й дерева оточили її чорними безформними плямами. Над водоймищами піднімається туман. Іноді Іхтіандр зачіпає гілку. Роса скроплює його волосся й розпашіле обличчя.

Стежка круто звертає праворуч униз. Повітря стає дедалі свіжішим і вологішим. Іхтіандр відчуває під ногами кам'яні плити, уповільнює ходу, зупиняється. Не поспішаючи, одягає великі окуляри з товстими скельцями й рукавички на руки. Видихає з легенів повітря та стрибає у водоймище. Вода обволікає тіло приємною свіжістю, пронизує прохолодою зябра. Зяброві щілини починають ритмічно рухатися — людина перетворилася на рибу.

Кілька сильних рухів руками — й Іхтіандр на дні водоймища. Юнак упевнено пливе в цілковитій темряві. Простягає руку, знаходить залізну скобу в кам'яній стіні. Поруч друга, третя... Так він дістається до тунелю, наповненого до краю водою. Іде по дну, долаючи холодну зустрічну течію. Відштовхується від дна, виринає нагору — і неначе поринає в теплу ванну. Вода, нагріта у водоймищах садів, тече вгору тунелю до відкритого моря. Тепер Іхтіандр може пливти за течією. Він схрещує на грудях руки, лягає на спину та пливе головою вперед.

Кінець тунелю близько. Там, біля самого виходу в океан, унизу, з розколини скелі б'є гаряче джерело. У його струменях шарудять придонні камінці та черепашки.

Іхтіандр лягає на груди й дивиться вперед. Темно. Простягає руку вперед. Вода ледь-ледь свіжішає. Долоні торкаються залізних ґрат, укритих м'якою і слизькою морською рослинністю та шорсткими черепашками. Чіпляючись за ґрати, юнак знаходить хитромудрий засув і відсуває його. Важкі круглі ґратчасті двері, що заступали вихід із тунелю, поволі відчиняються. Іхтіандр прослизає крізь утворену щілину. Двері в ґратах зачиняються.

Людина-амфібія пливе у відкритий океан, загрибаючи воду руками й ногами. У воді ще темно, тільки де-не-де в чорній глибині мигтять голубуваті іскри ночесвіток і тьмяно-червоні медузи. Але скоро світанок, і світлі тварини одна за одною гасять свої ліхтарики.

Іхтіандр відчуває в зябрах тисячі дрібних уколів — дихати важче. Це значить, що він проминув скелястий мис. За мисом морська вода завжди забруднена часточками глинозему та піском. Вода опріснає: поблизу в океан впадає річка.

«Дивно, як це річкові риби можуть жити в каламутній прісній воді, — думає Іхтіандр. — Мабуть, їхні зябра не такі чутливі до піску та мулу».

Іхтіандр піднімається трохи вище, рвучко звертає праворуч, на південь, потім спускається в глибочінь. Тут вода чистіша. Іхтіандр потрапив у холодну підводну течію. Ця течія проходить на великій глибині, але верхня межа — за п'ятнадцять–двадцять метрів від поверхні. Вона винесе Іхтіандра далеко у відкритий океан.

Можна подрімати трохи. Небезпеки немає: ще темно й морські хижаки сплять. Перед сходом сонця так приємно подрімати. Шкіра відчуває, як змінюється температура води, підводні течії.

Ось вухо вловлює глухий, гуркітливий звук, за ним другий, третій. Це гримлять якірні ланцюги: у затоці, за кілька кілометрів від Іхтіандра, рибальські шхуни знімаються з якорів. Світанок близько. А ось далеко-далеке розмірене рокотання. Це гвинт і мотори «Горрокса», великого англійського океанського пароплава, що здійснює рейс між Буенос-Айресом і Ліверпулем. «Горрокс» ще кілометрів за сорок.

А як чути! Звук проходить у морській воді півтори тисячі метрів за секунду. Який гарний «Горрокс» уночі — справжнє плавуче місто, залите вогнями. Але щоб побачити його вночі, треба звечора впливти далеко у відкрите море. До Буенос-Айреса «Горрокс» прибуває, коли сходить сонце, уже з погашеними вогнями. Ні, більше вже не подрімаєш: гвинти, стерно та мотори «Горрокса», коливання його корпусу, вогні ілюмінаторів і прожекторів розбудять мешканців океану. Мабуть, дельфіни першими почули наближення «Горрокса» і, пірнаючи, кілька хвилин тому трохи збурили воду, що примусило Іхтіандра насторожитися. І, напевно, вони вже помчали назустріч пароплаву.

Б. Косильников. Ілюстрація до роману О. Беляєва «Людина-амфібія». 1998 р.

Торохтіння моторів суден чути з усіх боків: прокидаються порт і затока. Іхтіандр розплющує очі, трясє головою, немовби стріпує дримоту, змахує руками, відштовхується ногами й впливає на поверхню.

Обережно вистромляє голову з води, оглядається. Поблизу ні човнів, ні шхун. Виринає по пояс і так тримається, поволі перебираючи ногами.

Низько над водою літають баклани й чайки, іноді черкають грудьми або крилом об дзеркальну поверхню та залишають на ній кола, що поволі розходяться. Крики білих чайок подібні до дитячого плачу. Посвистуючи величезними крилами й обдаючи вітром, над головою Іхтіандра пролетів величезний сніжно-білий альбатрос-буревісник.

Його крила — чорні, дзьоб — червоний із жовтим кінчиком, а лапи — жовтогарячі. Він прямує до затоки. Іхтіандр із заздрістю стежить за ним очима. «Траурні» крила птаха сягають у розмаху не менше чотирьох метрів. От коли б мати такі крила!

На заході ніч ховається за далекі гори. Уже червоніє схід (...) Білі чайки, піднімаючись вище, стають рожевими.

На блідій гладіні води заміїлися строкаті блакитні й сині доріжки: це перші пориви вітру. Синіх доріжок стає дедалі більше. Вітер дужчає. На піщаному березі вже з'являються перші перисті жовто-білі язички прибою. Вода біля берега забарвлюється в зелене.

Наближається ціла флотилія рибальських шхун. Батько велів не потрапляти на очі людям. Іхтіандр поринає глибоко у воду, знаходить холодну течію. Вона несе його ще далі від берега, на схід, у відкритий океан. Навколо синьо-лілова темрява морської глибини. Плавають риби, здається, що вони світло-зелені, з темними плямами та смугами. Червоні, жовті, лимонні та брунатні риби безперервно сновигають, миготять, немов рої різнобарвних метеликів.

Згори чути рокотання, вода темнішає. Це низько над водою пролетів військовий гідроплан.

Одного разу такий гідроплан сів на воду. Іхтіандр непомітно вхопився за залізні поплавки і... ледве не загинув: гідроплан несподівано знявся з води, Іхтіандр стрибнув із висоти десяти метрів.

Іхтіандр підводить голову. Сонячне світло видно майже над головою. Наближається полудень. Поверхня води вже не здається дзеркалом, у якому відображаються каміння обмілини, великі риби, сам Іхтіандр. Тепер дзеркало викривилося, вигинається, безперервно рухається.

Іхтіандр виринає. Хвилі гойдають його. Ось він виглянув із води. Піднявся на гребінь хвилі, спустився, знову піднявся. Ого, що діється навкруги! Біля берега прибій уже шумує, реве й кидає каміння. Вода коло берега стала жовто-зеленою. Дме різкий південно-західний вітер. Хвилі дедалі більшають. На їхніх гребенях мерехтять білі баранчики. Бризки весь час падають на Іхтіандра. Йому це приємно.

«Чому це, — думає Іхтіандр, — коли пливеш назустріч хвилям, вони здаються темно-синіми, а оглянешся — позаду вони бліді?»

З верхівок хвиль зриваються зграї риб — літунів-довгопорів. То піднімаючись, то спускаючись, обминаючи гребені хвиль і видолінки між ними, літуни пролітають сотню метрів і спускаються, а через хвилину-дві знову вискакують із води. Метуться, плачуть білі чайки. Розтинають повітря широкими крилами дуже

швидкі птахи — фрегати. Величезний вигнутий дзьоб, гострі пазури, темно-бруннаті пір'я із зеленкуватим металевим відтінком, груди оранжевого кольору. Це самець. А недалечко другий фрегат, ясніших барв, з білими грудьми — самка. Ось вона каменем падає у воду, і за секунду в кривому дзьобі вже тріпоче синьо-срібляста рибка. Літають буревісники-альбатроси. Буде буря. Назустріч грозивій хмарі, напевне, уже мчить чудовий сміливий птах — паламедея. Він завжди зустрічає грозу піснею. Зате рибальські шхуни й ошатні яхти на всіх парусах поспішають до берега, щоб заховатися від бурі.

Настали зеленкуваті сутінки, але крізь товщу води ще можна розрізнити, де сонце, — велика світла пляма. Цього досить, щоб визначити напрямок. Треба дістатися до обмілини, перш ніж хмара закрий сонце, інакше — прощай сніданок. А їсти вже давно хочеться. У темряві не знайти ні обмілини, ні підводних скель. Іхтіандр напружено працює руками й ногами — він пливе так, як плавають жаби.

Час від часу лягає на спину й перевіряє свій курс по ледь помітному просвіту в густій синьо-зеленій півтемряві. Іноді уважно вдивляється вперед, чи не видно обмілини. Його зябра та шкіра відчувають, як змінюється вода: поблизу обмілини вода не така щільна, вона солоніша, і в ній більше кисню — приємна, легка вода. Він пробує воду на смак. Так старий, досвідчений моряк, ще не бачачи землі, знає про її наближення за ознаками, відомими лише йому.

Поступово розвидняється. Праворуч і ліворуч вимальовуються давно знайомі обриси підводних скель. Між ними невеличке плато, а за ним — кам'яна стіна. Іхтіандр називає це місце підводною бухтою. Тут буває затишно навіть під час дуже грізної бурі.

Як багато риби зібралось в тихій підводній бухті! Кишить, як у киплячому казані з риб'ячою юшкою. Маленькі, темні, із жовтою поперечною смугою посеред тіла та із жовтим хвостом, з косими темними смугами, червоні, блакитні, сині. Вони то раптово зникають, то так само несподівано з'являються на тому ж місці. Впливеш нагору, озирнешся довкола — риби аж кишить, а внизу вже зникла, неначе провалилася. Довго Іхтіандр не міг зрозуміти, чому це так, поки не впіймав якусь рибку руками, її тільце було завбільшки з долоню, але зовсім плескاته. Через це зверху рибу важко було побачити.

Ось і сніданок. На рівному місці біля стрімкої скелі багато устриць. Іхтіандр підпливає, лягає біля черепашок і починає їсти. Виймає устриць із черепашок і вкидає їх до рота. Він звук їсти під водою: поклавши шматок до рота, спритно викидає крізь напіввистиснуті губи воду з рота. Трохи води Іхтіандр усе-таки ковтає з їжею, але він звук до морської води.

Навколо нього гойдаються водорості — помережане дірочками зелене листя агару, перисті зелені листки каулерпи мексиканської, ніжні рожеві нітофіли. Але зараз усі вони видаються темно-сірими: у воді присмеркове світло, — грім і буря не вщухають. Іхтіандр дивиться вгору.

Чому раптом так потемніло? Над самою головою Іхтіандра з'явилася темна пляма. Що б це могло бути? Сніданок закінчено. Можна поглянути на поверхню. Іхтіандр обережно піднімається до темної плями над головою, пливучи вздовж стрімкої скелі. Виявляється, на воду сів величезний альбатрос. Жовтогарячі ноги птаха зовсім близько від Іхтіандра. Він простягає руки вгору й хапає альбатроса

за ноги. Наляканий птах розпростує дужі крила та злітає, витягаючи з води Іхтіандра. Але в повітрі тіло Іхтіандра відразу важчає — й альбатрос разом із ним важко падає на хвилю, накриваючи юнака м'якими, пухнастими грудьми. Іхтіандр не чекає, поки буревісник дзьобне червоним дзьобом по голові, пірнає й за кілька секунд випливає на поверхню в іншому місці. Альбатрос летить на схід і зникає за водяними горами розбурханого шторму.

Іхтіандр лежить на спині. Гроза вже минула. Грім гуркоче десь далеко на сході. Але злива — як із відра. Іхтіандр мружить очі від задоволення. Нарешті розплющує очі, підводиться, залишаючись наполовину зануреним у воду, озирється. Він на гребені дуже високої хвилі. Навколо нього — небо, океан, вітер, хмари, злива, хвилі — усе змішалось в мокрий клубок, що крутиться, гуде, шумить, реве, гуркоче. Кучерявиться піна на гребенях і сердито зміїться на краях хвиль. Навально мчать угору водяні гори й падають, немов лавини, піднімаються вали, шумує злива, завиває скажений вітер.

Те, що лякає земну людину, тішить Іхтіандра. Звичайно, треба бути обачним, інакше на нього обвалиться водяна гора. Але Іхтіандр не гірше, ніж риба, умів змагатися із хвилями. Треба тільки знати їх: одна несе вгору—вниз, інша перекине через голову. Він знав і те, що діється під водою, знав, як зникають хвилі, коли стихає вітер, знав, що спочатку влягаються малі хвилі, потім великі, але розмірені, мертві брижі залишаються ще довго. Він любив перекидатися в прибережній хвилі, але знав, що це небезпечно. Одного разу хвиля несподівано перекинула Іхтіандра, він дуже вдарився головою об дно та втратив свідомість. Звичайна людина втопилася б, але Іхтіандр відлежався у воді.

Дощ закінчився. Його понесло слідом за грозою кудись на схід. Вітер змінився. З тропічної півночі повіяло теплом. Крізь хмари прозирнуло блакитне небо. Прохопилися сонячні промені й ударили по хвилях. На південному сході, на темному ще, похмурому небі з'являється подвійна веселка. Океан не впізнати. Тепер він не свинцево-темний, а синій з яскраво-зеленими плямами в тих місцях, де захопилося сонячне проміння.

Сонце! В одну мить небо й океан, берег і далекі гори стали іншими. Яке чудове, легке, вологе повітря після грози та бурі! Іхтіандр то вбирає легенькими це чисте, цілюще морське повітря, то починає енергійно дихати зябрами. Серед людей тільки один Іхтіандр знає, як легко дихається після того, коли буря, гроза, вітер, хвилі, дощ змішають небо з океаном, повітря — з водою і густо наситять воду киснем. Тоді оживають усі риби, усі морські тварини.

Після грози та бурі із заростей морських джунглів, з тісних скелястих щілин, із хащ дивовижних коралів і губок випливають дрібні рибки; за ними з'являються великі риби, що ховалися в глибині, і нарешті, коли хвилювання вже зовсім затихне, випливають ніжні, кволі медузи, прозорі, майже невагомні рачки, сифонофори, гребінники, венерині пояси.

Ось сонячний промінь упав на воду. Вода навколо відразу позеленіла, виблискують дрібні водяні бульбашки, шипить піна... Недалеко від Іхтіандра виграють його друзі — дельфіни, поглядаючи на нього веселими, хитрими та цікавими очима. Їхні темні спини виблискують серед хвиль. Хлюпочуться, пирхають і ганяються один за одним. Іхтіандр сміється, ловить дельфінів, плаває, пірнає разом із ними. Йому здається, що й цей океан, і ці дельфіни, і це небо, і сонце створені тільки для нього.

Іхтіандр підводить голову, мружачись, дивиться па сонце. Воно хилиться до заходу. Незабаром вечір. Сьогодні йому не хочеться повертатися додому рано. Він буде ось так гойдатися, поки не стемніє синє небо й на ньому не з'являться зорі.

Проте йому швидко набридає безділля. Недалеко від нього гинуть дрібні морські тварини. Він може їх урятувати. Він підводиться й дивиться на далекий берег. Туди, до обмілини біля піщаної коси! Там найбільше потрібна його допомога. Там лютує морський прибій.

Цей шалений прибій після кожної бурі викидає на берег купи водоростей та морських тварин: медуз, крабів, риб, морських зірок, а часом і необережного дельфіна. Медузи гинуть дуже швидко, деякі риби дістаються до води, але багато їх гине на березі. Краби майже всі повертаються в океан. Іноді вони самі виходять із води на берег поживитися жертвами прибою.

Іхтіандр любить рятувати викинутих на берег морських тварин. Годинами бродив він після бурі по берегу й рятував, кого ще можна було врятувати. Він радів, коли бачив, що риба, яку він кинув у воду, пливла в море, весело змахнувши хвостом. Він радів щоразу, коли напівзаснулі риби, що плавали у воді боком або черевцем догори, зрештою оживали. Підбираючи на березі велику рибу, Іхтіандр ніс її до води; риба тріпотіла в його руках, а він сміявся та вмовляв її не боятися й потерпіти ще трохи. Звичайно, цю саму рибу він з'їв би із задоволенням, коли б, зголоднівши, спіймав її в океані. Але то було неминуче зло. Тут же, на березі, він був заступником, другом і рятівником мешканців моря.

Зазвичай Іхтіандр повертався до берега так само, як і відпливав, користуючись підводними морськими течіями. Але сьогодні йому не хотілося надовго поринати у воду — надто вже красиві були океан і небо. Юнак пірнав, пропливав під водою і знову виринав на поверхню, як морські птахи, коли полюють на рибу.

Погасли останні промені сонця. На заході ще догорає жовта смуга. Похмурі хвили, немов темно-сірі тіні, набігають одна за одною.

Після прохолодного повітря у воді так тепло! Навколо темно, але не страшно. Ніхто не нападає в цей час. Денні хижаки вже поснули, нічні ще не вийшли на полювання.

Ось те, що йому потрібно: північна течія, яка проходить зовсім близько від поверхні океану. Ще мертві брижі трохи розгойдують цю підводну річку вгору–вниз, але вона безупинно, поволі тече з гарячої півночі на холодний південь. А набагато нижче плине зворотна, холодна течія — з півдня на північ. Іхтіандр часто користується цими течіями, коли йому треба довго пливати вздовж берега.

Сьогодні він далеко заплив на північ. Тепер ця тепла течія донесе його до тунелю. Тільки б не задрімати й не пропливати далі, як це одного разу трапилося з ним. Він то кладе руки за голову, то простягає їх у сторони, повільно розставляє та знову стискає ноги — робить гімнастичні вправи. Течія несе його на південь. Тепла вода й повільні рухи рук і ніг впливають на нього заспокійливо.

Іхтіандр дивиться вгору: перед ним склепіння, геть усе вкрите дрібними, як порох, зорями. Це ночесвітки засвітили свої ліхтарики й піднімаються на поверхню океану. Де-не-де в п'ятмі видно блакитнуваті та рожевуваті світлі туманності — щільні скупчення надзвичайно дрібних світних тварин. Повільно пропливають кулі, що випромінюють м'яке зеленкувате світло. Недалеко від Іхтіандра світиться медуза — вона подібна до лампи, прикритої вигадливим абажуром із мереживом і

довгими китицями. Китиці повільно погойдуються, ніби від легенького вітру, при кожному русі медузи. На обмілинах уже засвітилися морські зірки. У великих глибинах швидко пересуваються вогні великих нічних хижаків. Вони женуться один за одним, кружляють, гаснуть і знову спалахують.

Знов обмілина. Химерні стовбури й гілки коралів осяяні зсередини блакитним, рожевим, зеленим і білим вогнем. Деякі корали світяться блідим і миготливим світлом, інші — немов розпечений до білого метал.

Із землі вночі видно тільки маленькі далекі зорі в небі, іноді місяць. А тут тисячі зірок, тисячі місяців, тисячі маленьких різноколірних сонць, що сяють м'яким і ніжним світлом. Ніч в океані незрівнянно прекрасніша за ніч на землі. І, щоб порівняти, Іхтіандр впливає на поверхню води. Повітря потеплішало. Над головою — темно-синій небосхил, усіяний зорями. Над обрієм — сріблястий диск місяця. Від місяця простяглася через увесь океан срібляста стежка.

З порту долинає низький, густий і довгий гудок. Це велетень «Горрокс» збирається у зворотний рейс. Уже пізно! Незабаром світанок, Іхтіандр не був удома майже цілу добу. Батько, напевне, ляатиме його.

Іхтіандр прямує до тунелю, просовує руку між ґратами, відчиняє залізні ґрати, пливе в тунелі серед цілковитої темряви. На цьому зворотному шляху пливти доводиться вниз, у холодній течії, що тече з моря до садових басейнів.

Легкий поштовх у плече будить його. Він у басейні. Швидко спливає нагору. Починає дихати легенькими, убираючи повітря, напоєне знайомими пахощами квітів.

За кілька хвилин він уже міцно спить у ліжку, як велів батько.

Дівчина та смаглявий

Виринувши на поверхню, Іхтіандр помітив на хвилях недалеко від себе якийсь предмет, подібний до шматка білого вітрила, зірваного бурею з рибальської шхуни. Підпливши ближче, він із подивом побачив, що це була молода дівчина, прив'язана до дошки. Іхтіандр виніс її на берег, одв'язав від дошки й почав приводити до тями — робити штучне дихання. З-за дюни вийшов смаглявий чоловік із вусами й еспаньолокою, у крилатому капелюсі та підбіг до дівчини. Вона розплющила очі й подякувала чоловікові за те, що він її врятував.

Дівчина та її супутник зникли за дюнами, а Іхтіандр усе ще дивився їм услід.

Б. Косульников. Ілюстрація до роману О. Беляєва «Людина-амфібія». 1998 р.

Слуга Іхтіандра

Крісто хоче викрасти Іхтіандра, який дуже прив'язався до нього. Крісто помітив, що обличчя Іхтіандра, рівний ніс, тонкі губи та великі променисті очі нагадували обличчя індіанця племені араукана, до якого належав і сам Крісто.

Іхтіандр розказав Крісто, що він дуже сильний, і морські хижаки не наважуються до нього підпливти, і що одного разу він урятував якусь дівчину, яка потонула в океані. Крісто пропонує Іхтіандру вирушити разом до міста та знайти її.

У місті

Іхтіандр виплив із затоки та вийшов на берег. Крісто допоміг йому переодягнутися в білий костюм.

Індіанець хотів вразити Іхтіандра й повів його головними вулицями. Гуркіт, рух великого міста, пилюка, задуха, метушня приголомшили Іхтіандра. Він запропонував повернутися додому, але Крісто запросив його в гості до свого друга Бальтазара. У крамниці Бальтазара Іхтіандр зустрів Гуттієре, але, побачивши її, він схопився за груди й вибіг.

Знов у морі

Іхтіандр, задихаючись, біг уздовж морського берега. Вирвавшись із цього страшного міста, він круто звернув із дороги й рушив до берега моря. Юнак заховався серед прибережного каміння, озирнувся, швидко роздягнувся, сховав між камінням костюм, побіг до води та кинувся у хвилі.

Його мучило запитання, чому він не такий, як усі, — чужий морю та землі.

Коли Іхтіандр повернувся додому, то не хотів розмовляти з Крісто. Крісто зрозумів, що в Іхтіандра з'явилася таємниця.

Маленька помста

Несподівано зустрівши блакитнооку дівчину в крамниці продавця перлин Бальтазара, Іхтіандр так зніяковів, що вискочив із крамниці й кинувся до моря. Але тепер у нього знову виникло бажання познайомитися з дівчиною та він не знав, як це зробити. Найпростіше було б покликати на допомогу Крісто й піти разом із ним. Проте зустрічатися з нею в присутності Крісто йому не хотілося. Щодня припливав Іхтіандр до берега моря, туди, де вперше зустрів дівчину. Він просиджував із ранку до вечора, ховаючись за прибережним камінням, сподіваючись побачити її. Припливши до берега, Іхтіандр знімав окуляри й рукавички та переодягався в білий костюм, щоб не злякати дівчину. Нерідко він просиджував на березі цілу добу, уночі пірнав у море, щоб угамувати голод рибою та устрицями, і засинав неспокійним сном, а рано-вранці, ще до сходу сонця, був уже знову на чатах.

Якось увечері він наважився піти до крамниці продавця перлин. Двері були розчинені, але біля прилавка сидів старий індіанець — дівчини не було. Іхтіандр повернувся на берег. На скелястому березі стояла дівчина в білій легенькій сукні й соломяному капелюшку. Іхтіандр зупинився, не наважуючись підійти. Дівчина на когось чекала. Вона нетерпляче ходила туди й сюди, час від часу поглядаючи на дорогу. Іхтіандра, який зупинився біля виступу скелі, вона не помічала.

Але ось дівчина замахала комусь рукою. Іхтіандр озирнувся й побачив молодого, високого, плечистого чоловіка, який швидко йшов дорогою. Іхтіандр ще ніколи не бачив таких ясних очей та волосся, як у цього незнайомця. Велетень підійшов до дівчини й, подаючи їй широку руку, ласкаво промовив:

— Здрастуй, Гуттієре!

— Здрастуй, Ольсене, — відповіла вона.

Невідомий міцно потиснув маленьку руку Гуттієре. Іхтіандр неприязно подивився на них. Йому стало сумно, і він мало не заплакав.

— Принесла? — запитав велетень, дивлячись на перлове намисто Гуттієре.

Вона кивнула головою.

— Батько не довідається? — запитав Ольсен.

— Ні, — відповіла дівчина. — Це мої власні перлини, я можу робити з ними, що захочу.

Гуттієре й Ольсен пройшли до самого краю скелястого берега, стиха розмовляючи. Потім Гуттієре розстебнула намисто, узяла його за кінець разка, підняла руку вгору й, милуючись намистом, сказала:

— Дивися, як гарно сяють перлини на заході сонця. Візьми, Ольсене...

Ольсен уже простягнув руку, та раптом намисто випорснуло з рук Гуттієре й упало в море.

— Що я наробила! — вигукнула дівчина.

Засмучені Ольсен і Гуттієре стояли біля моря.

— Може, його можна дістати? — сказав Ольсен.

— Тут дуже глибоко, — заперечила Гуттієре й додала: — От лихо, Ольсене!

Іхтіандр бачив, як засмутилася дівчина. Він миттю забув про те, що дівчина хотіла подарувати перлини білявому велетневі. Іхтіандр не міг бути байдужим до її горя: він вийшов із-за скелі й рішуче попростував до Гуттієре.

Б. Косульников. Ілюстрація до роману О. Беляєва «Людина-амфібія». 1998 р.

Ольсен насупився, а Гуттієре із цікавістю й подивом глянула на Іхтіандра — вона впізнала в ньому того юнака, який так несподівано втік із крамниці.

— Ви, здається, впустили в море намисто з перлин? — запитав Іхтіандр. — Якщо хочете, я дістану його.

— Навіть мій батько — найкращий ловець перлин — не зміг би дістати його на цьому місці, — заперечила дівчина.

— Я спробую, — скромно відповів Іхтіандр.

І, на подив Гуттієре та її супутника, юнак, навіть не роздягаючись, кинувся з високого берега в море та зник у хвилях.

Ольсен не знав, що й думати.

— Хто це? Звідки він узявся?

Минула хвилина, потім друга, а юнак не повертався.

— Загинув, — занепокоєно сказала Гуттієре, удивляючись у хвили.

Іхтіандрові не хотілося, щоб дівчина знала, що він може жити під водою. Захопившись пошуками, він не розрахував часу та пробув під водою трохи більше, ніж може витримати ловець. Виринувши на поверхню, юнак сказав усміхаючись:

— Трохи терпіння. На дні багато уламків скель — важко шукати. Та я знайду. — І він знову пірнув у воду.

Гуттієре не раз бачила, як ловлять перлини. Вона здивувалася, що юнак, пробувши під водою майже дві хвилини, дихав рівно й не відчував втоми.

За дві хвилини голова Іхтіандра знову з'явилася на поверхні. Обличчя його сяяло радістю. Він підняв над водою руку й показав намисто.

— Зачепилося за виступ скелі, — сказав Іхтіандр рівним голосом, не захекавшись, немовби він вийшов із другої кімнати. — Коли б перлини впали в розколину, довелось б поморочитися довше.

Він швидко видерся на скелю, підійшов до Гуттієре й подав їй намисто. Вода струмками збігала з його одягу, але він не звертав на це уваги.

— Візьміть.

— Дякую, — сказала Гуттієре, із цікавістю дивлячись на юнака.

Запала мовчанка. Усі троє не знали, що робити далі. Гуттієре не наважувалася передати намисто Ольсеніві в присутності Іхтіандра.

— Ви, здається, хотіли віддати перлини йому? — сказав Іхтіандр, показуючи на Ольсена.

Ольсен почервонів, а зніяковіла Гуттієре сказала:

— Так, так. — І простягла намисто Ольсеніві, який мовчки взяв його та сховав у кишеню.

Іхтіандр був задоволений. Це була маленька помста. Велетень отримав у подарунок загублені перлини з рук Гуттієре, але від нього — Іхтіандра.

Поклонившись дівчині, Іхтіандр швидко пішов дорогою.

Та не довго тішила Іхтіандра його удача. Нові думки та запитання виникали в нього. Він погано знав людей. Хто цей білявий велетень? Чому Гуттієре дарує йому своє намисто? Про що розмовляли вони на кручі?

Цієї ночі Іхтіандр знову гасав із дельфіном на хвилях, лякаючи в нічній темряві рибалок своїми криками.

Увесь наступний день Іхтіандр пробув під водою. В окулярах, але без рукавичок повзав по піщаному дну, шукаючи перлові черепашки. Увечері він завітав до Крісто, який зустрів його буркотливими докорами. Уранці, уже одягнений, юнак був біля скелі, де зустрівся з Гуттієре й Ольсеном. Увечері, на заході сонця, як і того разу, першою прийшла Гуттієре.

Іхтіандр вийшов із-за скель і попростував до дівчини. Побачивши його, Гуттієре кивнула йому головою, як своєму знайомому та, усміхаючись, запитала:

— Ви стежите за мною?

— Так, — просто відповів Іхтіандр, — відтоді, як уперше побачив Вас... — І, зніяковівши, юнак мовив: — Ви подарували своє намисто тому... Ольсеніві. Але Ви милувалися перлинами, перш ніж віддати їх. Ви любите перли?

— Так.

— Тоді візьміть оце... від мене. — І він простягнув їй перлину.

Гуттієре добре знала ціну перлам. Перлина, що лежала на долоні Іхтіандра, перевищувала все, що вона бачила й знала про перли з батькових розповідей. Величезна перлина бездоганної форми, дуже чистого білого кольору важила не менше двохсот каратів і коштувала, мабуть, не менше мільйона золотих песо. Гуттієре дивилася то на незвичайну перлину, то на вродливого юнака, який стояв перед нею. Міцний, гнучкий, високий, але трохи сором'язливий, одягнений у пом'ятий білий костюм, він не був схожий на багатих юнаків Буенос-Айреса. Юнак пропонував їй, дівчині, якої майже зовсім не знав, такий подарунок.

— Візьміть же! — уже наполегливо повторив Іхтіандр.

— Ні, — відповіла Гуттієре, похитавши головою. — Я не можу взяти від Вас такий цінний подарунок.

— Це зовсім не цінний подарунок, — гаряче заперечив Іхтіандр. — На дні океану тисячі таких перлин.

Гуттієре всміхнулася. Іхтіандр зніяковів, почервонів і після короткої мовчанки додав:

— Ну, прошу Вас.

— Ні.

Іхтіандр нахмурився, він був ображений.

— Коли не хочете взяти для себе, то візьміть для того... для Ольсена. Він не відмовиться.

Гуттієре розсердилася.

— Він бере не для себе, — суворо відповіла вона. — Ви нічого не знаєте.

— Отже, ні?

— Ні.

Тоді Іхтіандр кинув перлину далеко в море, мовчки поклонився дівчині, повернувся й пішов на дорогу.

Цей вчинок приголомшив Гуттієре. Вона стояла нерухомо. Кинути в море мільйонне багатство, як звичайний камінець! Їй було соромно. Навіщо вона застигла цього дивного юнака?

— Стривайте, куди ж Ви?

Та Іхтіандр простував далі, низько схиливши голову. Гуттієре наздогнала його, узяла за руку й зазирнула в обличчя. По обличчю юнака текли сльози. Він раніше ніколи не плакав і тепер дивувався, чому речі стали туманними й розпливчастими, ніби він плив без окулярів під водою.

— Пробачте, я образила Вас, — промовила дівчина, беручи його за обидві руки.

Нетерпіння Зуріти

Після цієї події Іхтіандр щовечора припливав до берега, недалеко від міста, брав схований серед каміння костюм, одягався і йшов до скелі, куди приходила Гуттієре. Вони гуляли вздовж берега, жваво розмовляючи.

Іхтіандр був щасливий. Він шкодував тільки, що Гуттієре живе в задкушливому, гамірному місті. От якби й вона могла жити під водою, далеко від гамору й людей! Він показав би їй новий, невідомий світ, чудові квіти підводних полів. Та Гуттієре не може жити під водою. А він не може жити на землі.

Одного разу Іхтіандр повернувся додому поранений: він рятував Лідінга від мисливців. Перев'язуючи рану, Крісто побачив на плечі юнака велику темну родимку незвичайної форми, таку ж, як у брата Крісто — Бальтазара.

Зуріта втрачає терпіння й наказує Крісто й Бальтазару привести до нього Іхтіандра.

Неприємна зустріч

Незважаючи на рану, Іхтіандр прийшов на побачення з Гуттієре. Раптом до них під'їхав вершник, якого юнак упізнав: це був чоловік, який видав себе за рятувальника дівчини. Вершник, який виявився Зурітою, заявив, що наречена не повинна гуляти з іншим напередодні весілля. Дізнавшись, що Гуттієре — чиясь наречена, Іхтіандр почав задихатися й кинувся з кручі в океан. Гуттієре вирішила, що юнак, який так їй подобався, потонує.

Бальтазар знову спробував умовити дочку вийти заміж за Зуріту, але у відповідь почув: «Ні».

Бій із спрутами

Кинувшись у море, Іхтіандр на деякий час забув про всі свої земні невдачі. Після неймовірної спеки та задухи на землі прохолодна вода заспокоїла й освіжила його. Різкий біль зник. Іхтіандр дихав глибоко та рівно. Йому потрібний був відпочинок, і він намагався не думати про те, що сталося на землі.

Іхтіандр відчував потребу працювати й рухатися. Що б йому зробити? Він любив темної ночі стрибати з високої скелі у воду так, щоб відразу дістати дно. Але зараз був полудень і на морі мигтіли чорні днища рибальських човнів.

«Ось що я зроблю. Треба буде навести лад у гроті», — подумав Іхтіандр.

У стрімкій скелі затоки був грот із великою аркою, звідки відкривався чудовий краєвид на підводну рівнину, яка пологісто спускалася в глиб моря. Іхтіандр давно вже нагледів цей грот. Але перш ніж улаштуватись у ньому, треба було вигнати його мешканців — численні сім'ї спрутів.

Іхтіандр одягнув окуляри, озброївся довгим, трохи вигнутим, гострим ножом і сміливо підплив до грота. Увійти в грот було страшнувати, й Іхтіандр вирішив примусити ворогів вийти з нього. Біля затонулого човна він давно вже помітив довгий остень¹. Він узяв його в руку й, стоячи біля входу в грот, почав водити ним. Восьминоги, незадоволені тим, що хтось забрався до їхньої оселі, завовтузилися. З країв арки виткнулися довгі, в'юнкі щупальці. Вони обережно наближалися до остеня. Іхтіандр відсмикував остень, перш ніж щупальці спрута встигали захопити його. Ця гра тривала кілька хвилин. Ось уже десятки щупалець, немов волосся медузи Горгони, заворушилися біля краю арки. Нарешті старому величезному спрутові ввірвався терпець, і він вирішив розправитись із зухвальцем. Спрут виліз із розколини, погрозово ворущачи щупальцями. Він поволі поплив до ворога, міняючи своє забарвлення, щоб злякати Іхтіандра. Іхтіандр відплив убік, кинув остень і приготувався до бою. Він знав, як тяжко боротися людині з двома руками з ворогом, у якого вісім довгих ніг. Не встигнеш відрізати спрутові одну ногу, як сім інших захоплять і скрутять людині руки. Тому юнак намагався скерувати удар свого ножа так, щоб він влучив у тіло спрута. Підпустивши потвору на таку від-

¹ *Остень* — риболовецьке знаряддя, подібне до вил, для утримування настромленої риби.

стань, що кінці її щупалець майже торкалися його тіла, Іхтіандр зненацька рвучко кинувся вперед, у саме кубло в'юнких щупалець, до спрутової голови.

Цей незвичайний прийом, як і завжди, був для спрута несподіваний. Минуло не менше чотирьох секунд, поки тварина встигла підтягти кінці щупалець та обкрутити ними ворога. Але за цей час Іхтіандр устиг швидким і впевненим ударом розкряти тіло спрута, уллучивши в серце й перерізавши рухові нерви. І величезні щупальці, що вже обвивалися навколо його тіла, раптом безсило розкрутилися та мляво обвисли.

— Один готовий!

Іхтіандр знову взявся за остень. Цього разу назустріч юнакові впливло відразу двоє спрутів. Один із них плив на Іхтіандра, а інший намагався обійти його й напасти ззаду. Небезпека збільшувалася. Іхтіандр хоробро кинувся на спрута, що був перед ним, та перш ніж він устиг його вбити, другий спрут, що був позаду, оповив його шию. Юнак хутко перерізав спрутові ногу, устроївши в неї ножа біля самої своєї шиї. Тоді обернувся до спрута й відрубав йому щупальці. Скалічений спрут, поволі гойдаючись, опустився на дно. А Іхтіандр уже розправлявся зі спрутом, який був перед ним.

— Трьох забито, — рахував далі Іхтіандр.

Проте на деякий час довелося припинити бій. Із грота вплив цілий загін спрутів, а пролита кров закалала воду. У цій бурій імлі перевага могла бути на боці спрутів, бо вони навпомацки могли виявити ворога, а Іхтіандр їх не бачив. Він відплив далі від місця бою, туди, де вода була чиста, і тут забив ще одного спрута, що вплив із кривавої імлі.

Бій тривав із перервами кілька годин.

Коли нарешті останнього спрута було забито й вода стала чистою, Іхтіандр побачив, що дно вкрите мертвими тілами спрутів та обрубаними щупальцями, які ще ворухилися. Іхтіандр заплив у грот. Тут залишалося ще кілька маленьких спрутів — з кулак завбільшки та зі щупальцями, не товстішими за палець. Іхтіандр хотів їх убити, але потім йому стало шкода малих: «Треба спробувати приручити їх. Непогано мати таких сторожів».

Звільнивши печеру від великих спрутів, Іхтіандр вирішив прикрасити свою підводну оселю меблями. Він приніс із дому стіл на залізних ніжках із мармуровою дошкою і дві китайські вази, а у вази насипав землі й посадив морські квіти. Землю розмивала вода, і вона деякий час курилася над вазами, неначе дим, але потім вода стала чистою. Лише квіти, які коливала легка хвиля, тихо похитувалися, як від подуву вітру.

У стіні грота був виступ, немов природна кам'яна лава. Новий господар печери задоволено розлігся на цій лаві. Хоча вона була кам'яна, однак тіло, підтримуване водою, майже не відчувало її.

Дивний вигляд мала ця підводна кімната з китайськими вазами на столі. Цікаві рибки зграями припливали подивитися на дивовижне новосілля. Вони сновигали між ніжками стола, підпливали до квітів у вазах, ніби нюхаючи їх, шастали під головою Іхтіандра. Мармуровий бичок зазирнув у грот, злякано крутнув хвостом і поплив геть. На білому піску виповз великий краб, підняв та опустив клешню, ніби вітаючи господаря, і розташувався під столом.

Іхтіандра тішила ця витівка. «Чим би ще прикрасити мою оселю? — подумав він. — Я понасаджую біля входу дуже гарних підводних рослин, підлогу посиплю перлами, а попід стінами, з країв, покладу черепашки. От якби цю підводну кімнату побачила Гуттієре... Але вона обдурює мене. А може, і не обдурює. Вона ж не встигла розповісти мені про Ольсена». Іхтіандр спохмурнів. Закінчивши роботу, він знову відчув себе самотнім, не схожим на інших людей. «Чому ніхто не може жити під водою? Тільки я. Хоч би швидше приїхав батько! Я запитаю в нього...»

Йому хотілося показати свою нову підводну оселю хоч би одній живій істоті. «Лідінг!» — згадав Іхтіандр дельфіна. Іхтіандр узяв виту черепашку, виринув на поверхню й засурмив. Незабаром залунало знайоме пирхання — дельфін завжди плавав поблизу затоки.

Коли дельфін підплив, Іхтіандр лагідно обняв його та сказав:

— Ходімо до мене, Лідінгу, я покажу тобі нову кімнату. Ти ніколи не бачив стола й китайських ваз.

І, пірнувши у воду, Іхтіандр наказав дельфінові плити слідом.

Проте дельфін, як виявилось, був дуже неспокійний гість. Великий і неповороткий, він так збурих воду в печері, що вази захиталися на столі. До того ж він умудрився наштовхнутися мордою на ніжку стола й перекинути його. Вази попадали, і якби це було на землі — вони б розбилися. Але тут усе обійшлося, якщо не зважати на смертельний переляк краба, що надзвичайно прудко, якимось боком побіг до скелі.

«Який ти незграбний!» — подумав Іхтіандр про свого друга, пересуваючи стіл у глиб грота й піднімаючи вази.

І, обнявши дельфіна, Іхтіандр сказав:

— Залишайся, Лідінгу, тут, зі мною!

Та незабаром дельфін почав стріпувати головою і непокоїтися.

Він не міг довго залишатися під водою. Йому потрібне було повітря. І, змахнувши плавцями, дельфін випливав із грота й виринув на поверхню.

«Навіть Лідінг не може жити зі мною під водою, — журливо подумав Іхтіандр, залишившись на самоті. — Лише риби, але ж вони дурні й полохливі...»

І він ліг на своє кам'яне ложе. Сонце зайшло. У гроті стало темно. Легеньке коливання води заколисувало Іхтіандра. Стомлений хвилюванням дня та роботою, він почав дрімати.

Б. Косульников. Ілюстрація до роману О. Беляєва «Людина-амфібія». 1998 р.

Новий друг

Провівши в морі кілька днів, Іхтіандр занудьгував. Він знайшов у морі човен Ольсена. Той розповів юнакові, що не він наречений Гуттієре й зовсім недавно дівчина стала дружиною Зуріти: той відвіз її насильно. Гуттієре й Ольсен збиралися втекти до Північної Америки, але не встигли. Від Ольсена Іхтіандр дізнався, що Зуріта відвіз дівчину на свою гасієнду¹ «Долорес», і вирішив відправитися за нею.

ЧАСТИНА ДРУГА

У дорозі

Рано-вранці Іхтіандр відплив від гомінливої гавані міста в безлюдну місцевість, обережно озирнувся та вийшов на берег. Він висушив на сонці свій костюм та одягнувся. Іхтіандр попрямував уздовж берега, розпитуючи рибалок, чи не знають вони, де гасієнда «Долорес» Педро Зуріти.

По дорозі Іхтіандра заарештував поліцейський і повів до найближчого селища, щоб посадити в тюрму. Посеред мосту Іхтіандр раптом перехилився через поручні й стрибнув у воду. На воду спустили човен і почали шукати утопленого.

Іхтіандрові були не страшні ці пошуки, утім він почав задихатися, тому висунув голову з води. Вирішивши налякати поліцейських, він вишкірив зуби, закотив очі, завив страшним голосом і розміреною ходою пішов геть. Жодний поліцейський не поворухнувся й не затримав Іхтіандра.

Це «Морський диявол»!

Мати Педро Зуріти, Долорес, була опасистою, пухкою старою бабою із закарлюченим носом і випнутим підборіддям. Густі вуса надавали їй обличчю чудного й непривабливого вигляду. За це її прозивали Вусатою Долорес.

Коли син з'явився до неї з молодою дружиною, стара безцеремонно оглянула Гуттієре. Долорес насамперед шукала в людах вади. Врода Гуттієре вразила стару, але вона цього не сказала. Такою вже була Вусата Долорес: поміркувавши собі на кухні, вона вирішила, що врода Гуттієре — вада.

Залишившись удвох із сином, стара невдоволено похитала головою і сказала:

— Гарна! Навіть занадто гарна! — І, зітхнувши, додала: — Матимеш клопіт із такою красунею... Авжеж. Краще б ти одружився з іспанкою. — Поміркувавши ще, вона продовжила далі: — І горда, а руки м'які, ніжні — білоручка буде.

— Уговтаємо, — відповів Педро й поринув у господарські рахунки.

Долорес позіхнула й, щоб не заважати синові, вийшла в садок подихати вечірньою прохолодою. Вона любила помріяти при місяці.

Мімози напоювали садок приємним ароматом. Білі лілеї блищали в місячному сяйві. Ледь помітно ворушилося листя лаврів і фікусів.

Долорес умостилася на лаві серед мирт і почала мріяти, що вона купить сусідську землю, розведе тонкорунних овець, збудує нові кошари.

— О, щоб вас! — сердито крикнула стара, ляскаючи себе по щоці. — Ці москити й посидіти спокійно не дадуть людині.

Непомітно хмари заволокли небо, і весь садок поринув у сутінки.

На обрії яскравіше вималювалась ясно-блакитна смуга — відблиск вогнів міста Парани.

¹ *Гасієнда* — великий приватний маєток.

І раптом над низьким муром вона побачила людську голову. Хтось підняв руки, окуті кайданами, й обережно перескочив через мур.

Стара перелякалася. «У сад заліз каторжник», — подумала вона. Хотіла крикнути й не могла, спробувала підвестись і побігти додому, але ноги не слухалися її. Сидячи на лаві, вона стежила за незнайомцем.

А чоловік у кайданах, обережно пробираючись між кущами, підступав до будинку, зазираючи у вікна.

І раптом — чи то їй почулося — каторжник тихо покликав:

— Гуттієре!

«Так ось вона, красуня наша! Ось із ким водиться! Чого доброго, ця красуня вб'є мене із сином, пограбує гасієнду та втече з каторжником», — подумала Долорес.

Стару раптом охопило почуття глибокої ненависті до невістки й гіркої зловтіхи. Це додало їй сили. Вона зірвалася з лави й побігла до будинку.

— Швидше! — зашепотіла Долорес синові. — До садка вдерся каторжник. Він кликав Гуттієре.

Педро так притьмом вискочив надвір, наче будинок охопило полум'я, схопив заступ, що лежав на стежці, і побіг поза будинком.

Біля стіни стояв невідомий у брудному, пожмаканому костюмі, із скутими руками й дивився у вікно.

— Прокляття! — пробурмотів Зуріта та вдарив заступом хлопця по голові.

Навіть не зойкнувши, юнак повалився на землю.

— Готовий!.. — тихо промовив Зуріта.

— Готовий, — підтвердила Долорес, яка прибігла слідом за ним. Вона вимовила це таким тоном, немовби її син роздушив отруйного скорпіона.

Зуріта запитливо глянув на матір.

— Куди його?

— У ставок, — засичала стара. — Ставок глибокий.

— Спливе.

— Прив'яжемо каменюку. Я зараз...

Долорес побігла додому та квапливо почала шукати мішок, у який можна було б покласти труп забитого. Але ще вранці всі мішки з пшеницею відвезли до млина. Тоді вона дістала наволочку й довгу мотузку.

— Мішків немає, — сказала синові. — Ось, наклади в наволочку каміння та прив'яжи мотузкою до кайданів...

Зуріта кивнув головою, узяв труп на плечі й поніс його в кінець саду, до невеличкого ставка.

— Не забруднися, — шепотіла Долорес, шкутильгаючи за сином із наволочкою і мотузкою.

— Змиєш, — відповів Педро, звішуючи, проте, голову юнака нижче, щоб кров збігала на землю.

Коло ставка Зуріта похапцем наклав у наволочку каміння, міцно прив'язав її до юнакових рук і кинув тіло в ставок.

— Тепер треба переодягтися. — Педро глянув на небо. — Буде дощ. Він змиє до ранку сліди крові на землі.

— У ставку... вода не порожевіє від крові? — запитала Вусата Долорес.

— Не порожевіє... У-у, прокляття! — прохрипів Зуріта, прямуючи до будинку, і погрозив кулаком одному вікну.

— От тобі й врода! — сичала стара, ідучи за сином.

Гуттієре відвели кімнату в мезоніні¹. Цієї ночі вона не могла заснути. Було душно, дошкуляли москїти. Невеселі думки снували в голові Гуттієре.

Вона не могла забути Іхтіандра, його смерті. Чоловіка вона не любила, свекруха викликала в неї почуття огиди. І з оцією вусатою бабою Гуттієре повинна була жити...

У цю ніч Гуттієре почувся Іхтіандрів голос. Він кликав її на ім'я. Якийсь шум, чийсь приглушені голоси долинали із садка. Гуттієре подумала, що їй так і не пощастить заснути цієї ночі. Вона вийшла в садок.

Сонце ще не зійшло. Садок оповивали сріблясто-рожеві сутінки вранішньої зорі. Хмар не було. На траві й на деревах виблискувала рясна роса. У легкому вбранні, босоніж ступала Гуттієре по траві. Раптом вона зупинилася й почала уважно приглядатися до чогось на землі. На стежці, напроти її вікна, на піску була кров. Тут же валявся закривавлений заступ.

Уночі тут учинено якийсь злочин. Бо звідки взялися б оці сліди крові?

Гуттієре мимоволі пішла по слідах, і вони привели її до ставка.

«Чи не в цьому ставку заховано останні сліди злочину?» — подумала вона, з острахом удивляючись у зеленкувату поверхню.

Із зеленкуватої води ставка на неї дивилося обличчя Іхтіандра. Шкіра на його скроні була розкраяна. На обличчі відображалось страждання і водночас радість.

Гуттієре дивилася, не зводячи очей, на обличчя Іхтіандра, який утопився в океані. Невже вона збожеволіла?

Гуттієре хотіла тікати, але не могла зрушити з місця, не могла відвести від нього очей.

А обличчя Іхтіандра поволі виринали з води. Ось воно вже з'явилося над поверхнею, схвилювавши тихі води. Іхтіандр простягнув до Гуттієре скуті руки та промовив з блідою усмішкою, уперше звертаючись до неї на «ти»:

— Гуттієре! Люба моя! Нарешті, Гуттієре, я... — Але він не закінчив.

Гуттієре схопилася за голову й закричала з переляку:

— Згинь! Щезни, нещасна примаро! Я ж знаю, що ти мертвий. Навіщо ти являєшся мені?..

— Ні, ні, Гуттієре, я не мертвий, — поспішно відповіла примара. — Я не втопився. Пробач мені... я приховав від тебе... Я не знаю, навіщо зробив це... Не йди, вислухай мене! Я живий, ось доторкнися до моїх рук...

І він простягнув до неї скуті руки. Гуттієре дивилася на нього.

— Не бійся, адже я живий... Я можу жити під водою. Я не такий, як усі люди. Я один можу жити під водою. Я не втопився тоді, кинувшись у море. Я стрибнув у воду тому, що мені важко було дихати повітрям. — Іхтіандр похитнувся й говорив далі так само квапливо та безладно: — Я шукав тебе, Гуттієре. Цієї ночі твій чоловік ударив мене по голові, коли я підійшов до твого вікна, і вкинув мене в ставок. У воді я опритомнів. Мені пощастило скинути мішок із камінням, але цього, — Іхтіандр показав на наручники, — я не зміг скинути...

Гуттієре починала вірити, що перед нею не примара, а жива людина.

— Але чому у Вас скуті руки? — запитала вона.

¹ *Мезонін* — верхній напівповерх або надбудова над серединою житлового будинку.

— Я потім розповім тобі про це... Тікаймо зі мною, Гуттієре. Ми сховаємося в мого батька, там нас ніхто не знайде... І ми будемо жити з тобою... Ну, візьми мої руки, Гуттієре... Ольсен сказав, що мене звать «морським дияволом», але ж я людина! Чого ж ти боїшся мене?

Іхтіандр вийшов із води весь у мулі. Знесилений, опустився на траву.

Гуттієре схилилася над ним і нарешті взяла його за руку.

— Бідний мій хлопчику! — промовила вона.

— Яка приємна зустріч! — раптом почувся глузливий голос.

Вони озирнулися й побачили Зуріту, який стояв недалеко в кущах.

Так само, як і Гуттієре, Зуріта не спав цієї ночі. Він вибіг у сад на крик Гуттієре й чув усю розмову. Коли Педро довідався, що перед ним «морський диявол», на якого він так довго й даремно полював, одразу ж вирішив відвезти Іхтіандра на «Медузу». Але обміркувавши все, надумав діяти інакше.

— Вам не пощастить, Іхтіандре, повезти Гуттієре до лікаря Сальватора, тому що Гуттієре — моя дружина. Та навряд чи й самі Ви повернетесь до свого батька. На Вас чекає поліція.

— Але ж я ні в чому не винен! — вигукнув юнак.

— Без провини поліція не «нагороджує» людей такими браслетами. І коли вже Ви потрапили до моїх рук, мій обов'язок — передати Вас поліції.

— Невже Ви це зробите? — з обуренням запитала чоловіка Гуттієре.

— Я зобов'язаний це зробити, — відповів Педро, знизуючи плечима.

— Добре б він зробив, якби пустив на всі чотири вітри каторжника! — раптом вступила в розмову Долорес, виходячи з кущів. — За що? Чи не за те, що цей кайданик заглядає до чужих вікон і збирається викрадати чужих дружин?

Гуттієре підійшла до чоловіка, узяла його за руки й ласкаво сказала:

— Пустіть його, благаю Вас... Я нічим не завинила перед Вами...

Долорес, злякавшись, що її син поступиться дружині, замахала руками й закричала:

— Не слухай її, Педро!

— Перед проханням жінки я безсилий, — люб'язно сказав Зуріта. — Я згодний!

— Не встиг одружитися, як опинився під жінчиним черевиком! — сичала стара.

— Стривай-но, мамо. Ми розпиляємо Ваші кайдани, юначе, переодягнемо Вас у пристойніше вбрання та випровадимо на «Медузу». У Ріо-де-ла-Плата Ви зможете стрибнути з борту й пливти куди заманеться. Але я відпускаю Вас з однією умовою: Ви повинні забути про Гуттієре. А тебе, Гуттієре, я візьму із собою. Так буде безпечніше.

— Ви кращий, ніж я про Вас думала, — щиро сказала Гуттієре.

Зуріта самовдоволено покрутив вуса та вклонився дружині.

Долорес добре знала свого сина: вона відразу здогадалася, що він замислив якусь хитрість. Проте, щоб підтримати його гру, вона для годиться роздратовано пробурчала:

— Зачарувала! Сиди тепер під п'ятою!

Повний хід!

Тим часом між братами Крісто й Бальтазаром відбулася важлива розмова. Дружина Бальтазара померла під час пологів, коли Крісто переправляв її через гори. Тоді він сказав

братові, що дитина теж померла. Насправді Крісто відніс хлопчика лікарю Сальватору, який повідомив, що не зміг урятувати дитину. За родимкою Крісто впізнав в Іхтіандрі свого племінника. Новина про те, що його син живий і став «морським дияволом», вразила Бальтазара. Наступного дня з експедиції повернувся Сальватор. Крісто повідомив йому, що Іхтіандра викрали. Лікар кинувся рятувати юнака на підводному човні, захованому в печері під будинком.

Незвичайний полонений

Уранці Зуріта велів вивести Іхтіандра на палубу. Юнак погано себе почував. Він не міг жити без чистої води, але йому доводилося занурюватися в бочку з-під солонини. Оглушивши «морського диявола», Зуріта закував його в металевий пояс на довгому ланцюгу й відправив шукати перли, пообіцявши після цього відпустити. Улов Іхтіандра вразив Зуріту. Він захотів більшого, але побоювся випустити людину-амфібію в океан без ланцюга. Зуріта вирішив, що зможе утримати юнака за допомогою Гуттієре, але та відмовилася йому допомагати. Іхтіандр сам погодився виконати наказ Зуріти заради Гуттієре.

Залишена «Медуза»

Матроси побачили, що Іхтіандр кинувся в море без ланцюга. Вони відразу ж зрозуміли, що він поплив добувати затонулі скарби «Мафальду». Невже Зуріта один заволодіє всіма багатствами? Гаяти часу не можна було, і вони кинулися на Зуріту.

Матроси вирішили вбити Зуріту. Рятуючись, він заліз на шоглу й побачив підводний човен лікаря, що підпливав до судна. Перелякані матроси пострибали у воду. Зуріта теж залишив корабель, захопивши Гуттієре, яка опиралася. Іхтіандра на залишеній шхуні не виявилось. Сальватор не знав, що юнак був під водою. Недалеко від цього місця затонув багатий пасажирський пароплав. Зуріта змусив Іхтіандра спуститися туди й зібрати всі коштовності, показавши йому підроблену записку від Гуттієре. Наївний юнак виконав наказ негідника й уже плыв до берега, коли дівчина зуміла крикнути, щоб він рятувався. «Далі від людей!» — подумав Іхтіандр і, глибоко пірнувши, зник під водою.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

Новоявлений батько

Бальтазар тим часом не знаходив спокою. Він хотів звільнити свого сина від лікаря Сальватора, який здавався йому чудовиськом. Бальтазар знайшов пройдисвіта-стряпчого, який від його імені подав до суду на лікаря, порушив судовий позов проти Сальватора й Зуріти: він хотів повернути Іхтіандра, ставши його опікуном.

Юридичний казус

До прокурора Буенос-Айреса завітав незвичайний гість — настоятель місцевого кафедрального собору єпископ Хуан-де-Гарсілассо, який наполягав на тому, що безвірник Сальватор та огидне дітище його рук — Іхтіандр — зухвалий виклик церкви, Богові й небу! І вони мають бути покарані!

Прокурор пообіцяв, що Сальватора обвинуватять і покарають, а Іхтіандра теж не мине меч правосуддя.

Геніальний безумець

Судовий процес не зламав лікаря Сальватора. У в'язниці він був, як завжди, спокійний, тримався самовпевнено. Лікар багато писав, зробив кілька блискучих операцій у тюремній лікарні. Настав день суду. Експерти повідомили прокурора про те, що Сальватор є творцем

унікальної людини-амфібії, що він — геніальний безумець. Прокурор надав підсудному слово.

Слово підсудного

Сальватор спокійно підвівся та оглянув судову залу, немовби когось шукав. Серед глядачів Сальватор помітив Бальтазара, Крісто й Зуріту. У першому ряду сидів єпископ. Сальватор трохи затримав на ньому погляд. На обличчі Сальватора з'явилася ледве помітна усмішка. Потім Сальватор знову почав шукати когось поглядом, уважно озирючи залу.

— Я не бачу в цій залі скривдженого, — нарешті промовив він.

— Я скривджений! — крикнув раптом Бальтазар, зірвавшись на ноги.

Та Крісто смикнув брата за рукав і посадив на місце.

— Про якого скривдженого Ви кажете? — запитав голова. — Якщо Ви маєте на увазі спотворених Вами тварин, то суд не вважав за потрібне показувати їх тут. А Іхтіандр, людина-амфібія, перебуває в приміщенні суду.

— Я маю на увазі Господа Бога, — спокійно й серйозно відповів Сальватор.

Почувши таку відповідь, голова суду розгубився. «Невже Сальватор збожеволів? Чи він вирішив удавати божевільного, щоб уникнути в'язниці?»

— Що Ви хочете цим сказати? — запитав голова.

— Я думаю, суду це має бути ясно, — відповів Сальватор. — Хто той головний і єдиний, кого скривджено в цій справі? Очевидно, тільки Господь Бог. Це ж його авторитет, на думку суду, я підриваю своїми вчинками, уторгаючись у його сферу. Він був задоволений своїми творіннями, і раптом з'являється якийсь лікар і заявляє: «Це зроблено погано. Це треба переробити». І починає перекроювати Боже творіння по-своєму...

— Це блюзнірство! Я вимагаю занести слова обвинуваченого в протокол, — сказав прокурор, удаючи ображеного у своїх найсвятіших почуттях.

Сальватор знизав плечима.

— Я переказую тільки суть акта обвинувачення. Хіба не до цього зводиться все обвинувачення? Я читав справу. Спочатку мене обвинувачували тільки в тому, що я нібито робив вівісекції і заподіяв каліцтво. Тепер проти мене висунули ще одне обвинувачення — блюзнірство. Звідки повіяв цей вітер? Чи не з кафедрального собору? — І професор Сальватор подивився на єпископа. — Ви самі створили процес, у якому незримо присутні Господь Бог як скривджений, а на лаві підсудних разом зі мною Чарльз Дарвін — як підсудний. Можливо, мої слова ще раз завдадуть прикрощів декому з присутніх, але я продовжую обстоювати думку, що організм тварин і навіть людини недосконалий і потребує виправлень. Я сподіваюся, що присутній у цій залі настоятель кафедрального собору єпископ Хуан де Гарсіласо підтвердить ці слова. — Хвиля здивування прокотилася залом. — У п'ятнадцятому році, незадовго перед моїм від'їздом на фронт, — сказав Сальватор, — мені довелося внести маленьку поправку в організм шановного єпископа — вирізати йому апендикс, цей непотрібний і шкідливий додаток сліпої кишки. Лежачи на операційному столі, мій духовний пацієнт, наскільки я пам'ятаю, не заперечував проти того порушення образу й подоби Божої, яке я зробив своїм ножом, вирізаючи частку єпископового тіла. Хіба цього не було? — запитав Сальватор, дивлячись у вічі єпископові.

Хуан де Гарсіласо сидів нерухомо. Тільки бліді щоки його ледь-ледь порожевіли та злегка тремтіли тонкі пальці.

— І чи не було другого випадку тоді, коли я ще займався приватною практикою і робив операції омолодження? Чи не звернувся до мене з проханням омолодити його шановний прокурор сеньйор Августо де...

Почувши це, прокурор спробував запротестувати, але його слова заглушив сміх публіки.

— Я прошу Вас не відхилятися, — суворо сказав голова.

— Це прохання було б доречнішим щодо суду, — відповів Сальватор. — Не я, а суд надав такий напрям процесу. Хіба декого тут не злякала думка, що всі присутні тут — учорашні мавпи або навіть риби, які мають можливість розмовляти й слухати тільки тому, що їхні зяброві дуги перетворилися на органи мови та слуху? Ну, якщо не мавпи, не риби, то їхні нащадки. — І, звертаючись до прокурора, який виявляв ознаки нетерпіння, Сальватор сказав: — Заспокойтеся! Я не збираюся тут із ким-небудь сперечатися або читати лекції з теорії еволюції. — І, трохи помовчавши, вів далі: — Біда не в тому, що людина походить від тварини, а в тому, що вона не перестала бути твариною... Грубою, злою, нерозумною. Мій учений колега даремно лякав вас. Він міг би не говорити про еволюцію зародка. Я не вдавався ні до впливу на зародок, ні до схрещування тварин. Я — хірург. Моїм єдиним знаряддям був ніж. І, як хірургові, мені доводилося допомагати людям, лікувати їх. Оперуючи хворих, я мусив часто робити заміну тканин, органів, залоз. Щоб удосконалити цей метод, я розпочав проводити досліди щодо заміни у тварин.

Довго я спостерігав прооперованих тварин у своїй лабораторії, намагаючись з'ясувати та вивчити, що відбувається з органами, перенесеними на нове, інколи навіть незвичайне місце. Потім тварин переселяли в сад. Так утворився в мене цей сад-музей. Особливо захопила мене проблема обміну тканин між тваринами, дуже віддаленими за своєю природою: наприклад, між рибами й ссавцями та навпаки. І тут мені пощастило досягти того, що вчені вважають взагалі неможливим. Що ж тут незвичайного? Те, що сьогодні зробив я, завтра робитимуть звичайні хірурги. Професор Шейн повинний знати про останні операції німецького хірурга Зауербруха. Йому пощастило замінити хворе стегно гомілкою.

— А Іхтіандр? — запитав експерт.

— Так, Іхтіандр — це моя гордість. Під час оперування Іхтіандра труднощі полягали не тільки в техніці. Я повинний був цілком змінити роботу людського організму. Шість мавп загинуло під час підготовчих дослідів, доки я досягнув своєї мети й міг оперувати дитину, не побоюючись за її життя.

— У чому полягала ця операція? — запитав голова.

— Я пересадив дитині зябра молодої акули, і відтоді дитина могла жити на землі й під водою.

Серед публіки залунали вигуки подиву. Присутні в залі кореспонденти побігли до телефонів, кваплячись сповістити редакціям про цю новину.

— Згодом мені вдалося досягти ще більшого успіху. Моя остання робота — земноводна мавпа, яку ви бачили, може жити без шкоди для здоров'я протягом невизначено тривалого часу як на землі, так і під водою. Іхтіандр може прожити без води не більше як три-чотири доби. Довге перебування на землі без води для

нього шкідливе: легені перевтомлюються, а зябра підсихають, й Іхтіандр починає відчувати гострий біль. На жаль, під час моєї відсутності Іхтіандр порушував установлений мною режим. Він занадто довго залишався на повітрі, перевтомив свої легені, і в нього розвинулася небезпечна хвороба. Рівновага в його організмі порушена, і він повинний більше часу бути у воді. З людини-амфібії він перетворюється на людину-рибу...

— Звідки виникла у Вас думка створити людину-амфібію і з якою метою Ви це зробили? — звернувся прокурор до Сальватора.

— Думка та ж сама: людина недосконала. Здобувши в процесі еволюційного розвитку багато переваг порівняно зі своїми тваринними предками, людина разом із тим утратила багато з того, що мала на нижчих стадіях тваринного розвитку. Так, життя у воді дало б людині величезні переваги. Чому б не повернути людині цю можливість? З історії розвитку тварин ми знаємо, що всі земні тварини й птахи походять від водних — вийшли з океану. Ми знаємо, що деякі наземні тварини знову повернулись у воду. Дельфін був рибою, вийшов на сушу, став ссавцем, але потім повернувся у воду, хоч і залишився, як і кит, ссавцем. І кит, і дельфін дихають легенями. Можна було допомогти дельфінові стати дводихаючою амфібією. Іхтіандр просив мене про це: тоді його друг — дельфін Лідінг — міг би довго залишатися з ним під водою. Я збирався зробити дельфінові таку операцію. Перша риба серед людей і перша людина серед риб, Іхтіандр, не могла не почувати самотності. Але якби за ним інші люди проникли в океан, життя стало б зовсім іншим. Тоді люди легко перемогли б могутню стихію — воду. Ви знаєте, що це за стихія, яка це сила? Ви знаєте, що площа океану дорівнює трьомстам шістдесяти одному мільйону п'ятдесяти тисячам квадратних кілометрів. Більше семи десятих земної поверхні становить простір водної пустелі. Але ця пустеля з її невичерпними запасами їжі та промислової сировини могла б умістити мільйони, мільярди людей. Більше ніж триста шістдесят один мільйон квадратних кілометрів — це тільки площа, поверхня. Але ж люди могли б розміститися на кількох підводних поверхнях. Мільярди людей без тісноти могли б розміститися в океані.

А його потужність! Ви знаєте, що води океану поглинають енергію сонячного тепла, що дорівнює потужності сімдесяти дев'яти мільярдів кінських сил? Якби не віддача тепла повітрю та інші тепловтрати, океан давно закипів би. Практично безмежний запас енергії. Як його використовує людство? Майже ніяк.

А потужність морських течій! Один Гольфстрім разом із Флоридською течією рухають дев'яносто один мільярд тонн води за годину. Це приблизно втричі більше тисяч, ніж несе велика річка. І це лише морські течії! Як їх використовує людство? Майже ніяк.

А потужність хвиль і припливів! Ви знаєте, що сила ударів хвиль часом дорівнює тридцяти восьми тисячам кілограмів — тридцяти восьми тоннам на квадратний метр поверхні, висота зльотів хвиль досягає сорока трьох метрів, і при цьому хвиля може підняти майже мільйон кілограмів — наприклад, уламків скель, а припливи досягають висоти понад шістнадцять метрів — висоти чотириповерхового будинку. Як людство використовує ці сили? Майже ніяк.

На суші живі істоти не можуть піднятися високо над поверхнею і не проникають далеко в глиб її. В океані життя всюди — від екватора до полюсів, від поверхні до глибини майже десять кілометрів.

Як же ми використовуємо безмежні багатства океанів? Ловимо рибу, а я б сказав, знімаємо улов тільки із самої верхньої плівки океану, залишаючи невикористаними глибини. Збираємо губки, корали, перли, водорості — і тільки.

Ми здійснюємо під водою деякі роботи: установлюємо опори мостів і гребель, піднімаємо затонулі кораблі — і тільки. Але й це робимо з великими труднощами, з великим ризиком, нерідко з людськими жертвами. Нещасна земна людина, яка на другій хвилині вже гине під водою! Які вже тут роботи?

Інша справа, коли б людина без скафандра, без кисневих приладів могла жити й працювати під водою.

Скільки скарбів вона знайшла б! Ось Іхтіандр. Він казав мені... але я боюся дратувати демона людської пожадливості. Іхтіандр приносив мені з дна моря зразки рідкісних металів і порід. О, не хвилюйтеся, він приносив мені зовсім невеличкі зразки, але їх поклади в океані можуть бути величезними.

А затонулі скарби? Згадайте хоча б океанський пароплав «Лузітанія». Весною 1916 року його потопили німці біля берегів Ірландії. Крім коштовностей, що їх мали півтори тисячі загиблих пасажирів, на «Лузітанії» були золоті монети на сто п'ятдесят мільйонів доларів і золоті злитки на п'ятдесят мільйонів доларів (у залі почувалися вигуки). Крім того, на «Лузітанії» зберігалось дві шкатулки з діамантами, які потрібно було доставити в Амстердам. Серед діамантів був один із найкращих у світі — «Каліф» — вартий багатьох мільйонів. Звичайно, навіть така людина, як Іхтіандр, не змогла б спуститися на велику глибину, — для цього довелося б створити людину (обурений вигук прокурора), яка змогла б витримувати високий тиск, як глибоководні риби. А втім, я в цьому також не вбачаю нічого абсолютно неможливого. Однак не все зразу.

— Ви, здається, приписуєте собі властивості всемогутнього божества? — зауважив прокурор.

Сальватор не звернув уваги на це зауваження та провадив далі:

— Якби людина могла жити у воді, то освоєння океану, освоєння його глибин розвивалося б гігантськими кроками. Море перестало б бути для нас грізною стихією, яка потребує людських жертв. Нам не довелося б більше оплакувати утоплених.

Усі присутні в залі, здавалося, бачили вже завойований людством підводний світ. Які вигоди обіцяло підкорення океану! Навіть голова не міг утриматися й запитав:

— Але чому ж тоді Ви не опублікували наслідки своїх дослідів?

— Я не квапився потрапити на лаву підсудних, — відповів усміхаючись Сальватор. — І я боявся, що в умовах нашого суспільного ладу мій винахід завдасть більше шкоди, ніж принесе користі. Навколо Іхтіандра вже зав'язалася боротьба. Хто поскаржився на мене через помсту? Ось цей Зуріта, який викрав у мене Іхтіандра. А в Зуріти Іхтіандра відібрали б, чого доброго, генерали й адмірали, щоб примусити людину-амфібію топити військові кораблі. Ні, я не міг зробити Іхтіандра й іхтіандрів суспільним надбанням країни, де боротьба й зажерливість перетворюють найвищі винаходи на лихо, збільшуючи людське страждання. Я думав про... — Сальватор замовк і, різко змінивши тон, промовив: — А втім, я не

спинятимуся на цьому. Інакше мене вважатимуть за божевільного. — І Сальватор, усміхаючись, глянув на експерта. — Ні, я зрікаюся честі бути божевільним, хоч би навіть і геніальним. Я не божевільний, не маніяк. Хіба я не здійснив того, що хотів? Усі мої роботи ви бачили на власні очі. Коли ви вважаєте мої вчинки злочинними, судіть з усією суворістю закону. Я не прошу поблажливості.

У в'язниці

У в'язниці Іхтіандру довелося жити в смердючій залізній бочці й харчуватися сирою рибою. Таке життя призвело до того, що юнак уже практично не міг дихати повітрям. «Людина-амфібія перетворювалася на людину-рибу». На щастя, начальник в'язниці був багато чим зобов'язаний Сальваторові: лікар урятував його дружину й дитину. Він дізнався, що Іхтіандра хочуть убити як «богопротивну істоту» і вирішив його врятувати. З в'язниці людину-амфібію вивіз Ольсен. Потрапивши в океан, юнак поплив на острови Туамоту, де жив друг лікаря Сальватора.

— Так, так! — задихаючись, промовив Іхтіандр. — Я попливу далеко-далеко, до тихих коралових островів, куди не припливає жодний корабель. Дякую, Ольсене! — І юнак побіг до моря.

Уже біля хвиль він раптом обернувся та крикнув:

— Ольсене! Ольсене! Якщо Ви побачите коли-небудь Гуттієре, передайте їй привіт від мене та скажіть, що я завжди її пам'ятатиму!

Юнак кинувся в море, гукнувши:

— Прощавай, Гуттієре! — і пірнув у воду.

— Прощавай, Іхтіандре!.. — тихо відповіла Гуттієре, яка стояла за камінням.

Вітер дужчав і майже валив людей із ніг. Море вирувало, шипів пісок, гуркотіло каміння. Чнясь рука стиснула руку Гуттієре.

— Ходімо, Гуттієре! — ласкаво сказав Ольсен.

Він вивів Гуттієре на дорогу. Гуттієре ще раз озирнулася на море й, спираючись на руку Ольсена, попрямувала до міста...

Сальватор відбув свій термін, повернувся додому й знову поринув у наукову роботу. Він готується до якоїсь далекої мандрівки.

Крісто й досі служить у нього.

Зуріта роздобув собі нову шхуну й виловлює перлини в Каліфорнійській затоці. І хоча він і не найбагатша людина в Америці, та все-таки не може поскаржитися на долю. Кінці його вусів, немов стрілка барометра, показують високий тиск.

Гуттієре розвелася з чоловіком і вийшла заміж за Ольсена. Вони переїхали до Нью-Йорка та працюють на консервному заводі.

На узбережжі Ла-Платської затоки ніхто не згадує про «морського диявола».

Лиш іноді, у задушливу ніч, старі рибалки, зачувши серед нічної тиші незнайомий звук, кажуть молодим:

— Ось так сурмив у черепашку «морський диявол»! — І починають розповідати про нього легенди.

Тільки одна людина в Буенос-Айресі не забуває Іхтіандра.

Усі міські хлопчачки знають старого, напівбожевільного жебрака-індіанця.

— Он іде батько «морського диявола»!

Та індіанець не звертає уваги на хлопчаків. Зустрічаючи іспанця, старий щоразу обертається, плює йому вслід і бурмоче якийсь прокльон.

Проте поліція не чіпає старого Бальтазара. Його божевільля тихе, він нікого не чіпає. Тільки коли на морі піднімається буря, старий індіанець стає надзвичайно збудженим. Він поспішає на берег моря, хоча його можуть змити хвилі, стає на прибережне каміння та кричить, кричить день і ніч, доки не затихне буря:

— Іхтіандре! Іхтіандре! Сину мій!..

Та море зберігає свою таємницю.

(Переклад Л. Вовчик)

Запитання та завдання

1. Хто такі Педро Зуріта та його помічники брати Бальтазар і Крісто? Що ви дізналися про них із перших частин роману? Чим вони схожі між собою?
2. Яка подія схвилювала жителів містечка? Які плани у зв'язку з появою «морського диявола» виникають у Зуріти?
3. Ким насправді виявився «морський диявол»? Розкажіть історію Іхтіандра. Як хлопчик-індіанець перетворився на особливого юнака, людину-амфібію?
4. Як зазвичай Іхтіандр проводив свій час? Чи був він щасливий?
5. Чи можна назвати Іхтіандра захисником жителів підводного світу? Обґрунтуйте свою відповідь.
6. Як змінює життя Іхтіандра зустріч із Гуттієре? Які риси характеру об'єднують Гуттієре й Іхтіандра? Чим вони відрізняються від інших героїв твору?
7. Як ви ставитеся до експериментів лікаря Сальватора? Чи зробив він Іхтіандра щасливим?

8. Роздивіться ілюстрацію Б. Косульникова до роману «Людина-амфібія» (с. 143). Що приносило Іхтіандру задоволення під час перебування в морі?

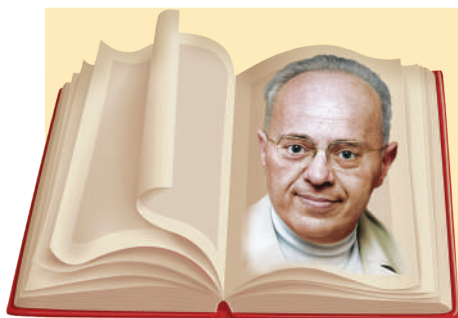
9. Прочитайте інформацію з рубрики «Літературознавчий коментар». До якого виду роману належить «Людина-амфібія»? Назвіть фантастичні елементи твору.

10. Дайте усні розгорнуті відповіді на запитання: «Чи завжди наукові винаходи змінюють життя людей на краще? Чи повинні винахідники прогнозувати наслідки своєї роботи? Які винаходи сучасності вам подобаються, а які, на вашу думку, є загрозою для людства?»

11. Прочитайте вислів О. Беляєва на початку розділу. Письмово прокоментуйте його.
12. Напишіть есе «Науковий прогрес: благо чи небезпека для людини?».

Запитання — це завжди бажання зрозуміти.

С. Лем

СТАНІСЛАВ ЛЕМ
(1921–2006)

Станіслав Герман Лем — популярний польський письменник-фантаст.

1951 р. вийшла у світ його перша книжка в жанрі фантастики «Астронавти». Найпопулярнішими творами С. Лема є: «Магелланова хмара» (1955), «Зоряні щоденники Йона Тихого» (1957), «Едем» (1959), «Повернення із зірок» (1961), «Книга роботів» (1961), «Щоденник, знайдений у ванні» (1961), «Соляріс» (1961), «Вихід на орбіту» (1962), «Місячна ніч» (1963), «Казки роботів» (1964), «Непереможений» (1964), «Кіберіада» (1965), «Полювання» (1965), «Рятуймо космос» (1966), «Ідеальна порожнеча» (1971), «Маска» (1976), «Нежить» (1976), «Повторення» (1979) і чимало інших.

Переважно це були твори класичної наукової фантастики про космічні подорожі, роботів, далекі планети, а також сатирично-пародійні твори, у яких критично представлено сучасне С. Лему суспільство.

Фантастика митця має глибоке наукове підґрунтя. Він використовує наукові ідеї як літературно-художній засіб, щоб загострити ситуацію і через фантастичні, незвичайні умови виявити сутність людської натури.

Найкращою книжкою автора, за його власною думкою, є роман «Соляріс», який був екранізований режисером А.Тарковським (1972).

Літературознавчий коментар

«Зоряні щоденники Йона Тихого» (1953–1996) — цикл науково-фантастичних оповідань С. Лема, у яких розповідається про пригоди астронавта та дослідника космосу Йона Тихого. Написані з характерним для С. Лема гротескним, іноді іронічним гумором, утім у них розглядаються серйозні питання науки, соціології та філософії. Розповіді мають або форму щоденників, або спогадів Йона Тихого про минулі події. «Подорожі» пронумеровані не підряд. Герой оповідань пояснює це так: «... одні подорожі відбувалися в просторі, інші — у часі. Завжди можна повернутися назад, туди, де ще жодної подорожі не було, і куди-небудь відправитися; тоді перша подорож стане другою, і так без кінця!»

Відомим персонажем цього циклу є Тарантога — учений-енциклопедист, найближчий друг Йона Тихого.

ЗОРЯНІ ЩОДЕННИКИ ЙОНА ТИХОГО **ПОДРОЖ СЬОМА: 147 ВИХОРІВ**

Оповідання
(Уривок)

Коли в понеділок, другого квітня, я пролітав поблизу Бетельгейзе, метеорит, завбільшки з квасолину, пробив обшивку, вивівши з ладу регулятор потужності та пошкодивши кермо. Ракета втратила управління. Я одягнув скафандр і вибрався

Р. Миклош. Ілюстрація до оповідання С. Лема «Зоряні щоденники Йона Тихого». 1960 р.

назовні, щоб усунути пошкодження. Згодом я переконався, що встановити запасне кермо, яке я завбачливо захопив із собою, без сторонньої допомоги неможливо. Конструктори спроектували ракету так безглуздо, що одна людина не могла відкрутити гайку: необхідні були ще мінімум дві руки, щоб притримувати ключем болт. Кілька годин я вперто намагався впоратися сам, притримуючи ключ ногами. Але минув уже час обіду, а мої зусилля ні до чого не привели. І ось, коли мені вже майже пощастило, ключ вислизнув з-під моєї ноги та стрімко полетів у космічний простір. Утративши цінний інструмент і дорогоцінний час, я безпорадно дивився, як віддаляється ключ, зменшуючись на тлі зірок.

Через деякий час він повернувся по витягнутому еліпсу. Ставши супутником ракети, він нагадував мені про поразку та не наближався до неї настільки, щоб я міг його схопити. Похапцем перекусивши, я почав розмірковувати, як мені вийти із цього безглузкого становища. Корабель продовжував набирати швидкість, бо, як я вже згадував, цей клятий метеорит зіпсував і регулятор потужності. Правда, поки на курсі не було жодного небесного тіла. Але я не готовий був летіти ось так, усліпу й у нікуди. Якийсь час мені вдавалося стримувати гнів. Коли ж я взявся за миття посуду, то з розпачем помітив, що перегрітий атомний реактор зіпсував найкращий шматок яловичого філе, який я залишив на неділю. Моєму самовладанню настав край. Брутально лаючись, я відігрався на сервізі — першому, що потрапило мені під руку. Розбитий посуд приніс мені невелике полегшення. Понівечена яловичина полетіла слідом за ключем, і так само не хотіла розлучатися з ракетою, кружляючи біля неї, як другий штучний супутник, регулярно, кожні одинадцять хвилин і чотири секунди, викликаючи короткочасні сонячні затемнення. Щоб заспокоїти нерви, я до вечора займався визначенням супутника-переможця. За моїми підрахунками, перемогла яловичина: протягом найближчих шести мільйонів років філе наздоганятиме ключ, обертаючись навколо ракети по орбіті, а потім обжене його.

Утомившись від математики, я ліг спати. Серед ночі мені здалося, що мене трясуть за плече. Я розплющив очі й побачив до болю знайоме обличчя, хоча я не уявляв, хто б це міг бути.

— Уставай, — сказав він, — бери ключі. Підемо закріпимо кермо.

— По-перше, ми не настільки добре знайомі, щоб Ви мені «тикали», — відповів я, — а по-друге, я точно знаю, що Вас немає. Я в ракеті один, і притому вже другий рік. Отже, Ви мені просто приснилися.

Але він, як і раніше, тряс мене, повторюючи, щоб я негайно йшов із ним за інструментами.

— Що за дурниці?! — відмахнувся я, починаючи злитися, бо боявся, що ця сварка вві сні розбудить мене, а я з досвіду знаю, як важко заснути після такого раптового пробудження. — Нікуди я не піду. Це ж безглуздо. Болт, закручений уві

сні, не змінить положення, що існує наяву. Не набридайте мені й негайно зникніть, а то я прокинуся!

— Але ти не спиш, присягаюся тобі! — вигукнув упертий привид. — Не впізнаєш мене? Поглянь! — У запалі він доторкнувся до двох великих бородавок на лівій щоці.

Я мимоволі схопився за своє обличчя, тому що в мене на тому ж місці — дві такі самі бородавки. І тут я зрозумів, кого нагадував мені цей прибулець — він, як дві краплі води, був схожий на мене!

— Залиш мене в спокої! — крикнув я і закрив очі, усе ще не бажаючи прокидатися.

— Якщо ти — це я, то ми, звичайно, можемо бути на «ти». Однак це все пояснює тебе не існує, — обернувся я на інший бік і натягнув ковдру на голову.

Він ще продовжував щось бурмотіти про ідіотизм, але, оскільки я вдавав, ніби не чую, прокричав: «Ти ще пошкодуєш про це, бовдуре! І переконаєшся, що це зовсім не сон, але буде пізно!»

Я навіть не ворухнувся. Коли вранці я розплющив очі, то відразу згадав цей божевільний сон. Я сів на ліжку й задумався про те, у які ігри грає з людиною її власний мозок. Перед небезпекою, у цілковитій самотності я роздвоївся в сонних мареннях, аби допомогти собі.

Після сніданку я помітив, що ракета отримала додаткове прискорення, і почав панічно шукати якісь підказки в бортовій бібліотеці. Після невдалих пошуків я розклав на столі зоряну карту й у світлі близької Бетельгейзе, яку час від часу затуляла яловичина, нишпорив із надією натрапити на космічну цивілізацію, мешканці якої радо надали б мені допомогу. Але марно. Це була справжня космічна глушина, і кораблі обходили її, як небезпечний район: тут виникали грізні таємничі гравітаційні вихори, аж сто сорок сім, існування яких пояснюють шість астрофізичних теорій, і всі по-різному.

Календар космонавта застерігав від них, наголошуючи на непередбачуваних наслідках релятивістських ефектів¹, які може спричинити проходження крізь вихор, особливо при високій власній швидкості.

Я був безпорадний. Лише полічив, що край першого вихору зачепить мою ракету близько одинадцятої, тому поспішив приготувати сніданок, щоб не боротися з небезпекою на голодний шлунок. Тільки-но я витер останню тарілку, як ракету почало кидати на всі боки; здійнявся справжній гармидер. Насилу я дістався до крісла. І раптом у протилежній частині каюти, між раковиною і плитою, я помітив туманні обриси людини у фартусі. Неквапливо він готував омлет. Потім незнайомиць уважно глянув на мене, без жодного здивування, і розчинився. Я протер очі. Поза сумнівом, я був один і тому вирішив, що це лише тимчасове затьмарення розуму.

Продовжуючи стрибати в кріслі, мене нарешті осяйнуло — це зовсім не галюцинації. З четвертої спроби мені все ж таки вдалося вхопити товстий том «Загальні теорії відносності», який кружляв навколо. Перегортати книжку в таких умовах було складно: корабель нагадував п'яного, що, піднявшись, одразу падає. Але я знайшов те, що шукав. У книжці згадувалося про феномени так званої петлі часу², тобто про

¹ *Релятивістські ефекти* — у тексті вжито в значенні відносні, неусталені, суб'єктивні явища, що існують у свідомості людини.

² *Петля часу* — гіпотеза про повторюваність подій у просторі та часі. Можливість існування часових петель почали розглядати практично з моменту роздумів про машину часу й паралельні світи.

Ф. Барчанфальви. Ілюстрація до оповідання С. Лема «Зоряні щоденники Йона Тихого». 1983 р.

викривлення вектора часу в межах сильних гравітаційних полів. Це явище може навіть викликати подвоєння сьогодення, коли час поверне назад. Вихор, який я зараз минав, не належав до таких. Я знав, що якби мені вдалося хоч трохи розвернути корабель до полюса Галактики, я б пірнув у так званий *Vortex Gravitatiosus Pinckenbachii*, у якому багато разів спостерігалось подвоєння й навіть потроєння сьогодення.

Кермо досі не працювало, але завдяки наполегливим кількогодінним маніпуляціям у реакторному відсіку, мені вдалося досягти невеликого відхилення курсу до галактичного полюса. Результат перевершив усі очікування. Близько півночі корабель потрапив у центр вихору, стогнучи й побиваючись, наче в агонії. Спочатку я злякався, що він не витримає, але корабель гідно справився із цим випробуванням. Коли він знову досягнув космічного штилю, я покинув реакторний відсік і знайшов себе, солодко сплячим на ліжку. Я відразу зрозумів, що це я з попередньої доби, тобто з ночі понеділка. Не роздумуючи над філософськими нюансами цієї дивної ситуації, я нетерпляче почав трясти сплячого за плече. Я не міг баритися, адже не знав, як довго його понеділкове існування триватиме в моєму вівторку. Нам потрібно було якнайшвидше вийти назовні, щоб разом полагодити кермо.

Але сплячий розплющив тільки одне око й заявив, що не бажає, щоб я йому «тикав», а також, що я існую лише в його сні. Марно я нетерпляче тряс його, марно намагався силою витягнути з ліжка. Він відбивався, уперто повторюючи, що я йому приснився; я почав лаятися, він логічно пояснив мені, що нікуди не піде, оскільки болти, загвинчені вві сні, не триматимуть керма наяву. Марно я присягався, що він помиляється, по черзі то благаючи, то проклинаючи; навіть продемонстровані мною бородавки не переконали його. Він обернувся до мене спиною і захропив. Я всівся в крісло, щоб спокійно все обміркувати. Я пережив цю ніч двічі: уперше — коли спав, і вдруге — коли намагався сам себе розбудити. У понеділок, я ще не вірив у явище дуплікації, у вівторок — уже знав чимало. Це була звичайнісінька петля часу. Понеділковий «я» продовжував мирно хропіти й, оскільки я пам'ятав, що в ту ніч чудово проспав до самого ранку, облишив ідею його розбудити.

Карта прогнозувала ще безліч великих гравітаційних вихорів, і я міг розраховувати на подвоєння сьогодення протягом наступних днів. Я хотів написати собі лист і приколотися його шпилькою до подушки, щоб «я» понеділковий, прокинувшись, міг своїми очима переконатися в реальності уявного сну.

Але не встиг я сісти до столу й узятися за перо, як у двигунах щось загуркотіло, — я кинувся до них і до ранку поливав водою атомний реактор, бо той перегрівся. А тим часом понеділковий «я» солодко спав, час від часу облизуючись, що мене страшенно дратувало. Голодний, утомлений, не стуливши очей усю ніч, я прийнявся за сніданок і якраз витирав тарілки, коли ракета ввійшла до наступного гравітаційного вихору.

Я бачив себе понеділкового, бачив, як він, прив'язаний до крісла, очманіло дивиться, як я у вівторок смажу яечню. Потім від різкого поштовху я втратив рів-

новагу, у мене потемніло в очах — і я впав. Прокинувшись на підлозі серед битого посуду, я помітив біля самого свого обличчя ноги людини, яка стояла наді мною.

— Уставай, — сказав він, піднімаючи мене. — Ти не забився?

— Ні, — відповів я, спираючись руками об підлогу; мене нудило.

— Ти з якого дня тижня?

— Із середи. Пішли, треба швидко полагодити кермо, шкода втрачати час!

— А де той, понеділковий? — запитав я.

— Його вже немає, тобто, очевидно, це ти.

— Як це я?

— Довго пояснювати... Понеділковий став у ніч із понеділка на вівторок вівторковим і так далі...

— Не розумію!

— Неважливо, це від незвички. Швидше, не втрачаймо часу!

— Зараз, — відповів я, залишаючись на підлозі. — Сьогодні вівторок. Якщо ти із середи й до цієї хвилини в середу кермо досі не полагоджене, то це означає, щось перешкоджає нам його встановити; інакше ти в середу вже не вмовляв би мене, щоб я у вівторок лагодив його разом із тобою. Може, не варто ризикувати й лізти назовні?

— Що за дурний сон? — вигукнув він. — Послухай: я із середи, а ти — з вівторка. Щодо ракети, то я припускаю, що вона, так би мовити, догори дригом, у ній то вівторок, то середа й, можливо, навіть четвер заблукав. Ці вихори зовсім заплутали час. Ми можемо довго дискутувати, але не забувай, поки ми вдвох — ми можемо встановити кермо!

— А ось і ні! — відповів я. — Якщо в середу кермо ще досі несправне, то виходить, що його не полагодили у вівторок, а зараз вівторок; і, якби ми пішли й полагодили його, то для тебе цей момент був би вже минулим і нічого було б виправляти. Отже...

— Отже, ти впертий, як віслук! — гаркнув він. — Ти ще розкаєшся стократ! Мене лише тішить, що ти так само скаженітимеш через свою впертість, як я зараз, коли сам доживеш до середи!

— Хвилинку! — вигукнув я. — Ти маєш на увазі, що в середу, ставши тобою, я намагатимусь умовляти мене у вівторок так, як ти це робиш зараз, — тільки все буде навпаки, тобто ти будеш мною, а я тобою? Розумію! Ось вона, петля часу! Почекай, я їду, уже їду, я зрозумів...

Проте перш ніж я підвівся, ми потрапили в новий вихор, і сила тяжіння розпласталася нас на стелі.

Жахливі поштовхи продовжувалися всю ніч, з вівторка на середу. (...)

Я обливався холодним потом від однієї думки про те, що безкінечно гратиму в цю божевільну гру із часом і самим собою. Але мені пощастило. Коли тяжіння зменшилося настільки, що я зміг підвестися, — я знову був один у кімнаті. Локальний вівторок, очевидно, безповоротно став минулим. Я негайно сів за карту, шукаючи найближчий вихор. Можливо, цього разу вагоме викривлення часу підкине мені гідного помічника?

Нарешті я знайшов один, досить багатообіцяючий вихор, і, маневруючи двигунами, насилу направив ракету так, щоб перетнути його в самому центрі. Правда, конфігурація цього вихору була, як показувала карта, дуже незвичайна: він мав два розташовані поряд центри. Але в розпачі я зовсім не звернув увагу на цю аномалію.

Під час багатогодинної метушні в моторному відсіку я дуже забруднив руки й вирішив помитися, оскільки до входу у вихор залишалось ще багато часу. Ванна була зачинена. З неї доносилося булькання, немов хтось полоскав горло.

— Хто там?! — гукнув я здивовано.

— Я, — відповів голос ізсередини.

— Який ще «я»?

— Йон Тихий.

— З якого дня?

— З п'ятниці. Тобі чого?

— Хочу помити руки... — пробурмотів я. У голові крутилося: зараз середа, вечір, він — з п'ятниці, значить, гравітаційний вихор, у який повинен був увійти корабель, викривив час із п'ятниці на середу... Але що буде далі й де подівся четвер?

П'ятничний тим часом не зважав на мій гуркіт, продовжував возитися всередині.

— Припини ти вже нарешті полоскати своє горло! — заволав я. — Дорога кожна хвилина! Ходімо поладимо кермо! — наполягав я.

— Для цього я тобі не потрібний, — флегматично відповів він із-за дверей, — десь там повинен бути четверговий, знайди його...

— Який ще в біса четверговий?! Це неможливо...

— Повір: я краще знаю, можливо це чи ні. Я вже в п'ятниці й, отже, пережив і твою середу, і його четвер...

У мене в очах помутніло. Я відійшов від дверей і справді почув шум: у каюті стояв чоловік і витягав із-під ліжка футляр з інструментами.

— Ти четверговий?! — вигукнув я, убігаючи в каюту.

— Так, — відповів він.

— Так... Допоможи мені... Чи вдасться нам зараз виправити кермо? — запитав я, коли ми разом дістали інструменти.

— Не знаю, у четвер кермо ще не полагодили, запитай у п'ятничного...

— Ну, звичайно, як же це я не здогадався раніше?! — побіг я до ванної. — П'ятничний! Ти чуєш? Кермо вже полагодили?

— У п'ятницю ще ні, — відповів він, відчиняючи двері. Його голова була обмотана рушником, а до лоба він притискав лезо ножа, намагаючись пригальмувати зростання гулі, завбільшки з яйце. Четверговий підійшов до нас з інструментами, зупинився поряд зі мною, уважно роздивляючись потерпілого, який ставив на полицю пляшку з мікстурою. Саме її булькання нагадало мені полоскання горла.

— Що це тебе так? — запитав я співчутливо.

— Не що, а хто. Це був недільний.

— Недільний? Навіщо... Не може бути!

— Це довга історія...

— Усе одно! Швидко назовні, може, устигнемо! — обернувся до мене четверговий.

— Але ракета ось-ось увійде у вихор, — відповів я. — Поштовх може викинути нас у порожнечу, ми загинемо...

— Не кажи дурниць, — сказав четверговий. — Якщо існує п'ятничний, з нами нічого не може трапитися. Сьогодні тільки четвер...

— Середа! — заперечив я.

— Гаразд, байдуже, у всякому разі в п'ятницю я житиму. І ти теж.

— Але ж це тільки здається, що нас двоє, — зазначив я, — насправді, я один, тільки з різних днів тижня...

— Добре, добре, відкривай люк...

Але тут виявилось, що в нас тільки один скафандр.

Отже, ми не могли обидва вийти з ракети одночасно — план нашого порятунку провалився.

— А, дідька лисого! — кинув я сумку з інструментами. — Потрібно було вдягнути скафандр і не знімати його — я про це не подумав, але ти, четверговий, повинен був про це пам'ятати!

— Скафандр у мене відібрав п'ятничний.

— Коли? Навіщо?

— Після бійки кулаками не махають, — понурився він і пішов до каюти. П'ятничного в ній не було. Я заглянув у ванну, але вона також була порожня.

— Де п'ятничний? — запитав я. Четверговий акуратно розбивав ножем яйця та виливав їх на сковорідку.

— Напевно, десь у районі суботи, — спокійно відповів він, помішуючи яєчню.

— Чекай-чекай, — запротестував я, — свій раціон за середу ти вже з'їв. Ти не луснеш від подвійної вечері?

— Це так само мої харчі, як і твої. Я — це ти, ти — я. Ще пояснити?

— Що за софістика? Не клади так багато масла! Очманілий! У мене не вистачить запасів на такий натовп.

Сковорідка вислизнула з нього з рук, а я відлетів до стіни: нас поглинув новий вихор. Корабель знову затрусився, наче в лихоманці, я ж намагався якнайшвидше дістатися до коридору та вдягнути скафандр. Я міркував: коли після середи прийде четвер, я, четверговий, буду в скафандрі, не знімаючи його до п'ятниці; і тоді я з четверга і я п'ятничний нарешті зустрінемося у повній бойовій готовності, щоб полагодити, урешті-решт, це кляте кермо. Сила тяжіння зросла — і я знепритомнів. Коли ж розплющив очі, я лежав уже праворуч від четвергового, а не ліворуч, як кілька хвилин тому. Мій план зі скафандром було дуже складно втілити в життя. Через силу тяжіння я ледве пересувався. Я помітив, що четверговий так само намагається повзти в коридор. Через годину ми опинилися біля порогу.

«Хай він відчиняє двері», — подумав я, облишивши марні спроби дотягнутися до ручки. Одночасно намагався зрозуміти, з якого я дня, і щоб переконатись остаточно, запитав у мого колеги по нещастю.

— Я з чет...верга... — простогнав він.

Ми лежали ніс до носа. Це було дивно. Невже я все ще в середі? Подумки перебравши останні події, я зрозумів, що цього не може бути. Він — п'ятничний. До цього часу він обганяв мене лише на день — так повинно тривати й надалі. Я чекав, щоб він відчинив двері, але, здається, він чекав того самого від мене. Коли я нарешті зміг підвестися, то відразу побіг до коридору. Схопивши скафандр, я розпластався на підлозі. Мій двійник зробив мені підніжку, щоб заволодіти скафандром.

— Мерзотник! Сволота! — заволав я.

Надути самого себе — яка підлість! Але він не звертав увагу на мої крики, мовчки вдягаючи скафандр. Раптом якась незрозуміла сила виштовхнула його

С. Михайлов. Ілюстрація до оповідання С. Лема «Зоряні щоденники Йона Тихого». 1988 р.

зі скафандра, у якому, як виявилось, уже хтось сидів. Я розгубився, не розуміючи, хто є хто.

— Ей, середовий! — закричав той у скафандрі. — Не пускай четвергового, допоможи мені! — Четверговий і справді намагався зірвати з нього скафандр.

— Віддай скафандр! — гарчав четверговий.

— Відчепися! Чого ти причепився?! Ти що, не розумієш: він повинен бути в мене, а не в тебе?! — відповідав голос зі скафандра.

— Цікаво чому?

— Дурню, тому що я ближче до суботи, ніж ти, а в суботу нас буде вже двоє в скафандрах!

— Нісенітниця, — утрутився я, — у кращому разі в суботу ти будеш у скафандрі один і нічого не зможеш зробити. Віддай скафандр мені: якщо я його зараз одягну, то ти теж матимеш його в п'ятницю, як п'ятничний, так само як і я в суботу, як суботній, значить, у цьому випадку нас буде двоє, з двома скафандрами... Четверговий, допоможи!

— Припини! — відбивався п'ятничний, з якого я силою стягував скафандр. — По-перше, уже минула

північ, і ти сам тепер четверговий, а по-друге, буде краще, якщо я залишуся в скафандрі, — тобі він усе одно ні до чого...

— Чому? Якщо у його сьогодні одягну, то він буде на мені й завтра. — Сам переконаєшся... Адже я вже був тобою в четвер, мій четвер уже минув, я знаю, що кажу...

— Досить базікати. Відпусти негайно! — заволав я.

Але він вирвався від мене, і я почав за ним ганятися спочатку по камері реактора, а потім ми один за одним завалилися в каюту.

Несподівано нас залишилося тільки двоє. Тепер я зрозумів, чому четверговий сказав, що п'ятничний забрав у нього скафандр: за цей час я сам став четверговим — це в мене його забрав п'ятничний. Я не думав так просто здаватися.

«Почекай, я тобі покажу», — подумав я, вибіг у коридор, звідти в реакторний відсік, де озброївся важкою залізною палицею, що слугувала мішалкою для атомного казана. Не гаючи ні хвилини, я помчав до каюти. П'ятничний був у скафандрі, тільки шолом ще не встиг одягнути.

— Знімай скафандр! — грізно крикнув я, стискаючи палицю.

— І не подумую.

— Знімай, кажу тобі! — На мить я завагався.

Мене не дуже бентежило, що в нього не було ні синця під оком, ні гуль на лобі, як у того п'ятничного, що булькотів у ванній, — я зрозумів, що саме так і повинно бути. Той п'ятничний тепер уже, напевно, став суботнім, а можливо, навіть незабаром стане недільним, а присутній тут п'ятничний недавно був четверговим, на якого я перетворився опівночі, — по низхідній кривій петлі часу я наближався до місця, де п'ятничний, ще не побитий, повинен був стати побитим п'ятничним. Але ж він сказав, що його понівечив недільний, а його поки ніде не було: у каюті ми були вдвох, він і я. Раптом у мене промайнула блискуча ідея.

- Знімай скафандр! — гаркнув я грізно.
- Четверговий, відчепися! — закричав він.
- Я не четверговий! Я недільний! — заволав я, кидаючись у бійку.

Він спробував опиратися, але черевики в скафандра дуже важкі, і, поки він піднімав ногу, я встиг ударити його палицею по голові. Зрозуміло, не занадто сильно, адже в майбутньому, ставши із четвергового п'ятничним, я сам отримаю по лобі, тож проламувати самому собі череп мені зовсім не хотілося. П'ятничний упав і, застогнавши, схопився за голову, а я грубо стягнув із нього скафандр. Похитуючись, він пішов у ванну, бурмочучи: «Де вата... де свинцева примочка?..» Тим часом я одягав трофей, за який ми так уперто боролися. Раптом я помітив ногу, що стирчала з-під ліжка. Ставши на коліна, я зазирнув туди. Під ліжком лежав чоловік, який похапцем намагався впоратися із чавканням і плиткою молочного шоколаду, яку я залишив на чорний галактичний день; негідник так поспішав, що їв шоколад разом зі шматочками фольги, що виблискували в нього на губах.

— Облиш шоколад! — заволав я, смикаючи його за ногу. — Ти хто такий? Четверговий?.. — запитав я вже тихіше, охоплений раптовою тривогою: можливо, я ось-ось стану п'ятничним і мені дістануться побої від самого себе.

— Я недільний, — процідив він крізь зуби.

Мені стало ніяково. Або він брехав, і тоді це не мало значення, або говорив правду — у такому разі перспектива отримання гуль була неминуча: адже це недільний побив п'ятничного. П'ятничний сам мені про це сказав, а я, прикинувшись недільним, стукнув його палицею. «Але, — я подумав, — якщо навіть він бреше, що він недільний, то в усякому випадку, можливо, він пізніший, ніж я, а раз так — пам'ятає все, що пам'ятаю я, отже, він уже знає, як я обдурив п'ятничного, і тому може надути мене аналогічно, — те, що було моєю військовою хитрістю, для нього просто спогад, яким можна скористатися». Поки я розмірковував, як бути, він доїв шоколад і виліз із-під ліжка.

— Якщо ти недільний, де твій скафандр?! — вигукнув я, осяяний новою думкою.

— Зараз він у мене буде, — сказав він спокійно, і тут я помітив палицю в його руці... а потім побачив сильний спалах, немов вибухнули десятки зір одночасно, і знепритомнів.

Я прокинувся, сидячи на підлозі у ванній, у яку хтось стукав. Я почав оглядати синці й гулі, стукіт у двері не стихав: це був середовий. Я показав йому мою голову, прикрашену гулями, він пішов із четверговим за інструментами, потім почалася гонитва, бійка за скафандр; нарешті я якось пережив цей бедлам ранком у суботу заліз під ліжка, у пошуках моєї омріяної шоколадки. Хтось потягнув мене за ногу, коли я доїдав останню плитку, знайдену під сорочками; це був я, не знаю вже, з якого дня, але про всяк випадок я стукнув його палицею по голові, зняв із нього скафандр і вже збирався одягнути, як ракета ввійшла в новий вихор.

Коли я опам'ятався, каюта була набита людьми. Пересуватися по ній було майже неможливо. Як виявилось, усі вони були мною з різних днів тижнів, місяців, а один, здається, навіть із майбутнього року. Багато було побитих, із синцями, а п'ятеро з присутніх були в скафандрах. Але замість того щоб негайно вийти назовні й полагодити пошкодження, вони почали сперечатися, лаятися, торгуватися та сваритися. Вони з'ясували, хто кого побив і коли. Становище ускладнювалося тим, що вже з'явилися дообідні й післяобідні, я почав побоюватися, що, якщо так триватиме,

я розмножуюся на хвилинних і секундних. Окрім того, більшість присутніх безсоромно брехали, і я до цього часу не знаю, кого я бив насправді й хто бив мене в трикутнику четверговий–п'ятничний–середовий, якими я був по черзі. Саме тому, що я сам брехав п'ятничному, ніби я недільний, мене побили на один раз більше, ніж належало за розкладом. Я навіть подумки не хочу повертатися до тих сумнозвісних подій. Людині, яка цілий тиждень давала собі в пику, — пишатися немає чим.

Сварки продовжувалися. Мене охоплював відчай через безглузду втрату часу. Ракета тим часом мчала наосліп, час від часу потрапляючи в гравітаційні вихори. Урешті-решт ті, що були в скафандрах, побилися з іншими. Я намагався хоч якось утихомирити цей хаос, і, нарешті, після нелюдських зусиль мені вдалося організувати щось подібне до зборів. Головою проголосили вихідця з майбутнього року, як найстаршого.

Потім ми вибрали облікову комісію, погоджувальну раду й редакційну комісію, а четверо з майбутнього місяця взяли за охорону порядку. Наступний негативний вихор зменшив наші ряди наполовину. Замість того, щоб висунути кандидатів на ремонт керма, нам довелося змінювати регламент. Карта прогнозувала наближення до чергових вихорів, які звели б нанівець досягнуті успіхи. Ситуація не тішила: то зникали вже вибрані кандидати, то знову з'являлися вівторковий і п'ятничний із головами, обмотаними рушниками, і починали традиційні скандали... Після проходження через величезний позитивний вихор ми опинилися в такій собі рукавичці, що от-от трісне. Найгірше було те, що часові відстані збільшувалися, — я побачив себе в ролі діда й згадав себе хлопчиськом.

Чесно кажучи, я не знаю, чи був я все ще недільним або вже понеділковим. Утім, це все одно не мало ніякого значення. Перелякані діти плакали й кликали маму; голова — Тихий із майбутнього року — лаявся, тому що Тихий із середи, який у марних пошуках шоколаду заліз під ліжко, укусив голову комісії за ногу, коли той наступив йому на палець. Поміж сивих голів і дитячого лементу я втратив будь-яку надію на хепі-енд. Між сто сорок другим і сто сорок третім вихорами я запропонував моїм клонам анкету, але виявилось, що багато хто з присутніх безсоромно бреше. Навіщо — одному Богові відомо; можливо, атмосфера, що панує на кораблі, остаточно збила їх із пантелику. Шум і галас були такі, що доводилося кричати. Раптом одному з торішніх Йонів прийшла в голову вдала ідея про те, щоб найстарший із нас розповів історію свого життя; ми сподівалися саме так дізнатися, хто ж полагодило кермо. Адже найстарший уміщав у своєму досвіді досвід усіх присутніх із різних місяців, днів і років.

Із цим проханням ми звернулися до сивого діда, який трохи невпевнено стояв біля стіни. Він почав довго й детально розповідати нам про своїх дітей та онуків, а потім перейшов до космічних подорожей — за свої, мабуть, дев'яносто років, він здійснив їх чимало. Про те, що відбувалося зараз, єдине, що нас цікавило, старий не пам'ятав і був настільки самовпевненим, що не хотів зізнаватися в склерозі, а все торочив про своїх онуків і численні ордени; ми не витримали, накричали на нього й веліли замовкнути.

Після двох наступних вихорів натовп значно порідшав. Після третього не лише стало вільніше, а й зникли всі в скафандрах. Залишився тільки один порожній скафандр. Ми гуртом повісили його в коридорі й продовжували засідати. Після нової бійки за цей цінний експонат ракета ввійшла у черговий вихор, а потім спорожніла.

Я сидів на підлозі, з припухлими очима, на диво в просторій кімнаті, серед розбитих меблів, обривків одягу й роздертих книжок. Підлога була встелена бюлетенями для голосування. Карта повідомила, що я вже минув зону гравітаційних вихорів. Утрапивши надію на дуплікацію, а значить, і на усунення дефекту, я впав у повний відчай.

Визирнувши через деякий час у коридор, я зі здивуванням побачив, що скафандр зник. Туманно я почав пригадувати: перед останнім вихором двоє хлопців крадькома вислизнули з каюти. Невже вони вдвох влізли в один скафандр?! Спонтелечений, я кинувся до керма. Їм вдалося! Поки ми постійно сперечалися, хлопчаки займалися ділом! Імовірно, один засунув руки в рукави скафандра, а інший — у штанини; так вони змогли одночасно тримати два ключі. Порожній скафандр я знайшов за люком. Я вніс його до ракети, немов реліквію, відчуваючи безмежну подяку тим відважним хлопчиськам, якими я був так давно!

Так завершилась одна з найдивовижніших моїх пригод. І саме завдяки сміливості й розуму тих дітей я зміг написати ці рядки. (...)

Запитання та завдання

1. Чи сподобалося вам оповідання С. Лема? Які емоції воно у вас викликало?
2. З якої драматичної події розпочинається оповідання? Як реагує на це головний герой оповідання? Кого він звинувачує?
3. Що таке *петля часу*? Як її описує письменник?
4. Хто такий «*понеділковий я*»? Як реагує астронавт на появу своїх двійників? Чи може знайти з ними порозуміння?
5. Чи змінюється, на думку автора, людська натура в незвичайних обставинах?
6. Хто врятував космічний корабель від загибелі?
7. Які епізоди здійснили на вас найбільше враження? Обґрунтуйте свою відповідь.

8. Як розкривається характер головного героя в його діалогах із двійниками?

9. Подивіться американський науково-фантастичний трилер режисера Р. Джонсона з Б. Віллісом у головній ролі. Що поєднує цей фільм з оповіданням С. Лема? Які спільні проблеми в них порушено?

10. Роздивіться світлину космічного корабля «Dragon» компанії «SpaceX». Знайдіть інформацію про діяльність І. Маска в космічній галузі та створіть на її основі електронну презентацію.

11. Підготуйте статтю для фейсбуку про першого українського космонавта Л. Каденюка.
12. Якви уявляєте майбутнє людства? Напишіть есе, узявши за епіграф вислів С. Лема: *«Думаю, що дорога до зірок та їхніх мешканців буде не лише довгою та важкою, а й сповненою неймовірних явищ, які не мають жодних аналогій із нашою земною дійсністю».*

Корабель «Dragon»

Книжка повинна створювати читача.

К. Чапек

КАРЕЛ ЧАПЕК
(1890–1938)

Карел Чапек — чеський письменник-фантаст.

Він написав багато творів на різні теми: від дитячих казок до філософських детективів. Його внесок у розвиток чеської літературної мови — неоціненний.

Популярними є його фантастичні твори. Саме він вигадав слово *робот*. Його п'єса «*Россумові універсальні роботи*» («Р. У. Р.») (1920) про повстання роботів з успіхом ішла на багатьох театральних сценах Європи та стала основою для багатьох творчих наслідувань.

У своїх фантастичних творах він попереджував людство про загрози хибного застосування науково-технічних винаходів і про важливість пріоритету людської особистості.

Найвідомішими творами К. Чапека є: п'єси «*Засіб Макропулоса*» (1922), «*Біла хвороба*» (1937), «*Мати*» (1938); романи «*Фабрика абсолюту*» (1922), «*Кракатит*» (1924), «*Війна із саламандрами*» (1935); цикли оповідань «*Оповідання з однієї кишені*» (1929) і «*Оповідання з другої кишені*» (1929).

Літературознавчий коментар

Композиція художнього твору — це будова твору, системне поєднання всіх його компонентів, що залежить від задуму письменника, ідеї твору, обраного жанру.

Композиція має зав'язку, розвиток подій, розв'язку й епілог.

Елементами композиції є: краєвид, опис, портрет, сюжет, фабула, розповідь, діалог, система образів, монологи персонажів, авторські характеристики та відступи, вставні розповіді.

Кожний жанр має свої особливості композиції. Одним із різновидів композиції є «розповідь в оповіданні»: представлення ще одного оповідання від імені одного з героїв.

КОЛЕКЦІЯ МАРОК

Оповідання

— Свята правда, — сказав старий пан Карас. — Кожний, подлубавшись у своєму минулому, знайшов би в ньому досить матеріалу на ще кілька життів, зовсім інших. Колись — чи то через помилку, чи то зі справжнього нахилу — ми обрали собі одне з тих життів і вже доживаємо його до кінця; та найгірше те, що інші, потенційні життя, теж не цілком мертві. І часом буває, що ти відчуваєш через них біль, як ото буває, що болить давно відрізана нога.

Коли мені було років десять, я почав колекціонувати марки. Татові це не подобалося, він вважав, що таке захоплення заважатиме мені в навчанні; але я мав товариша Лойзіка Чепелку й разом із ним віддавався філателістичній пристрасті. Той Лойзік був сином катеринщика, такий собі вихрястий веснянкуватий хлопчисько, увесь розкустраний, мов горобець, і я любив його так, як уміють любити друзів тільки діти. Знаєте, я вже старий чоловік, я мав дружину й дітей, але повірте мені: немає в людини почуття, прекраснішого за дружбу. Шкода тільки, що вона здатна до неї лише замолоду; потім помалу черствіє і стає себелюбною. Така дружба струменить, мов чисте-чисте джерело, із захвату й подиву, з повноти життя, з багатства й надміру почуттів; їх у тебе стільки, що ти мусиш когось ними обдарувати. Мій батько був нотаріусом, найшанованішою людиною в місті, страшенно поважний, суворий чоловік; а я прихилився серцем до Лойзіка, чий батько був п'яний катеринщик, а мати — замучена роботою праля. І я того Лойзіка шанував, обожнював, бо він був меткіший за мене, такий самостійний і завзятий, наче щур, мав на носі ластовиння та вмів кидати камінці лівою рукою... Я вже й не згадаю всього, за що я його любив, але знаю, що не любив так більше нікого в житті.

Отож я, почавши збирати марки, зробив Лойзіка своїм повірником. Тут хтось сказав, що до колекціонерства мають смак тільки чоловіки; це щира правда, і я думаю, що це якийсь рудиментарний інстинкт із тих часів, коли кожний чоловік збирав голови своїх ворогів, здобуту в бою зброю, ведмежі шкури, оленячі роги й узагалі все, що ставало його здобиччю. Однак колекція марок задовольняє не тільки почуття власності: це — безнастанна пригода. Тебе проймає дрож, коли доторкаєшся до цих клаптиків далекого краю — скажімо, Бутану, Бірми чи мису Доброї Надії. Ти ніби зав'язуєш із цими чужими краями особисті, інтимні взаємини. Отож у колекціонуванні марок є якийсь присмак подорожування й мореплавання; узагалі отого чоловічого прагнення звідати в пригодах увесь світ. Так само, як колись у хрестових походах.

Я вже сказав, що батькові моє колекціонерство не подобалося; батьки завжди не люблять, коли їхні сини роблять щось інше, ніж вони самі. Я, панове, теж був зі своїми синами такий. Батьківство — це взагалі неоднорідне почуття; є в ньому велика любов, але і якась упередження, недовіра, ворожість чи що. Що більше хто любить своїх дітей, то більше є в ньому й того іншого почуття. Отож я мусив ховатися зі своєю колекцією на горищі, щоб тато мене з нею не застав; у нас на горищі була стара скриня, у якій колись було борошно, то ми в неї залазили, як миші, і показували один одному марки: «Диви, оце Нідерланди, а це Єгипет, а це Швеція». І в тому, що нам доводилося так ховатися зі своїми скарбами, теж було щось гріховно прекрасне. А добування тих марок також було сповнене пригод: я ходив до знайомих і незнайомих людей і канючив, щоб мені дозволили повідліплювати марки з їхніх старих листів. Де в кого знаходилися десь на горищі або в секретері повні шухляди старих паперів; то були найщасливіші години

мого життя, коли я, сидячи долі, перебирав ті загорошені купи всякої писанини й шукав на них марку, якої досі не мав: бо я, дурний, не збирав дублікати. А коли траплялася мені стара Ломбардія чи котресь із німецьких князівств або вільних міст, то я відчував аж пекучу радість, адже всяке безмірне щастя завдає солодкого болю. А Лойзік тим часом чекав мене надворі, і коли я нарешті виходив, то зразу шепотів йому:

— Лойзо, Лойзіку, знайшов одну ганноверську!

— Узяв її?

— Узяв.

І ми щодуху бігли з тією здобиччю додому, до своєї скрині.

У нашому місті були ткацькі фабрики, що ткали всяку всячину: рядюгу, коленкор, ситець тощо; цей мотлох там у нас виробляли для темношкірих народів усієї земної кулі. Так мені дозволяли шукати марки в конторських кошиках для сміття, і то було найбагатше з моїх мисливських угідь. Там можна було знайти Сіам і Південну Африку, Китай, Ліберію, Афганістан, Борнео, Бразилію, Нову Зеландію, Індію, Конго — не знаю, чи й для вас ці назви звучать так таємниче та привабливо. Боже, яка то була радість, яка нестямна радість, коли я знаходив марку, скажімо, з Малайського півострова. Або з Кореї! З Непалу! З Нової Гвінеї! Із Сьєрра-Леоне! З Мадагаскару! Ні, цей захват може збагнути тільки мисливець, або шукач скарбів, або археолог, який робить розкопки. Шукати й знайти — це найгостріше прагнення та найбільше задоволення, яке може дати нам життя. Кожній людині треба щось шукати: коли не марок, то правди, або цвіту папороті, або принаймні кам'яних стріл чи поховальних урн.

Отже, то були найкращі літа мого життя, коли я приятелював із Лойзіком і збирав марки. А тоді я захворів на скарлатину, і Лойзіка до мене не пускали; він стояв у нас біля дверей і свистів, щоб я його почув. А одного дня мене не догледіли чи що, і я втік із ліжка й шаснув на горище подивитися на свої марки. Я був такий кволий, що насилу підняв віко скрині. Але там не було нічого: коробочка з марками зникла.

Не можу й оповісти, як мені стало гірко й страшно. Здається, я стояв там мов закам'янілий і навіть плакати не міг — так здушило мені горлянку. Спершу мене вжахнуло, що мої марки, моя найбільша втіха, пропали; але ще жахливіше було те, що вкрав їх, напевне, Лойзік, мій друг, поки я хворів. Я відчував і жах, і розчарування, і розпач, і жаль — це просто страхіття, скільки всього здатна пережити дитина. Як я спустився з того горища, не пам'ятаю вже; але після цього я лежав з високою температурою, а у хвилини притомності розпачливо думав. Батькові й тітці я ні про що не сказав — матусі тоді вже не було на світі; я знав, що вони взагалі мене не розуміють, і через це мені стали якісь чужі. Відтоді в мене вже не було по-справжньому щирої дитячої любові до них. Лойзікова зрада була для мене майже смертельним ударом: тоді мене спіткало перше й найбільше розчарування в людині. «Злидень, — казав я собі, — Лойзік — злидень, а тому й краде. Так мені й треба, щоб не товаришував зі злиднями». І моє серце зачерствіло: відтоді я почав по-різному ставитися до людей, вийшов із стану соціальної невинності; але тоді я ще сам не знав, як глибоко це вразило мене та як багато в мені перевернуло. Коли минула моя гарячка, минув і гіркий жаль за втраченими марками. Мене тільки шпигнуло ще в серце, коли я побачив, що й у Лойзіка вже є нові товариші; та коли

він прибіг до мене, трохи розгублений після такої довгої розлуки, я сказав йому сухо, не по-дитячому:

— Іди геть, я з тобою не розмовляю.

Лойзік почервонів, помовчав трохи й відказав:

— Ну, гаразд.

Відтоді він запекло, по-пролетарському зненавидів мене.

І ця пригода вплинула на все моє життя, на вибір життєвого шляху, як сказав би пан Паулус. Мій світ був, так би мовити, осквернений; я втратив довіру до людей, навчився ненавидіти й зневажати їх. Я більше ніколи не мав жодного друга. Подорослішавши, узяв за принцип, що я самотній, що ніхто мені не потрібний і що я нічого нікому не прощатиму. Згодом я став помічати, що мене ніхто не любить, і пояснював це тим, що я сам гордюю любов'ю і чхаю на всяку сентиментальність. От і вийшла з мене пихата й честолюбна, егоїстична, педантична та церемонна людина. Я був злий і суворий із підлеглими, одружився без кохання, дітей виховував у послуху та страху, своєю ретельністю та сумлінністю здобув неабияку повагу. Таке було моє життя, усе моє життя; я не дбав ні про що, крім свого обов'язку. Коли я помру, то й у газетах напишуть, який це був заслужений працівник і яка бездоганна людина. Та якби знали люди, скільки в такому житті самотності, недовіри та черствості!..

Три роки тому померла моя дружина. Мені було страх як сумно, хоч я не зізнавався ні собі, ні іншим; і з того смутку я заходився перебирати всякі родинні пам'ятки, що залишилися по батькові й матері: фотографії, листи, мої давні шкільні зошити — мені аж горло здушило, коли я побачив, як старанно складав і зберігав їх мій суворий тато. Мабуть, він усе ж таки любив мене. На горіщі була повна шафа цього добра; а на дні однієї шухляди я знайшов шкатулку, запечатану батьковими печатками. Відкривши її, я знайшов у ній ту колекцію марок, яку збирав п'ятдесят років тому.

Не хочу критися перед вами: у мене з очей полилися сльози, і я відніс ту шкатулку до своєї кімнати, як скарб. Приголомшений, я збагнув, як воно тоді було: коли я хворів, хтось знайшов мою колекцію, і батько її конфіскував, щоб я через неї не занедбував навчання! Не треба було йому так робити, але ж і в тому вчинкові виявилась його сувора турбота й любов; мені мимоволі стало жаль і його, і себе.

А потім з'явилася думка: «Отже, Лойзік не вкрав моїх марок! Боже, який я був несправедливий до нього!..» Я знову побачив перед собою того веснянкуватого шибеника — бозна, що вийшло з нього й чи він ще живий! Як же прикро й соромно було мені, коли я думав про все це! Через несправедливу підозру я втратив єдиного друга; та, власне, утратив дитинство. Через це я почав гордувати біднотою; через це поведився пихато; через це більше ні до кого не прихилився серцем. Через це я все життя не міг дивитися на поштову марку без нехоті й відрази. Через це я ніколи не писав листів своїй нареченій і дружині, прикриваючись тим, що, мовляв, стою вище за сентименти; а дружина страждала від цього. Через це я був такий сухий і відлюдькуватий. Через це, лише через це я зробив таку кар'єру й так зразково виконував свої обов'язки...

Перед моїми очима знову постало все моє життя, і воно зразу видалося мені порожнім і безглуздом.

Адже я міг прожити його зовсім інакше. Якби не сталося цього... Адже в мені було стільки завзяття, жадоби пригод, любові, рицарства, фантазії, довіри, усяких дивних і невгамовних поривань — Боже, я міг би стати мандрівником, або актором, або військовим! Адже я міг любити людей, бенкетувати з ними, розуміти їх! Мені здавалося, наче в мені тане якась крига. Я перебирав марку за маркою. Там були всілякі: Ломбардія, Куба, Сіам, Нікарагуа, Філіппіни, усі ті краї, до яких я тоді мріяв поїхати та яких тепер уже не побачу. У кожній тій марці була дешифрація такого, що могло статися і не сталося. Я просидів над ними цілу ніч, оцінюючи своє життя. Я бачив, що то було якесь чуже, штучне, безлике життя, а справжнє моє життя так і не стало дійсністю...

Пан Карас махнув рукою:

— Коли подумаю, що лишень могло б із мене вийти — і як я скривдив того Лойзіка...

Патер Вовес, слухаючи ту розповідь, дуже засмутився та розчулився: мабуть, він згадав щось із свого життя.

— Пане Карасе, — мовив він схвильовано, — не думайте про це. Що вдієш — тепер уже нічого не можна виправити, не можна почати спочатку...

— Так, не можна... — зітхнув пан Карас і трошечки почервонів. — Але, Ви знаєте, я ту колекцію знову почав збирати.

(Переклад Ю. Лісняка)

Запитання та завдання

1. З якого філософського висновку розпочинається оповідання «Колекція марок»? Кому він належить?
2. Як головний герой оповідання ставився до Лойзіка Чепелки? З яких родин були хлопці? Що їх об'єднувало?
3. Чи підтримував батько пристрасть сина до колекціонування марок?
4. Чому хлопчики захопилися колекціонуванням марок? Прокоментуйте усно слова головного героя: *«Колекція марок задовольняє не тільки почуття власності: це — безнастанна пригода»*.
5. Чому діти почували себе шукачами скарбів? Як вони поповнювали свою колекцію?
6. Що зруйнувало дружбу дітей? Хто був у цьому винен?
7. Як К. Чапек описує переживання головного героя? Як ці переживання вплинули на його подальше життя? Чи продовжував він мріяти про подорожі?
8. Коли хлопчику відкрилася правда? У якому стані він перебував після цього страшного відкриття?
9. Чи прагне головний герой змінити своє життя? Чому він знову розпочав збирати марки?

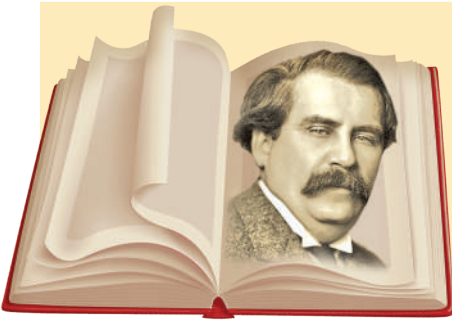
10. У чому полягає особливість композиції оповідання? Як вона допомагає розкрити основну ідею твору?

11. Знайдіть інформацію про виникнення перших поштових марок і представте її в електронній презентації.

12. Прокоментуйте письмово слова пана Караса: *«Шукати й знайти — це найгостріше прагнення та найбільше задоволення, яке може дати нам життя»*.

Будь чесним завжди.
Ж. Моріц

ЖИГМОНД МОРИЦ
(1879–1942)

Жигмонд Моріц — один із перших угорських письменників, який писав угорською мовою.

Він створив новели, повісті, романи та п'єси.

У центрі творів Ж. Моріца — прості люди, він віддає їм свої щирі симпатії.

Письменник охоче писав для дітей. Відомим є його твір «Будь чесним завжди» (1920), головним героєм якого є гімназист Михайло Нілаші. Він хоче знайти своє місце у світі дорослих, проходить через складні випробування, але зберігає шляхетність і прагнення до добра й правди.

Літературознавчий коментар

Діалог (грецьк. *розмова, бесіда*) — розмова двох або кількох осіб. У художній літературі діалог є засобом характеристики персонажів, їхнього увиразнення, глибокого розкриття. Характер, своєрідність художнього діалогу залежать від ситуації, теми, позиції співрозмовників, їхнього ставлення одне до одного. Діалоги персонажів можуть доповнюватися їхніми монологами або авторською розповіддю, у якій уточнюються інтонація, жести та міміка персонажів. У малих епічних творах, особливо в новелах, діалого може належати головне місце.

Рефрэн — рядок або кілька рядків, які повторюються в кінці кожної строфи чи групи строф. У прозових творах — фраза, яка повторюється, щоб наголосити на певній думці, звернути на неї увагу.

У ДОРОЗІ

Оповідання

Якось повертався я з Фіуме додому. З нами їхав невеликий селянський хлопча. Його відправили з Америки на батьківщину. Хлопцем спочатку опікувався один матрос із корабля. У Фіуме він попросив провідника нашого потяга доглянути малого пасажера й висадити його на станції в рідному селі.

Уночі потяг промчав через Карстське плато та Хорватію. Поки розвиднілося, ми переїхали річку Драву. Коли я вийшов у коридор помилуватися ранком, то побачив там малого пасажера, який удосталь наїздився вже по світу.

- Як тебе звати, синку? — спитав я його.
- Палі Бакаш, — відповів він.
- Ти, мабуть, той хлопчик, який повертається додому з Америки?
- Еге ж, це я.
- Ну, тоді ти, хлопче, бачив чимало цікавого.
- Справді, дядьку, я бачив багато чого.

- Що ж тобі сподобалося, Палі, найбільше на світі?
Хлопчина замріяно дивився на краєвид. Сонце вже зійшло й осявало землю золотим промінням.
- Понад усе подобаються мені пшениця та суріпиця, — нарешті відказав малий.
- Де ж ти бачив в Америці пшеницю та суріпицю?
- Там я не бачив, але вдома надивився на них досить.
- Ну, але ж і там ти бачив щось гарне? Адже море таке прекрасне?
- Прекрасне, — коротко відказав хлопець.
- І на морський корабель цікаво подивитися.
- І на ньому є на що подивитися.
- А ще, Палі, яким чудовим видовищем є пристань! Скільки кораблів на пристані! Один припливає, другий відпливає. І скільки людей юрмиться на березі. Ще й негри є між ними.
- Є, — погодився Палі.
- А який величезний той Нью-Йорк! Там стільки людей, що ледве можна пройти вулицею.
- Це правда.
- Палі не відривав очей від полів. Розмовляючи, він увесь час дивився у вікно.
- А потім, — вів я далі, — які високі там будинки! Є серед них і десяти–двадцятиповерхові.
- Є й вищі.
- Ти бачив найвищий будинок?
- Бачив. Одного разу я навіть піднявся на п'ятнадцятий поверх.
- Ну, то не кожний хлопчина з вашого села може таким похвалитися... А чи сподобався тобі Нью-Йорк?
- Там дуже багато диму, — відповів хлопчик.
- А міські палаці?
- Там немає ні дворів, ні городів.
- А вулиці?
- Жодна не веде на луку.
- Раптом хлопчина скрикнув:
- Дивіться, копають!
- Біля залізничної колії угорські робітники копали землю. Палі висунувся з вікна та жадібно оглядав чоловіків. Очі його заблищали.
- Ой, хотів би я бути серед них, як отой хлопець он там! — вигукнув Палі.
- Він забув про море, про корабель, про Нью-Йорк і про його хмарочоси. Хлопчик зірвав із голови капелюх і висунув із вікна. Потім помахав ще й білою хустинкою.
- Робітники покинули на хвилину працювати. Один із них у відповідь помахав капелюхом. Пасажири теж замахали хустинками.
- Хлопчик далі дивився у вікно.
- Ой, яка там чудова дзвіничка! — вигукнув він.
- Здалеку нам кивала дзвіниця невеличкого села.
- Дивіться, як гарно в'ється між кущами той потік! — сказав замиловано хлопчик. — А тополі край дороги як рівненько вишикувалися! А он пагорок як голубіє від квітів! А ліс який зелений!
- Незабаром Палі знову вигукнув:

— А ось село! Скільки акацій! Скільки квітів у городі! А подивіться-но туди: на димарі лелечине гніздо! Доброго ранку, друже лелеко! — Хлопець замовк на хвильку, а потім знов озвався: — У нашому селі набагато більше дерев!

— Справді?

— Так. І квіти кращі. А потік тече біля самого села. І млин стукотить на воді. І дзвіниця в нас краща, більша... На нашому димарі теж звив собі гніздо лелека, а під стріхою — ластівки...

Малий зробився раптом дуже говіркий. Я обійняв його за плечі.

— Здається, синку, що тобі ваше село миліше, ніж уся Америка, — сказав я.

— Бо воно таки краще від неї, — відповів Палі, й очі його зволожилися.

А потяг швидко мчав хлопчика до села.

(Переклад Ю. Керкера)

Запитання та завдання

1. Що ви дізналися про хлопчика-мандрівника на початку оповідання?
2. Як хлопчик відповідає на запитання: «Що ж сподобалося тобі, Палі, найбільше на світі?»
3. Чому хлопчик не хоче згадувати про море та високі будинки?
4. Чому йому не сподобався Нью-Йорк?
5. На що звертає увагу Палі під час подорожі?

6. Як хлопчик описує своє рідне село?
7. Які речення за емоційним забарвленням використовує автор, щоб передати його стан?
8. Які почуття розкриваються в діалозі з його супровідником? Як автор передає внутрішні переживання Палі?
9. Чим цікаве селище чи місто, у якому ти живеш?

Річка Драва (Угорщина)

10. Роздивіться світлину річки Драви. По території яких країн вона протікає?
11. Які місцевості згадано в оповіданні? Знайдіть про них інформацію.

12. Напишіть есе «Милий моєму серцю край».

ДОБРІ ВАКАЦІЇ¹

Оповідання

(Скорочено)

Було свято. На дебrecенському вокзалі в приміщенні для пасажирів третього класу — повно школярів.

Високий широкоплечий швейцар насилу зачиняє ґратчасті ворота, бо поміж дебелих перекупок і дядьків у селянських сіряках спритно пробираються наперед малі школярі. А дядькові-залізничнику доводиться пильно стежити за тим, аби учні не заповнили перон аж до самої колії. Думають, мабуть, що так швидше доберуться додому. Та коли вже заборонено виходити на перон, то скупчуються бодай біля огорожі. І тягнуть свої клунки, хоча до відходу потяга ще тринадцять хвилин.

Старші школярі не йдуть наперед. (...) Серед них стоїть і Шандор Віраг, майбутня окраса школи, як звук казати про нього «старий вояка» — пан директор, коли був у доброму гуморі.

Стрункий, з натхненним обличчям, юнак почувається серед своїх товаришів не зовсім добре. Його дратує, що ті пустують, як малі діти. Палі Йожа крадькома вдарив по спині Берті Кіша, що той аж застогнав. Потім вони ганялися один за одним. Роздратований Шандор гукнув до них:

— Чи вам не соромно?

Саме тоді пролунав голос швейцара. Він виспівував:

— Оголошується посадка на потяг, що проходить через станції Кашша², Міш-кольц, Серенч, Ніредьгаза.

Метушня, штурханина, гамір, сміх! Мерщій, мерщій до вагона, до свого місця! Ніби ось-ось настане кінець світу.

Дивлячись на отаке, Шандор Віраг дуже зажурився. У вагон зайшов останнім. Звісно, сісти було вже ніде. Та він не переживав; поклав свої речі на полицю, а сам подався в тамбур. Тут краще, бо він — сам і може поринути в мрії.

Потяг рушив. Грюкаючи та постукуючи, він залишає сповнений гострих і задушливих запахів вокзал і величезне місто, таке гарне й привітне.

Шандор зворушливо озирався на милі його серцю місця, аж поки не зник з очей останній будинок. Потім потяг завернув убік — і зелені лани, що миготіли за вікном, нагадали хлопцеві про те, що на нього невдовзі чекає.

«Матиму добрі вакації», — радісно подумав він. Схопився відразу за кишеньку, чи там свідоцтво. Потім ще раз сягнув туди, чи є гроші.

Усе на місці: і відмінне свідоцтво, і сто форинтів — нагорода.

Сто форинтів! Це сила-силенна грошей. Справжнісінький скарб.

Щасливі дитячі літа! А найщасливіша та пора, коли ти переконаний, що все вже знаєш та уявляєш усілякі розумні, корисні й потрібні речі. Ти ще такий наївний, що думкою здатний у хмарах витати.

— Але ж добрі будуть у мене вакації. Подорожуватиму.

¹ *Вакації* (заст.) — канікули, перерва в роботі навчальних установ.

² *Кашша* — нині Кошіце.

Тиханське абатство на березі озера Балатон (*Угорщина*)

Саме про це він мріяв щоліта, але ніколи не мав на те грошей. А тепер має. То неодмінно вже подається в мандри.

Він об'їздить гірську частину Угорщини та відвідає орлині гнізда часів угорського лицарства. Подивиться Дрейгель, Матюшфельд, уславлений старовинний Мукачівський замок — колиску патріотизму, гордої, грубої сили та людей великої душі.

Він подорожуватиме по Трансільванії і буде мати уявлення про той золотий вік в історії країни, на саму згадку про який людину осяває палке натхнення. Об'їздить він і Задунайський край, де боровся та складав пісні герой і поет Зріні; відвідає ще Татику, Шомло та Чобанц і прославлені в легендах Гімфі околиці Балатону. Він побачить Секешфегервар, Вишеград, Будовар. Надивившись на героїчне минуле, милуватиметься в прекрасному Будапешті величною і світлою картиною сьогодення.

Коли подумав, скільки на його коханій батьківщині чудових і славетних місць, на очі набігли сльози.

— Я матиму чудові вакації!

Хлопець миттю перенісся в оманливі висоти вимріяного світу.

Пригадалися йому з дитячих років казки про опришків, про закопані скарби. Раптом йому примріялося, що знайшов у якійсь фортеці багатий скарб.

Аж тепер шалено запрацювала його уява! Він уже понабудовував на вершинах Карпат химерні казкові споруди, склав якнайдокладніший план своєї головної палати, що мала бути на зразок палати короля Матяша. Біля палати — колегіум на сто тисяч учнів. Тут діти навчалися б безплатно й усі були б набагато кращі, аніж сучасні учні.

Потім Шандорові спало на думку, що людина живе не тільки поезією. Один його вчитель завжди доводив, що промисловість і торгівля — основа народного збагачення і щастя. Отже, він, Шандор Віраг, візьметься за це й побудує заводи з прекрасним устаткуванням і просторими квартирами для робітників, з акціями

для тих, хто старанно працює. Заснує і велику торговельну палату. Він підніме країну вище, ніж Кольбер¹ свою батьківщину...

Щаслива дитина. Яка радість сяє на його обличчі, яка гордість ховається за цими мріями.

А про себе Шандор не думав. Не мріяв ні про владу, ні про визнання, а лише про людей, яких зробить щасливими.

— Я матиму чудові вакації!

А потяг мчить. Проминають години. Вечоріє. Незабаром Шандор буде вдома.

Від тих думок у хлопця аж у голові запаморочилося. Шандор зайшов у вагон, сів і, прислухаючись до дріб'язкових і нікчемних людських розмов, потроху заспокоївся.

Пролунав гудок паротяга. Хлопець уже вдома. Він виходить із вагона та влітає в материні обійми.

І батько прийшов; він посивів, на обличчі побільшало зморщок. Хоч очі сяяли зараз радістю, та затаїлася в них і туга. І мати помарніла, зблідла. Тільки малий братик Кароль дуже виріс.

Шандор пригортає всіх до серця.

Як добре бути вдома, серед рідних!

Раптом у хлопцевій голові промайнула пустотлива думка; він зробить для них приємну несподіванку своїм «посагом». Досі навіть словом не обмовився про нього.

Після вечері — які страви! які радощі! — батько питає:

— Ну, синку, а як свідоцтво?

— Будь ласка.

Звичайно, усі дуже раділи, коли дивилися свідоцтво. Усі оцінки відмінні, навіть із фізкультури, де його успіхи досі були скромніші. Малий Кароль обмацує братову руку: он які в нього м'язи! А батько помітив інше.

— Шандоре, у тебе ж вуса ростуть!

Хлопець почервонів.

— Та до свідоцтва є ще додаток! — поспішив одвернути увагу від неприємної для нього розмови.

— Що таке?

І раптом на столі з'явився конверт із написом: «Нагорода за найкраще читання віршів». З конверта випала золота монета — двадцять крон. Кароль мало не задушив брата в обіймах.

— А ось ще!

«Нагорода за письмову роботу про художні засоби в поемі «Смерть Будди»². Це також двадцять крон. За це вже й мати поцілувала Шандора.

— Є ще й третій.

Усі замовкли.

— Справді, є ще останній.

«Преміальна стипендія одному з найстаранніших учнів школи».

¹ Жан-Батіст Кольбер (1619–1683) — французький державний діяч. Молодий король Людовік XIV призначив Кольбера інтендантом фінансів. На цій посаді він запровадив багато реформ.

² «Смерть Будди» — поема відомого угорського поета Я. Араня (1817–1882).

— Сто крон! — перелякано вигукнув батько, коли тремтливими руками розкрив листа.

Скільки грошей!

Кинулися одне одному в обійми й плакали з радощів.

— Хороша ти дитина, любий синочку. Нехай щастить тобі!

Найменше зворушений був Кароль. Він спокійнісінько заявив:

— Добре, що ти привіз гроші, Шані, бо завтра наше майно мають продавати з торгів.

— Що ти кажеш? — перелякався брат.

— Це правда, сину мій, — озвався стиха батько. — Я не зможу завтра сплатити шістдесят форинтів.

— Звичайно, виплатимо. А на сорок форинтів мама накупує всього, що треба. Я ж завтра піду до нотаря¹: торік він пообіцяв мені сорок форинтів, якщо працюватиму в нього... Кадашів син провалився, того теж можу навчати...

Увечері мати постелила Шандорові ліжко. Хлопець ліг, і пригадалися йому сьогоднішні мрії. І він почервонів із сорому.

— Я був легкодумний, наче дитина.

І перш ніж сон переніс його в чарівний світ фантазії, Шандор прошепотів усміхаючись:

— Ой, які гарні будуть у мене вакації!

(Переклад Ю. Керкера)

Запитання та завдання

1. Коли ви прочитали назву оповідання, то яким ви уявили його сюжет?
2. Яка подія є зав'язкою оповідання?
3. Чому Шандора Вірага вважали «окрасою школи»?
4. Про що він розмірковує, дивлячись на прекрасні краєвиди з вікна потяга?
5. Як Шандор планує своє майбутнє?
6. Чи справдилися надії Шандора на добрі вакації?
7. Чи можна вважати хлопця легковажним фантазером?
8. Чи образився юнак на своїх батьків? Чи відчував він якісь вагання перед тим, як віддати їм гроші?

9. З якою метою автор використовує рефрен «Ой, які гарні в мене будуть вакації!». Чи змінюється зміст цієї фрази впродовж твору?

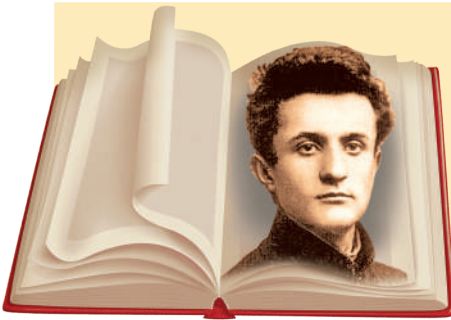
10. Який літературний твір згадано в оповіданні? Чи читали ви його? Знайдіть інформацію про автора й підготуйте повідомлення для однокласників (однокласниць).
11. Як ви вважаєте, чи повинні діти допомагати своїм батькам у складних ситуаціях і з якого віку? Підготуйте усну відповідь на це запитання.

12. Підготуйте письмово розгорнуту відповідь на запитання: «Чи важливо бути відповідальною людиною?»

¹ *Нотар* — нотаріус.

Людина не може знати все, але вона має знати, де шукати й знаходити.

Д. Гофштейн

ДАВИД ГОФШТЕЙН
(1889–1952)

Давид Гофштейн — єврейський поет, перекладач, громадський діяч. Майстер виразних образів, лаконічного й стриманого слова. Його вірші вирізняються енергійним і мелодійним ритмом. Перша збірка «Лірика» з'явилася в 1923 р. Потім його книжки виходили друком майже щороку в Києві, Харкові, Мінську, а також у Берліні та Вільні.

У 1987 р. в Ізраїлі запроваджено Міжнародну літературну премію імені Д. Гофштейна в галузі літератури і мистецтва.

Літературознавчий коментар

В Україні поезії Д. Гофштейна отримали широку аудиторію завдяки українськомовним перекладам П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, Г. Кочура, М. Лукаша, Л. Костенко, Л. Первомайського, Н. Тихого, В. Богуславської та ін.

У 2012 р. вийшло друком майже повне зібрання перекладів української поетичної спадщини Д. Гофштейна під назвою «О білий світе мій...».

КОМПАС

Вже ніч.
В зірках сіяє цілий світ.
І таємниця все у владнім держить чарі.
Моя бліда рука тримає у футлярі
Залізну смужечку-магніт.
Тремтить він, серцеві подібно,
В скляному сховищі своєму,
До півночі тяжить несхибно...
Чому? Чому?

1900–1918

(Переклад М. Рильського)

НА ЦІЛИЙ ДЕНЬ

Віддатися шляхам стихії
І цілий день
Стрічати вітер у обличчя.
Між нетрями¹ і шляхом лиш канівка на узбіччі,
А між очима й сонцем — тільки юні вії.
Де може краще бути?
Хіба що в мрії.

(Переклад Г. Кочура)

¹ *Нетри* — важкопрохідні місця, які заросли лісом, чагарником і т. ін.

ДОСВІТНЄ ПОЛЕ, ТЕПЛЕ ТА БЕЗКРАЄ

Досвітнє поле, тепле та безкрає,
де я блукав,
Блідого дня і ночі чорний сплав:
— Уже світає.
І в мить, коли здавалось я не маю
у серці сил,

Піднявся ранок з краю і до краю
на небосхилі:
— Ти дійдеш, знаю!

(Переклад С. Голованівського)

ДЯКУЮ ВАМ, МАНДРІВКИ ДАЛЕКІ

Дякую вам, мандрівки далекі,
За стомлене тіло, за пил шляхів,
За ночі, за дні,
За довгі походи — у холод і спеку.
Всім вам мій спів!

(Переклад Л. Дмитерка)

Запитання та завдання

1. Підготуйтеся виразно прочитати вірш «Компас». У якій ситуації знаходиться ліричний герой? Уявіть її. Що ви при цьому відчуваєте?
2. Які запитання ставить поет? Як ви думаєте, до кого він звертається? Про що хоче дізнатися?

3. Який художній прийом використовує автор, описуючи компас?
4. Яку атмосферу створює поет у вірші «Компас»? Які художні деталі цьому сприяють?
5. Який настрій відображено у вірші Д. Гофштейна «На цілий день»? Запишіть слова-асоціації, які виникли, коли ви читали цей вірш.
6. Визначте основну ідею вірша. Які ключові слова допомогли вам це зробити?
7. Що для Д. Гофштейна ідеальний світ, краще якого може бути «хіба що в мрії»?
8. Порівняйте вірші «Досвітнє поле, тепле та безкрає» і «Дякую вам, мандрівки далекі». Яка тема їх об'єднує? Які вони за настроєм? Що спільного в їхній будові?
9. Зробіть висновок про ставлення поета до мандрівок.

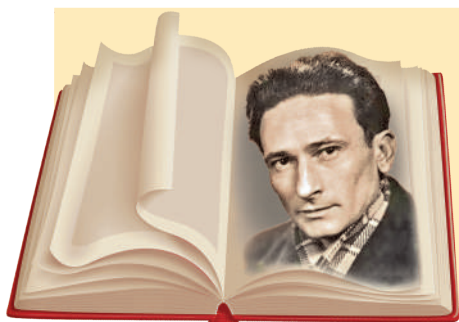
10. До якого вірша Д. Гофштейна вам би хотілося створити малюнок? Обґрунтуйте вашу відповідь.
11. Роздивіться подану репродукцію картини. Який із віршів Д. Гофштейна, на вашу думку, співзвучний настрою цієї картини?

В. Ван Гог. Зоряна ніч. 1889 р.

12. Підготуйте презентацію «Давид Гофштейн та Україна».

У зображенні птахів і тварин я шукаю вираз мудрості й, урешті-решт, намагаюся досягнути душу та розум людини, її ставлення до світу природи, шукаю вираз мудрості життя.

Е. Станев

ЕМІЛІАН СТАНЕВ
(1907–1979)

Еміліан Станев (справжнє ім'я та прізвище Нікола Стоянов Станев) — відомий болгарський письменник, діяч культури, Герой Народної Республіки Болгарія. Автор анімалістичних оповідань, історичних і філософських романів і повістей, творів для дітей та юнацтва.

У творах Е. Станев зображував прекрасний світ природи, у якому відбувається постійна боротьба за існування. Така тематика його відомих анімалістичних оповідань: збірки «Одні» (1940), «Остання боротьба» (1942), «Вовчі ночі» (1943), «Тихий вечір» (1947), «Січневе гніздо» (1953), «Після полювання» (1954).

ДИКИЙ РОГАНЬ

Оповідання

Давно-давно колись на урвищах та осипах Джендема¹ гуляли кози. За ватага в них був здоровенний цап, на спині в якого лисніла бура шерсть, а круті чорні роги нагонили жах на всіх молодих цапків. Почувши небезпеку, цап різко свистів ніздрами й бив ратицями по землі, а його кози, прищуливши вуха та повтягавши животи, умить зникали серед найдикіших скель Джендема.

Помак² Ібраїм приходив сюди полювати мало не через день. Виходив із хати вдосвіта, узявши цупкий мішок під пахву, шипи для постолів і маленький клуночок. У тому клуночку був хліб, цибулина та кілька патронів. А старого турецького карабіна Ібраїм ховав десь у розколинах тільки йому відомих скель. Із цією рушницею він облазив найнепрístupніше бескеття Джендема. Серце в Ібраїма було здорове, і він не боявся карколомних урвищ, ноги впевнено ступали по ледь видимих стежках, а зір у нього був гострий, як в орла. Тільки приставить руку козирком до очей, пильно огляне навколишні бескиди й уже бачить схованку диких кіз. Коли кози полягають між камінням, їх майже неможливо знайти, але Ібраїм був досвідчений мисливець. Він об'їзним шляхом заходив із підвітряного боку й підкрадався до самого табуна, і тоді над проваллям Джендема луною котився постріл. Рідко траплялося таке, щоб вистежена коза не перекинулася догори ногами. Ібраїм відносив здобич у затишне місце та білував, розрубав на шматки й пізно ввечері повертався додому. Так він потроху винищив усіх кіз. Тільки цап і досі блукав понад урвищами.

¹ Джендём (з турецьк. *пекло*) — місцевість у горах Стара Планина (Болгарія).

² Помáки — етнічна група болгар змішаного походження, яка проживає на території історичної області Фракії (Болгарія, Туреччина, Греція) і сповідує іслам. Зберігають болгарську мову, проте зі значним впливом турецької, арабської та перської лексики.

На цього цапа Ібраїм витратив дуже багато днів, але йому ніяк не щастило його вистежити. Цап виявився сторожкий, лукавий і хитрий, як сатана, жодного разу не підпустив він Ібраїма на постріл. Часом вирізняться над скелею в серпанку тонкої мли, та враз наче розчиниться та зникне, мов безтіла мара. А то майне поміж камінням і стовбурами, та поки Ібраїм скине рушницю, цапа як не було. Так вони зустрічалися разів із десять, але ні разу не пощастило Ібраїму взяти його на мушку.

Одного жовтневого ранку, коли до світання залишалось години півтори чи дві, Ібраїм устав і заходився збиратися. Хатідже, його дружина, яка спала на долівці біля дітей, проснулась і глянула, чого це чоловік никає серед чорних закурених стін. Ібраїм дістав із полиці кілька патронів, шипи на ноги та кисет із тютюном, поклав у торбу окраєць хліба й намірився виходити.

— Куди ти йдеш, Ібраїме? — спитала Хатідже, хоча добре бачила, куди збирається чоловік.

— Піду вполюю цапа, — прошепотів Ібраїм, щоб не розбудити дітей. — Сьогодні Аллах послав мені гарний сон. Снилось, ніби забив отого клятого роганя... Сьогодні вб'ю його неодмінно.

— Ой, ой, Ібраїме, ти через полювання й хату занедбав. Ліса від вулиці ще торік потрухла, а вдома ні дров, ні борошна. Ось-ось випаде сніг, дітей нічим буде зігріти й нагодувати, — ремствувала Хатідже, але Ібраїм не схотів і слухати, мерщій ухопив лантух і переступив поріг. Джендем танув на тлі ще зовсім чорного неба.

Коли розвидніло й сизі верхи поволі виринули з пільми, Ібраїм був уже біля скелі, де сховав останнього разу карабін. Діставши його з розколини, Ібраїм обтер долонею ствол і рушив понад звором на схід. Серед кам'яних брил унизу пінилася річка, але гомону її Ібраїм не чув, бо сильний ранковий вітер бив його просто в лоб, і він трохи сутулився і нахилив голову, жилавий та гнучкий. Брудний закрайок чалми маяв біля вуха, наче куце крило, а з-під чалми холодно зблискували гострі сірі очі.

Зіп'явшись на не дуже стрімкий бескид, подібний до волохатої шапки, він поклав карабін, ліг долілиць і почав оглядати урвища по той бік річки. Ібраїм знав, що в такий вітер цап ховається десь у затишку. А цап мав бути поблизу, він часто вештався понад цим звором.

Стара планина (Болгарія)

Скелі по той бік нагадували велетенських потвор, що безладно лежали одна на одній. Подекуди між ними зеленіли дрібні кущі, рудими плямами ряботів лишайник і зяяли глибокі тріщини. Унизу так само пінився гірський потік, а над найвищими верхами пливли пошматовані вітром хмари.

Ібраїм уважно роздивився кожний виямок і кожний кущ, кожну розколину й кожний уламок скелі, але цапа ніде не було. Вітер в ущелині просто шаленів, б'ючи грудьми в прямовисні кручі, брався вгору й перестрибував через хребет, над яким, ледь видима серед хмар, ширяла чорна орлиця.

За такої негоди краще б сидіти вдома, але Ібраїма зігрівало передчуття, що сьогодні йому пощастить підстерегти цапа. Полежавши ще трохи на скелі, Ібраїм обережно зсунувся нижче (...). Під скелею було затишно й тепло навіть у латаній свитині, карабін стояв під скелею напохваті, ствол швидко нагрівся на сонці.

— Ну й сатана, ну й хитрий... Але від мене ти не втечеш, Аллах мені допоможе... — бурмотів Ібраїм. Він нишпорив оком по розколинах скель, що темніли на тому боці, і згадував свій сон. Йому снилося, ніби він улучив цапа під ліве ребро, той перекинувся догори ногами, дивився на нього неприємними жовтими очима й щось говорив, намагався щось сказати Ібраїмові людським голосом.

Раптом Ібраїма мов обпекло, очі його спалахнули, а порослі рудою щетиною щоки затверділи. Він угледеві цапа, але не там, куди досі дивився, не серед хаотичного нагроювання скель, а значно вище, майже на самісінькому вершечку гори. Він лежав і грівся проти сонця. Ібраїм помітив цапа зненацька — той ворухнувся, темна спина зблиснула й виказала його. Він простежив поглядом крутосхил, подумки прокладаючи стежку, якою мав непомітно підкрастися до лукавого роганя. Думка працювала чітко. Стріляти з такої відстані Ібраїм не міг — до цапа було щонайменше п'ятсот метрів: тільки сполохає дичину. Скрадатися цим боком звору теж не випадало — цап одразу помітить його й утече. Залишався єдиний прийнятний спосіб: трохи повернутися назад, перебрести десь на той бік річки, дати доброго гаку й вийти на цапа з протилежного боку гори. Рішення спершу здалося вдалим, але ж вітер дутиме в спину й цап може почути його. Ібраїм відмовився від такого плану, вирішив іти навпростець, боком до вітру.

«Хай Аллах мені допоможе», — сказав Ібраїм, узяв рушницю, обережно зсунувся до річки, ще обережніше перебрів її і, незважаючи на те, що таки добре замочився, почав неквапом підніматися на урвище. Він пильнував кожний свій крок, щоб не зрушити жодного камінчика. Ібраїм уздовж і впоперек виходив увесь Джендем, але досі йому на думку не спадало, що доведеться дертися по кручі, яка здавалася геть неприступною. Іноді він просто рачкував, місцями ж, коли не було де навіть поставити ноги, розчепірювався на прямовисній скелі та впинався в неї шипами, сантиметр за сантиметром долаючи стрімчак. Так він здолав половину відстані, і тепер, за його підрахунками, до цапа залишалось метрів сто. Цап мав бути по той бік вузького щербатого гребеня, тільки б не збити ногою камінця.

Мисливця охопила нетерплячка. Він ще не знав: лежить рогань чи його вже й сліду немає. Ібраїм довго повз, поки дістався пощербленого гребеня та скотився у виямок між двох брил, звідки можна було виглянути. Його бив дроз; тамуючи подих, він обережно вистромив голову й застиг. Цап лежав на тому самому місці,

до нього й справді було метрів сто; лежав між двома каменями, видно було тільки чорні роги та смужку хребта.

Ібраїмові аж серце закалатало, жили на шиї здулися, а очі спалахнули хижою радістю. «Усе в Аллахових руках, на все Його воля», — пошепки проказав він, вистромив карабін і заходився цілитися, беручи на мушку голову роганя. Та раптом його взяли сумніви: надто маленька ціль, можна не влучити, а вдруге вистрілити цап не дасть, краще в спину... Ібраїм повільно перевів мушку на темно-рудий цапів хребет, що чітко вирізнявся між двох каменів, затамував подих, і рушниця, ударивши прикладом у плече, скакнула цівкою вгору. Луна пострілу покотилася в глибокий яр, цап несамовито підскочив і, блимнувши світлим задком, чкурнув щодуху навпроти вітру. Ібраїм не повірив власним очам. Він переметнувся через гостре каміння гребеня й підбіг до того місця, де шойно лежав цап. Метрів за десять попереду червоніли плями крові.

«Сон таки справдився», — подумав Ібраїм і пішов кривавим слідом, який звертав круто вбік, до найстрімкішої скелі, майже прямовисної і вогкої, що обривалася в безодню. А глибоко-глибоко внизу, куди Ібраїмові було навіть моторошно глянути, виднілися плямочки кущів.

Ібраїм став над прірвою та уважно роздивився. Кривавий слід зникав за скелею, по той бік якої мала бути ще глибша прірва з латкою озера в долині. Криваві плями на стежці були рясні, тож цап не зміг забігти далі того озера. Довкола не росло жодного дерева й жодного куща, й Ібраїм сподівався швидко знайти пораненого цапа. Мусив тільки здолати цю безодню й дістатися до протилежних скель.

Ібраїм підтяг ремінь рушниці й старий домотканий пояс і почав обережно спускатися вниз; від втоми та збудження він зовсім упрів, а руки й ноги його огидно тремтіли. Чіпляючись пальцями та шипами за кожний найменший виступ, він подолав спуск, опинившись на гладенькому майданчику. Звідси до протилежного краю прірви було метрів п'ять або шість, нездоланна перепона, наче недобудований міст, під яким вітер накидав сміття та сухого бадилля. Розчепіривши руки й упинаючись гострими шипами у вивітрені валуни, Ібраїм крок за кроком посувався вперед, притискаючись усім тілом до скелі. Нарешті він дістався до величезного обвітреного валуна й, витягнувши вперед шию, побачив печеру за валуном. Йому раптом спало на думку, що цап тут, і все єство його охопив незрозумілий страх. Але що міг заподіяти людині підстрелений цап? Чому Ібраїм повинен боятися?

І він усіма пальцями вчепився в гладенький валун.

Цап і справді зачався в печері. З рани на спині стікала кров, і під черевом вже зібралася густа калюжа. Очі тварини туманив смертельний жаж. Зіп'явшись на передні ноги, цап наслухав, як сопе й натужно шкрябається мисливець. Цап найжачив шерсть і затремтів. Пальці людини вчепилися в ребристий камінь, і звір злякано притиснувся до мілкого дна печери. Тоді облизався і форкнув. В отворі перед ним з'явилася брудна чалма, Ібраїм підняв ногу й спробував пролізти в печерку, але карабін зачепився стволом за верхній край. Шаленіючи від страху, цап свиснув ніздрями й кинувся до виходу. Нестримна сила вдарила Ібраїма в груди та кинула зі скелі вниз. Падаючи й безладно вимахуючи руками, він устиг іще побачити пораненого роганя, який також падав, перекидаючись у

повітрі, але Ібраїмові здалося, неначе цап не падає, а летить, піднімаючись до Аллаха в небо...

(Переклад І. Білика)

Запитання та завдання

1. З чого розпочинається оповідання «Дикий рогань»? Як описує автор гірського цапа?
2. Чи був Ібраїм досвідченим мисливцем? Яким був результат його полювань?
3. Чому Ібраїм приходив на полювання до скель кожного дня? Чи була в цьому потреба?
4. Яких помилок припускається Ібраїм? Чому він не слухає голосу розуму? Яка помилка стала для нього фатальною?

5. Як автор створює тривожну атмосферу майбутнього полювання Ібраїма?
6. Які почуття виникають у героя, коли він поцілів у рогатого велетня? Прокоментуйте його емоції, «хижу радість», яка відображається на його обличчі.
7. Яку роль відіграють описи природи в оповіданні?
8. Які слова весь час повторює Ібраїм? Чому він сподівається на допомогу Аллаха? Чому впевнений у своїй правоті?
9. Який момент в оповіданні є, на вашу думку, кульмінаційним? Як у ньому розкривається конфлікт людини та природи?

10. Підготуйте інформацію про Джендем — місцевість, описану в оповіданні.
11. Роздивіться репродукцію поданої картини. Опишіть її. Чим зачаровує образ цієї тварини на картині й в оповіданні?

О. Самойлик. Козерог. 2015 р.

12. Напишіть есе «Чи є людина володарем природи?».

І пекло не занадто глибоко, і небо не дуже високо, коли йдеш визволяти друга з біди.

Р. Тудоран

РАДУ ТУДОРАН
(1910–1992)

Раду Тудоран (справжнє ім'я та прізвище — *Ніколає Богза*) — відомий румунський письменник і сценарист. Здобув військову освіту. У 1938 р. пішов з армії і присвятив себе літературній творчості. Автор оповідань, романів, сценаріїв до кінофільмів. Майже всі його твори стали бестселерами.

Літературознавчий коментар

Мариністика — твори, присвячені морській тематиці, посідають у творчості Р. Тудорана особливе місце. Письменник дуже любив море, його звуки та чарівну красу, яка захоплює людину, надає їй можливість для споглядання, глибоких роздумів. Любов до моря успадкував від батька, клерка комерційного морського флоту.

Море є головним героєм і роману «*Підняти вітрила!*», який побачив світ у 1945 р. і відразу став дуже популярним. За цим романом у 1976 р. було знято серіал за сценарієм автора. У ньому описано подорож, яку письменник не зміг здійснити в 1948 р. на власній шхуні «*Сперанца*» («*Надія*»), що була побудована за гроші з літературної творчості. Пригоди Антона Лупана, інженера-корабеля, який відправляється до Вогняної Землі, щоб урятувати свого друга, є надзвичайно цікавими. Зустрічі з піратами, акулами, страшний ураган — усе тільки загартовує Антона та членів екіпажу. І ось нове випробування — команда залишається без питної води. Як поведимуться моряки в цій нелегкій ситуації? Про це ви дізнаєтеся, прочитавши уривок із роману Р. Тудорана «*Підняти вітрила!*».

В. Хоменко.

Обкладинка до роману
«*Підняти вітрила!*».
1987 р.

ПІДНЯТИ ВІТРИЛА!

Роман
(Уривок)

«*Сперанца*» залишилася самотня серед пустельного океану.

На четвертий день спрага почала діймати людей нестерпно. Вони терпіли її без нарікань, майже в усіх почало розпухати горло, аж важко було їсти. Кожний ковток завдавав стільки мук, що легше було не їсти, а терпіти, крім спраги, ще й голод.

Зморені екваторіальним сонцем, яке опівдні висіло над головою, виснажені, бо слабкість висотала їхні сили, люди тинялися, мов тіні, спускалися в каюти, шукаючи місця, де б сховатися від спеки, але під палубою було ще задушливіше.

І після якоїсь години страждань вони знову поверталися на палубу й марно виливали один одному на голови відра забортної води. У перші хвилини їм ставало легше, а потім страждання розпочиналися знову, ще нестерпніші.

І щоб їм було ще гнітючіше, а майбутнє стало безпросвітнішим, довкола корабля почали роїтися акули, ніби відчуваючи наближення бенкету.

Минали дні, пропечені спекою, зрідка схоплювалися короткі спалахи вітру, але на горизонті не видно було порятунку. Іноді вони бачили якусь імлу, але марно сподівалися, що то дощові хмари або пароплав. Ісмаїл пильно оберігав воду, хоча ніхто жодного разу не намагався випросити більше, ніж належало понад установлену норму. На жаль, навіть її вже майже не можна було пити. Вода від спеки застоюлася, стала затхлою, рудою, набула кольору й запаху гнилого болота.

Негріле теж страждав разом із людьми. Простягнувшись на палубі під оманливою тінню тенту, він важко дихав, іноді зводив очі й лагідно дивився на людей, ніби хотів сказати, щоб вони не переймалися його стражданнями. Час від часу хтось зласкавлювався над бідолахою і виливав на нього відро води. Собака задоволено скавчав, а очі ставали промовистіші, ніж людські слова.

Одного разу Негріле став біля парапету, болісно заскавчав і затремтів, мов від холоду.

Мігу підійшов і став біля нього на коліно.

— Що, Негріле, що, мій любий? Тобі важко? Потерпи, ось ми виплутаємося із цієї халепи, і я тобі принесу повне відро води!

— Дай йому спокій, хлопче, та й сам себе не муч! — докірливо кинув хтось хрипким голосом.

Мігу підвівся, ладен розплакатися. Потім, щось подумавши, пішов до Ісмаїла.

— Дядьку Ісмаїле, дайте, будь ласка, мою завтрашню порцію води, бо помре собака, а я клянуся, що для себе не попрошу!

Негріле глянув йому вслід, глянув на океан, ступив крок назад, затремтів, гребонув палубу кігтями та враз, перш ніж хтось устиг його зупинити, метнувся через парапет.

Люди кинулися до борту, забувши про спрагу й утому.

Собака жадібно пірнув у хвилі, але за мить підняв голову вгору, злякано й спантелічено випльовуючи солону океанську воду. Але це купання все одно видалося йому приємним, бо він почав швидко й весело плавати, віддаляючись від корабля.

— Негріле!.. Назад!.. — закричав Мігу.

Раптом, уже метрів за п'ятдесят від корабля, Негріле різко повернув і метнувся назад зі швидкістю касатки.

Видно було тільки його голову й чорний хвіст, що розпластався на хвилях, мов спина якоїсь океанської тварини.

Позаду Негріле з'явилась якась сіра тінь, а за нею метнулися з десяток інших.

— Дядечку Ієреміє, урятуйте його!

Перша акула була вже за кілька метрів від Негріле, коли Ієремія спокійно, як це вмів тільки він, вистрілив. Сіра спина зметнулася, бризнувши краплями води й крові. Кілька акул, що мчали позаду, зникли в глибині, майнувши хвостами над хвилями.

— Стріляйте, дядечку Ієреміє, дивіться, вони ж схоплять його!

Ієремія вистрілив ще раз, перелякавши акул, які почали метушитися довкола плями крові. Негріле швидко плив, прищуливши вуха, ніби його гнав не страх, а радість.

— Ви тільки гляньте на нього, чортяку, він, здається, сміється! — сказав Ієремія, прицілюючись у третю акулу.

— Викинути трап! — наказав капітан. — Хай хтось спуститься та схопить його. Герасим і Плотогон кинулися до борту, але їх випередив Мігу:

— Дозвольте мені, дядьку Герасиме!

— Не можна, хлопче, це небезпечно!

— Але ж це мій собака!

Собака був уже метрів за двадцять, Мігу завис над водою, тримаючись однією рукою за трап, а другою готовий схопити пса за загривок, коли раптом з'явилися ще дві зграї акул — одна праворуч, друга ліворуч.

— Пане, беріться за тих, що зліва, а решту залиште мені! — крикнув Ієремія, піднімаючи мушкет.

Два постріли гримнули одночасно, по воді розпливлися криваві плями. Живі акули вдарили хвостами, шукаючи своїх убитих родичів. Негріле підстрибнув у воді, тієї ж миті тремтячі пальці хлопця схопили його за шкіру. І тут почувся голос Антона:

— Стережися, Мігу!

У воді метрів за п'ять від трапа блиснула спина однієї акул. Їй треба було зробити тільки стрибок, щоб потягнути в глибини й Мігу, і Негріле.

Хлопець повернув голову, побачив небезпеку за крок від себе, напружив усі сили й кинув собаку, мов мокрий мішок, через парапет, а сам лише встиг підтягнутися на руках — і залишив у пащі океанського розбійника чоботи, які сковзнули з ніг.

Коли люди, ще не отямившись від жаху, нахилилися через парапет, чоботи й акула зникли в глибині океану.

Мігу витирав піт із чола, аж тепер розуміючи, з якої небезпеки він виплутався. Потім, оговтавшись, нахилився до Негріле й почав гладити мокру шерсть, зайшовшись болісним плачем.

— Ну, годі, хлопче, досить плакати, адже ніхто не помер! — спробував заспокоїти його стерновий.

Від камбуза підійшов Ісмаїл, несучи миску та склянку води.

— Ну, добре, Негріле, якщо спрага, то чому не прийти не взяти води? А якби тебе з'їли акули?..

Негріле заскавчав, ніби йому стало соромно й він повністю визнає свою провину...

Через тиждень на палубі вже не чулося розмов, жартів і сміху. В обід люди важко приходили до їдальні, де виснажений Ісмаїл тремтячими руками наповнював склянку смердючою водою з бака, яку вони випивали одним духом.

— А в нас, брате, — сказав якимось Ієремія, — зараз розпочинаються осінні дощі!

Його двоюрідний брат здавлено застогнав, потім у побляклих очах з'явилась іскорка життя і він спитав здавленим голосом:

— А хіба хліб уже зібрали?

В. Хоменко. Ілюстрація до роману Р. Тудорана «Підняти вітрила!». 1987 р.

— Ого! Люди вже орють на зяб...

Хараламб звівся на лікоть і подивився кудись далеко, ніби в інший світ:

— Кажеш, розпочинаються осінні дощі? І вони промочують так, що аж дригониш від холоду? Не може бути, Ієреміє! Немає дощів на Землі!

Молочно-біле небо стікало в океан та аж шипіло при цьому. Довжина й висота зникли, обшир не мав виміру, і навіть нерухомий корабель ніби втрачав знайомі обриси, розтоплюючись у довколишній голубуватій лаві. Щогли диміли, чорніли, поширюючи запах смоли, й ось-ось мали перетворитися на попіл. Цілі години підряд на палубі не було анінайменшого руху, зате в океані, не потривоженому найменшим брижем, подібному до розплавленого степу, так спокійно й так терпляче ходором ходили акули, що можна було збожеволіти. Вони, мабуть, не могли знайти іншої здобичі, тому чекали тільки цієї, упевнені в недалекому бенкеті.

Кристя Бусуйок похитав головою, подивився на океан, на акул, потім закинув голову й пробіг поглядом по щоглах, вершечки яких диміли в розплавленому небі, підійшов до великої щогли, обхопив її руками, припав обличчям до гарячого дерева, погладжуючи його, цілуючи обпаленими губами, і почав молитися, ніби читав літанію:

— Ой смереки мої, мої гордовиті горянські сестри!.. Ох лісе мій, лісе мій любий!..

І, примовляючи отак, голосом, що аж краявся від суму, він гладив і цілував дерево, з яким разом пройшов довгу дорогу, опускаючись дедалі нижче біля нього, аж поки став на коліна та так і завмер, обхопивши щоглу руками...

На тринадцятий день цих страждань, коли вже майже ніхто не міг триматися на ногах, капітан визначив, що «Сперанца» знаходиться майже на 26° на захід від Гринвіча, а це означало, що тут є постійна східна течія, бо інакше вони не пройшли б без вітру майже 180 миль.

Дрейф виніс їх майже на морський шлях, і хоча на горизонті поки що не було ні вітрила, ні диму, тепер уже не могла не трапитися допомога. Антон Лупан пожвавішав і вирішив підбадьорити й людей:

— Хлопці, нам треба протриматися ще день-два, і я клянуся вам, ми будемо врятовані!

— Пане! — сказав Герасим другого дня під обід. — Ідїть подивіться, що це таке! Коли були хмари, ми казали, що то кораблі. Цього разу я бачу хмари, бачу їх чітко, але, може, це корабель!

Закінчилися міражі! Це були хмари, справжні хмари, вони пливли з півдня, затягуючи небо, готові вилитися на океан.

І коли через пів години розпочався дощ, люди задерли голови, сміючись, плачучи, і, спрагли та щасливі, ковтали краплі води впереміш із сльозами.

— Тільки б він не перестав! — сказав Мігу, закинувши голову й заплющивши очі. Сорочка в нього була розстебнута на грудях, щоб дощ падав на виснажене тіло.

— Не турбуйся: коли він уже почав їти, то йтиме цілі дні! — заспокоював його Антон, сп'янілий від дощу, як і всі.

Негріле теж ловив дощові краплі, висолопивши язик.

— От бісів собака! — позаздрив Ієремія. — Він спритніший, ніж ми всі! Він своїм язиком за годину збере ціле відро води!

Дощ справді тривав багато днів. Вітер, який приніс його, повернувся на три градуси на південь, і капітан не мав анінайменшого сумніву, що це південний пасат, який часто переходить екватор, залітаючи в чужу зону. «Сперанца» пішла своїм курсом, на зюйд-вест, і знову долала понад сто миль на добу.

5 жовтня вранці в розривах хмар з'явилося сонце. Мігу встиг заміряти його, і розрахунки підтвердили, що шхуна саме цієї миті переходила екватор у точці 29-го меридіана на захід від Гринвіча.

За морськими традиціями, Ієремію, Кристю Бусуйка, Хараламба й Мігу, моряків-новачків, треба було б викупати в бочці з водою. Але оскільки дощ лив мов з відра, то ще одне купання зайве.

— Відтепер ви вже справжні моряки! — сказав Антон. — Ви подолали майже всі труднощі на морях та океанах...

— Як це майже всі, пане? — запротестував Хараламб. — Ми подолали бурю та шторм, піратів Безбородого, билися з маврами, стали на проу з Арматаном, терпіли спрагу й спеку... Про які випробування ще...

Але не встиг він закінчити, як величезна блискавка, вихопившись із самісінької серцевини хмар, що аж заклекотили, розпустилася сувоєм на все небо.

— Святий Ілля теж перейшов екватор! — розсміявся Ієремія.

Блискавки й громи, які відразу вдарили після неї, не відухали вже до вечора, виповнюючи обшир вогнями й вибухами, мов на полі бою.

Екваторіальне повітря перенасичене електричними зарядами, і коли спалахує одна блискавка, услід за нею вибухають інші. Немало кораблів зникали безслідно, уражені тут блискавками. У Ріо-де-Жанейро, приміром, ішов із зерном американський корабель. Через два тижні Антон Лупан прочитав у газетах, що «Алерт» не перейшов екватор: у нього вдарила блискавка, і він потонув.

Екіпаж «Сперанци» теж наражався на цю небезпеку. Океан аж кипів від блискавок, що падали у воду, мов дощ, перемішуючись із справжнім дощем.

З-поміж усіх небезпек, яких вони зазнали, ця — найстрашніша, бо навіть не здогадуєшся, котра з блискавок якої миті принесе загибель.

— А Вам не страшно? — спитав кок капітана, який стояв біля стерна.

— Ні, Ісмаїле. Корабельне дерево не дуже притягує блискавки.

Під вечір колотнеча трохи втихла, а тільки-но запала ніч, океан спокійно заснув. Вітер віяв рівно й сильно.

Тепер вони впевнено йшли до берегів Бразилії з постійним і невтомним південним пасатом, який дув чотири дні підряд. О першій ночі на п'яту добу дозорець вигукнув:

— Прямо по курсу маяк!

Це був маяк на мисі Олінда, за яким невдовзі мав з'явитися маяк Пернамбуко, так давно очікуваний порт... Атлантика залишилася позаду, а разом із нею і п'ятдесят днів після виходу з Гібралтара.

(Переклад М. Чищєвого)

Запитання та завдання

1. У якій ситуації опинилася команда «Сперанци»?
2. Як автор описує становище моряків? Чи дійсно вони були в небезпеці? Скільки людина може знаходитися без води?
3. Як Мігу намагається допомогти Негріле?
4. Як характеризує Мігу його поведінка під час протистояння з акулами?
5. Що ви дізналися про характери героїв з їхніх вчинків? Які діалоги сприяють розкриттю вдачі героїв?
6. Чи втратили члени екіпажу свою людяність? Чи пройшла перевірку сила їхнього духу?

7. Який момент є кульмінаційним у цьому фрагменті?
8. Як Р. Тудоран описує море в цьому уривку? Чи можна сказати, що море також є героєм твору? Обґрунтуйте свою відповідь.

9. Подивіться в інтернеті серіал «Підняти вітрила!»? Що спільне та відмінне між твором і серіалом?

10. Вогняна земля, яка зображена на світлині, — мета подорожі Антона Лупана. Знайдіть на карті цей архіпелаг і підготуйте про нього інформацію.
11. Роздивіться обкладинку книжки Р. Тудорану «Підняти вітрила!». Якщо вона зацікавила вас, знайдіть її в бібліотеці та прочитайте. Дізнайтеся, чи вдалося Антону Лупану здійснити свою мрію.

Національний парк «Вогняна Земля» (Аргентина)

12. Прокоментуйте письмово вислів Р. Тудорана: *«І пекло не занадто глибоко, і небо не дуже високо, коли йдеш визволяти друга з біди»*. Чи згодні ви з ним?

З М І С Т

Від упорядників	3
УКРАЇНСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ ПРО ПРИГОДИ ТА ПОДОРОЖІ	
Іван Андрусак	4
Сірка на порох (<i>Уривки</i>)	5
Микола Трублаїні	13
«Лахтак» (<i>Уривки</i>)	13
Зірка Мензатюк	27
Дике літо в Криму (<i>Уривки</i>)	27
Валентин Чемерис	45
Чорна блискавка	45
ЗАРУБІЖНІ ПИСЬМЕННИКИ ПРО ПРИГОДИ ТА ПОДОРОЖІ	
Едар Аллан По	50
У полоні Мальстрему	50
О. Генрі	63
Дороги, які ми вибираємо	63
Вождь Червоношкірих	67
Герберт Джордж Веллс	75
У безодні	75
Як моя матуся сходила на Пік смерті	86
Агата Крісті	96
Дельфійський оракул	97
Джеймс Олдрідж	105
Акуляча клітка (<i>Уривки</i>)	105
ЛІТЕРАТУРА НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН. ПРИГОДИ ТА ПОДОРОЖІ	
Микола Гумільов	120
Капітани	120
Жирафа	121
Олександр Беляєв	123
Людина-амфібія (<i>Уривки</i>)	123
Станіслав Лем	155
Зоряні щоденники Йона Тихого. Подорож сьома: 147 вихорів (<i>Уривок</i>)	155
Карел Чапек	166
Колекція марок	166
Жигмонд Моріц	171
У дорозі	171
Добрі ваканції (<i>Скорочено</i>)	174
Давид Гофштейн	178
Компас	178
На цілий день	178
Досвітнє поле, тепле та безкрає	179
Дякую вам, мандрівки далекі	179
Емільян Станев	180
Дикий рогань	180
Раду Тудоран	185
Підняти вітрила! (<i>Уривки</i>)	185

Серія «Шкільна бібліотека»

Навчальне видання

**АНТОЛОГІЯ.
ПРИГОДИ Й ПОДОРОЖІ
в шкільному курсі літератури**

Посібник для 7 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено.

Художник *Ю. Ясінька*

Редактор *Н. Забаштанська*

Художній редактор *Д. Ширяєв*

Технічне редагування та комп'ютерна верстка *Л. Ткаченко*

Коректор *С. Бабич*

Підписано до друку 19.11.2020 р. Формат 70×100/16.

Папір для офсетного друку. Гарнітура PetersburgС.

Друк офс. Ум. друк. арк. 15,552. Обл.-вид. арк. 20,712.

Умовн. фарбовідб. 62,208.

Наклад 82 481 прим.

Зам. №

Видавництво «Грамота», вул. Паньківська, 25, оф. 15. м. Київ, 01133.

тел./факс: 253-98-04. E-mail: info@gramota.kiev.ua;

www.gramota.kiev.ua

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів видавництва «Грамота»

у друкарні ТОВ «КОНВІ ПРІНТ».

03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.

Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.

ISBN 978-966-349-844-7

9 789663 498447 >